

A NÉGY GYÖRGY

**KOR-RAJZI KÉPEK
AZ ANGOL UDVARI ÉS VÁROSI ÉLETBŐL**

**IRTA
THACKERAY W. M.**

AZ „ESMOND HENRIK”, „HIUSÁG VÁSÁRA” SAT. SAT. SZERZŐJE.

**ANGOLBÓL FORDITOTTA
SZÁSZ BÉLA.**

TARTALOM

**I.
ELSŐ GYÖRGY.**

**II.
MÁSODIK GYÖRGY.**

**III.
HARMADIK GYÖRGY.**

**IV.
NEGYEDIK GYÖRGY.**

I. ELSŐ GYÖRGY.

Csak alig néhány évvel is ezelőtt igen jó ismeretségben voltam egy dámával, kit Walpole Horace megkért, a kinek pedig I. György is tapogatta fejét. Ez a dáma kopogtatott Dr. Johnson ajtaján; barátságos lábon állt Foxszal, a szép Devonshire Georginával s III. György korának ama pompás Whig pártjával; ismerte Queensberry hercegasszonyt, Gray és Prior pártfogóját, Anna királynő udvarának bámult ifjú szépségét. Sokszor, midőn megfogtam kedves öreg barátnőm kezét, úgy tetszett, mintha ez által a világfiak és elmesség ama rég eltűnt társaságaival érintkezném. Hétszer húsz esztendőre tekinthettem vissza - mintha láttam volna Brummellt, Selwynt, Chesterfieldet s az élvek embereit; Walpolet és Conwayt, Johnsont, Reynoldst, Goldsmitht; Northot, Chathamet, Newcastle-t; II. György szép udvarhölgyeit; I. György német udvaronczeit, - mikor Addison volt az államtitkár; az udvart, hol Steele Rikinek is volt hivatala, - hova a nagy Marlborough hozta heves és ingerlékeny mátkáját; mikor még Pope és Swift meg Bolingbroke éltek és irtak.

Egy ilyen terjedelmes, életteljes és fényes társaságnak lehetetlen, hogy négy rövid fejezetben tökéletes rajzát adja az ember. De vethetünk egy-egy pillantást ide is oda is, a Györgyök ez elmúlt világába, hogy lássuk: milyen volt életök és udvaruk; megnézhetjük környezetüket, az elmúlt szokásokat, divatokat, multságokat s összehasonlíthatjuk a mieinkkel.

Ennyit inkább csak bevezetésképen akartam mondani, mivel félreértés is merült föl e felolvasások tárgyára nézve, s volt a ki hibáztatott, hogy miért nem adtam komoly történelmi értekezéseket, a mit pedig soha még csak megkísérteni sem jutott eszembe. Nem háborúkról, politikáról, államférfiakról és állami rendszabályokról akartam én itt felolvasásokat tartani: hanem az volt szándékom, hogy lerajzoljam a régi idők szokásait és életmódját; hogy a régi társaságról fecseggve, kedvesen töltsünk el pár órát; s egy csomó nappal és éjjel kedves olvasmányának eredményével igyekezzem megrövidíteni hallgatóim néhány téli estéjét.

Azok közt a német fejedelmek közt, kik Luther idejében uralkodtak, volt a cellei Ernő herceg is, kinek ifjabbik fia: Lüneburgi Vilmos őse volt a dicső Hannover háznak, Nagy-Britannia jelenlegi uralkodóinak. Vilmos herceg Celleben tartá udvarát, egy kis, tizezer lakóju városban, a mai hamburg-hannoveri vasút mellett, nagy homoksíkság közepett, az Aller partján. Mikor még Vilmos herceg itt székel: nagyon szerény helység volt ez, mind csupa faházakból, nagy, téglából épült templommal; ezt a herceg szorgalmasan látogatta s ebbe temetkeztek: ő is, családja többi tagjai is. Igen vallásos ur volt ő, s ezért kegyes Vilmosnak is nevezte kevés számú alattvalója, kik fölött mindaddig uralkodott, míg a sors meg nem fosztá szemévilágától és eszétől. Későbbi napjaiban még volt néha a jó hercegnek egy-egy világos pillanata, a mikor egykori kedvencz zsoldárait játszatta el zenészeivel. - Az embernek önkénytelenül is eszébe jut róla egyik utódja, ki kétszáz évvel később, megvakulva, elöregedve, megtévelyedve: Händel dallamait dudorászta a windsori kastélyban.

Kegyes Vilmosnak tizenöt gyermeke volt, nyolcz leánya és hét fia, s ezek, mivel a reájok szállott örökség csekély volt, sorsot vetettek, hogy az döntse el, melyikök házasodjék meg, s tartsa fenn a Gruelphek vitéz nemzetségét. A sors György herceget érte, a hatodik fiut. A többi agglegény maradt, vagy balkézre házasodott, az akkori idők fejedelmi szokása szerint. Sajátságos kép: a mint az öreg herceg meghalt, fából épült székvárosában, hét fia sorsot vet, hogy melyik örökölje és adja tovább Brentford koronáját.

György herceg, a szerencsés nyertes, beútatza Európát, s Erzsébet királynő udvarát is útba ejtő; 1617-ben pedig hazatért s darmstadti nejével Celleben telepedett le. Többi fivére is mind

Celleben lakott, gazdálkodás kedvéért. Azután pedig - és nem is sokára - mindnyájan meghaltak - mind ezek a derék hercegek: Ernő és Keresztély, Ágost és Magnus, György és János - s valamennyi ott túl van eltemetve, a brentfordi téglatemplomban, az Aller homokos partjai mellett.

Dr. Vehse kedves képet rajzol hercegeink cellei életmódjáról. »Midőn a trombita megszólalt a tornyon,« parancsolja Keresztély herceg - t. i. reggel kilencz órakor s délután négykor, mindenkinek az asztala mellett kell ülnie, s a ki nincs ott: hoppon marad. Egyetlen egy cseléd sincs - hacsak valahova el nem küldték - a kinek szabad lenne a konyhában vagy pinczében ennie vagy innia; sem a kinek - különös engedély nélkül - lovát a herceg takarmányából szabadna megetetnie. Mikor az ételt fölhozták a palotába, egy apród jár körül s mindenkit megkér, hogy se csendet, se rendet ne bontson, megtiltva minden káromkodást, esküdözést és durvaskodást; úgy szintén a kenyér, csont és hús elhajgálását vagy zsebre dugását. A csatlósok minden reggel, hét órakor kikapják reggeli levesöket, s ezzel, valamint az ebéddel, italbeli járandóságukat - minden reggel, kivéve a péntek napot, mert akkor prédikáció van és ivás nincs. Minden este kijár a sörük, lefekvéskor pedig az álmital. A pinczemesternek külön rendelete van, hogy sem úrnak, sem szolgának meg ne engedje, hogy a pinczébe tegye lábát: bor csak a herceg vagy a kancellárius asztalára kerül; a tisztességes jó öreg Keresztély herceg pedig minden hétfőn reggel elrendeli, hogy számadásokat kell készíteni, és hogy a konyha, a bor- és sörpincze, a sütőház és istálló költségvetését össze kell állítani.

György herceg - az a melyik megházasodott, nem maradt otthon, hogy neki is része legyen a sörben, borban és prédikációkban. Elment oda, a hol harcolni s valamit szerezni lehetett. Szolgált mint tábornok az alsószász kerület seregében, a protestans seregben; onnan átment a császáriakhoz, s harczolt ezek¹ sorában Német- és Olaszországban; aztán mikor Gusztáv Adolf Németországba tört: György svéd tábornoknak csapott fel, és elfoglalta a hildesheimi kolostort, mint zsákmányrészét. Ekkor aztán - 1641-ben - meghalt György herceg, négy fiatlagyva hátra, s ezek közül a legfiatalabbtól származnak a mi Györgyeink.

György herceg e gyermekeinek idejében, úgy látszik, hogy Celle egyszerű erkölcei kimentek divatból. A második fiú mindig csak Velenczében lakozott, s ott vidor, gyalázatos életet élt. A tizenhetedik évszáz végén ez volt a legvigaságosabb város, s a katonák ide özönlöttek a hadviselés után, épen mint a szövetséges harcosok 1814-ben Párisba özönlöttek: magasan játszani, mulatni, s résztvenni mindenféle istentelen vigaságban. A mi hercegünk is megkedvelvén Velenczét és gyönyöreit: olasz énekeseket és tánczosnőket hozott magával a régi, csöndes Cellebe, - s a mi még ennél is rosszabb volt: odáig szállott le, hogy egy, magánál sokkal alantabb születésű francia nőt vett el - D'Olbreuse Eleonórá, s ettől származott a mi királynőnk. Lenóra leányának két öröksége volt: a szépség és nagy vagyon, s ez föllángítá unokatestvérét, hannoveri György Lajost, hogy elvegye; de aztán szépségével meg gazdagságával szomorú véget ért.

Igen messze vinne, ha elbeszelném: hogyan osztotta fel György herceg négy fia közt vagyonát, s hogyan került a végén minden birtok a négy közül a legfiatalabbik fiának kezére. Ez öltő alatt majdnem hogy kimult a családból a protestans hit, - s ugyan honnan kerítettünk volna akkor királyt Angliába?

A harmadik testvér is Olaszországba ment élvezeteket keresni, hol a papok őt, s ráadásul protestans káplánját is megtérítették. Megint misét mondtak Hannoverában, s olasz sopránok vartyogták deák verseiket, azon hymnusok helyett, melyeket Kegyes Vilmos és Luther Márton énekeltek. XIV. Lajos, mint más megtérteknek, neki is zsiros évdíjt adott. Egész sereg

---

¹ A katolikusok. Ford.

francia, s csillogó francia erkölcsök lepték el hercegünk udvarát. Ki nem lehet számítani, mennyibe került Németországnak ez a királyi szenteskedő. Minden fejedelem csak a francia királyt utánozta; mindeniknek megvolt a maga Versailles-ja, Wilhelmsöhe-je vagy Ludwigslust-ja, a maga udvara minden ragyogványaival; szobrokkal teleálmogatott kertje; a maga forrásai, vízművei és trytonai; színészei, táncosnői, énekesei, zenészei; háreme és ennek lakosai; gyémántjai és hercegi birtokai, a harem lakói számára; óriási ünnepélyei, játékasztalai, tornái, álarcos menetei, egy álló hétig tartó lakomái, melyekre a nép zsebe adta a pénzt, ha ugyan volt még nyomorult fejüknek pénzök; ha pedig nem volt: fizettek testükkel és vérükkel, mert gazdáik és mestereik szerenként adták el őket, katonákba kártyáztak, s sokszor egy lapra egy egész ezredet tettek fel; egy táncosnő gyémánt nyaklánczáért egy század katonát adtak s - úgy szólván - egész népüket a zsebükben hordozták.

A látvány valóban borzasztó, ha az ember - a múlt évszáz elején írott útirajzok nyomán - az akkori Európára vet egy pillantást: kiélt, zsirjokból kivetkőztetett, kirablott pusztaságok; félig leperzselt gunyhók s reszkető parasztok, a sovány termést összekapargatva, vagy csordáslag vánszorogva, nyomukban egy csomó szurony, meg a káplár, pálczákkal és kilencz farku macskákkal (kancsuka), kaszányaikba terelve a nyomorultakat. Mellettük pedig ő fensége vágat el; aranyos hintaja zötyög a mély kátyukban, ő pedig szidja a kocsist mint a bokrot, hogy nem siet eléggé a székvárosba; épen e mellett pedig - de elég távol a polgárok és iparosok lármájától és zakatolásától - ott fekszik Wilhelmslust vagy Ludwigsruhe, Monbijou vagy Versailles - alig tesz különbséget, hogy melyik - közel a városhoz; a koldusbotra jutott vidéktől erdők választják el e roppant, ocsmány, aranyos, szörnyeteg márvány-palotát, s itt van a fejedelem, az udvar, a felczifrázott kertek, a roppant vízmedenczék meg szökőkútak és az erdő, melyben a vadat elrongyolott parasztoknak kell hajtaniok (halál fejökre, ha csak egy szál tollúhoz is nyulnak); és a vidor vadászsereg tovalebben aranyos, skarlát egyenruhájában; elől robban a fejedelem, harsogtatva királyi kürtjét; és kísérete: az urak és dámák utána; a szarvas ledobban; a fővadászmester trombiták recsegése közt nyújtja át a vadászkést; aztán itt az ideje: az udvar hazamegy, hogy asztalhoz üljön; és a mi nobel utazónk, kinek épen föl-nyitjuk úti-rajzait, legyen az báró Pöllnitz vagy gróf Königsmarck, vagy Seingalt lovag ő kegyelmessége, látja a mint a menet fölcsillan az erdő kikent-fent útain, és elsiet a legközelebbi fogadóba, hogy bejelentesse úri nevét az udvarmesternél. Ekkor a mi nemesünk zöldbe és aranyba vagy vörösbe és ezüstbe veti magát, a legdrágább párisi divat szerint, a kamarás pedig bevezeti, hogy meghajthassa magát a kedélyes fejedelem és kegyelmes fejedelemasszony előtt; hogy bemutassák e legelőbbkelő uraknak és hölgyeknek; azután jó a vacsora és a fáróbank, s elveszt vagy nyer - egy ültőhelyében - ezer darab aranyat. Ha az udvar német, még egy jó adag részegséget is adhatsz e főúri élet rajzához; de akár német, akár francia, akár spanyol - ha palotád ablakából t ú l nézhetsz az erdők borotvált pagonyain: megláthatod a nyomort; az éhség ott ólálkodik a kopasz falvak körül, számítás nélkül folytatván valami kis koldus gazdaságot; kavicsos földeket szántogatván elcsigázott barmocskájával, vagy remegve kalászával össze a szegény termést. Erős Ágost potrohosan és röhögve ül trónján; egy ökröt az öklivel is le tud ütni, s majdnem egészen meg is enni; kedvese, von Königsmarck Aurora, a világ legkedvesebb és elmésebb teremtese; gyémántjai a legnagyobbak és legcsillogóbbak a föld kerekiségén, s lakomái csak oly fényesek, mint a versailles-iak. A mi Lajost, a nagyot, illeti: ő már nem is halandó. Emeld szemeidet tisztelettel hozzá, s nézd meg, hogy szemlélgeti Fontanges vagy Montespan asszonyt tornyos parókája alól, a mint végig lépdél a nagy csarnokon, hol Villars és Vendôme, Berwick, Bossuet és Massillon támogatják a falakat.

Lehet-e udvar fényesebb, lehetnek-e nemesek és lovagok pompásabbak és deliebbek, s dámák szeretetreméltóbbak? Uralkodót: nagyobbat, és parasztot: nyomorultabbat, kiéhezettebbet, mint az ő alattvalóját, keresve sem lehetne találni. Ezt a két jellemképet ne felejtjük el, ha

helyesen akarjuk a régi társadalmat megítélni. S megemlékezzünk a dicsről és lovagiasságról is? Igen! emlékezzünk a kecsről és szépségről, a fényről és csiszolt szokásokról; a fontenyoi előzékeny udvariaskodásról, hol a francia csatarend fölkeri az angol sorokat, hogy ők löjenek először; az öreg királynak és tábornagynak: Villarsnak derék kitartásáról, ki az utolsó sereget a kincstár utolsó tallérán szereli föl és kiáll Denainnél, ki az ellenségnek, hogy győzzön vagy meghaljon Franciaországért. De e királyi fény körül egy nemzet hever bilincsre verve, kifosztva. Nem látunk mást, csak jogaikból kiforgatott népeket, elpusztított községeket, letiprot, s majdnem megsemmisített hitet, igazat, forgalmat - sőt, még a királyság kellő közepében is, mily borzasztó elvetemedettséget és gyalázatot, mily bűnöket és aljasságokat! Sokszor a legeggyűbb rima előtt bókolnak a legnemesebb férfiak s a legbüszkébb nők a világon; sokszor egy szerencsétlen provincia árát kapcsolja a király egy gyémánt füzérben kedvese hónyakára. A múlt évszáz első felében, mondom, így volt ez az egész Európában. Szászország csak oly pusztaság, mint Pikárdia vagy Artois, - s Veisailles csak épen hogy nagyobb, de nem rosszabb, mint Herrenhausen.

Az első hannoverai választó fejedelem volt az, ki azt a szerencsés házasságot kötötte, mely bennünket, britannokat, az uralkodó Hannover-ház nemzetségével ajándékozott meg. Kilencz év multán, hogy Stuart Károly feje porba hullt, unokahúga: Zsófia, egy másik szerencsétlen, trónvesztett fejedelemnek, a pfalczi választónak, számos gyermekei közül egyikhez: braunschweigi Ernő Ágosthoz férjhez ment, soványka hozománya közt magával vivén a három királyság koronájára való jogigényét is. Zsófia a szegény Frigyesnek, Csehország egy télig tartó királyának leánya a legszebb, legvidorabb, a legeszesebb, a legravaszabb s a legmíveltebb asszony volt a világon. A szeretetreméltó, szerencsétlen Stuart Erzsébet többi leánya áttért a katholika egyházba, de Zsófia - családja szerencséjére - állhatatos maradt, nem mondhatom ugyan, hogy hiven a reformált valláshoz, de legalább másra nem állott át. A francia királynak egyik ügynöke: Gourville, maga is hitehagyott, megkísérté őt is, férjét is az igaz hitre téríteni; de - a mint beszélte nekem - egyszer azt kérdezte a hannoveri anya-hercegasszonytól, hogy leánya - akkor olyan tizenhárom éves csinos kis teremtes - miféle vallásu? s a hercegasszony azt felelte, hogy most még egyik valláshoz sem tartozik. Meg akarják várni, hogy lássák, miféle vallásu lesz jövődöbelije: protestans vagy katholikus? mert majd a szerint tanítatják! A herceg pedig, végighallgatván Gourville tanácsait, kinyilatkoztatta, hogy valami változás csakugyan üdvös lenne családjára nézve, de ő maga már igen öreg a cserélgetésre.

Ennek a ravasz asszonynak olyan éles szemei voltak, hogy még azt is tudta: hogy kell azokat bizonyos alkalmakkor lesütni, s hogy kell szemet hunyni férjének: az osuabrücker püspöknek és hannoveri választónak sokféle botlásaira. Mert bizony - más uralkodóknak példájára - ökelme sem ijedt meg a multságoktól, - ő is vidor fejedelem volt, nem vetette meg sem a tálat, sem a kancsót; ő is jó szívvvel ellátogatott Olaszországba, mint előtte testvérei; s olvashatjuk róla: hogy adott el 6700-at hannoveránusai közül, nyugodt lélekkel, a velencei köztársaságnak. Ezek aztán nagy vitézen indultak Moreára, Miksa hercegnek, Ernő fiának, vezetés alatt, de csak 1400 látta meg ismét közülök hazáját. Bizony, a német fejedelmek kiterjedt kereskedést űztek ez árucikkal. Hiszen emlékezhethünk: hogyan vásárolta meg III. György kormánya a hassiaiakat, s hogy használtuk ezeket az amerikai függetlenségi háboruban!

Az aranyak, melyeket Ernő herceg katonáiért kapott, a legragyogóbb multságok egész hosszú sorára mentek fel. De azért a jovialis fejedelem jó gazda volt s a maga érdekeit soh'sem téveszté szem elől: megszerezte magának a választó-fejedelemséget; legidősb fiát: Györgyöt összeházásította csellei szép unokahúgával, - s elküldözgetvén fiait seregek élén a harczba - most ezen, majd azon a párton - vigan élte világát, mulatott, terveket koholt egyre-másra, ez a jókedvű s elég bölcs, de félek nem elég erkölcsös fejedelem, a mint hogy félek: ebből a fajtából nem sok példánnyal lesz alkalmunk e felolvasások folytán találkozunk.

Ernő Ágostnak összesen hét gyermeke volt, kik közül egyik-másik nem a legjobb csont volt, s revoltált a választó-fejedelem által behozott első-születtségi és vagyon-nemosztási rendszer ellen. »Gusztika« - írja a választó-fejedelemasszony második fiáról - »a szegény Gusztika ki van tagadva, s apja nem akar neki többet semmit adni. Nappalonta mosolygok, de az egész éjen át sirok e miatt, mert bolondja vagyok gyermekeimnek.« A hat közül három a harctéren esett el törökök, tatárok és francziák ellen. Az egyik összeesküvést forralt, fellázadt, Rómába menekült, egy ügynököt hagyva maga után, kinek fejét lecsapták. A lány, kinek első neveltéséről már fennebb emlékeztünk, a brandenburgi választó-fejedelemhez ment férjhez, s így vallása a végén mégis a protestans lett.

Zsófiának, a választó-fejedelemasszonynak egyik unokahúgát rávették, hogy vallását elhagyja, s Orléans herczeghez, a franczia király testvéréhez, menjen; a ki különben derék asszony volt, s jó szive mindig barátjainál s jó, öreg Deutschland-jában mulatott, lett légyen kis, pohos teste Párisban vagy Marlyban. - Roppant kiterjedésű levelezésében - egy része német és franczia nyelven meg is jelent - egy csomó vonást hagyott számunkra a választó-fejedelemasszony és fia György arczképéből. Erzsébet Sarolta - az unokahúg - éppen Osnabrückben volt, midőn György (1660-ban) született. Csak alig tudta kikerülni a megsupráltatást, hogy e nevezetes napon láb alatt volt. Úgy látszik, sem a kis Gyurkát, sem a felnőtt Györgyöt nem igen szívelhette, mert úgy rajzolja le, mint akadékos, kemény szívű, hideg és hallgatag embert. Hallgatag lehetett, s nem oly életvidor fejedelem mint atyja, - de aztán okos, megfontoló, önző potentat is volt, ki szeretett a maga lábán járni, ügyeit maga végezte és saját érdekét nagyon is jól meg tudta választani.

Még atyja életében, a nyolcz vagy tizezernyi hannover sereg élén, szolgálta ez a György a császárt a Duna mentében, a törökök ellen, Bécs ostrománál, Olaszországban, a Rajna mellett, - s mikor aztán ő következett a választó-fejedelemségben: saját ügyeit is nagy eszélyességgel és ügyességgel folytatá. De szerették is jó hannoveranusai; nem sokat mutogatta érzelmeit, hanem szíve mélyéből sirt, midőn elhagyá őket, ezek pedig örömeikben sirtak, ha aztán visszatért. Midőn (angol) királyi székét elfoglalá is: csudálatos eszélyesen és hidegvérűen viselte magát; a világért sem fuvalkodott föl, - mert volt esze s meggondolta, hogy ki tudja mikor jön el a napja, s megint le kell szállnia róla. Csak bérlőnek tekintette magát s igyekezett minél jobban felhasználni azt a rövid időt, melyet St. Jamesben vagy Hampton Courtban tölthet; fosztogatott biz' ő is, mi tagadás benne, s megosztotta a zsákmányt német kíséretével, - de hát mit is lehetett mást várni olyan fejedelemtől, ki odahaza fejenként ennyi s ennyi aranyért adhatá el alattvalóit és soha sem jutott eszébe, hogy ezért lelkiismerete felszólaljon. Nekem úgy tetszik, hogy jó adag ravaszság, eszély, sőt mérséklet is tűnik ki minden tettéből. A német protestans olcsóbb, jobb és kegyesebb király volt, mint a katolikus Stuart, kinek székét elfoglalá, - és annyiban méltányos volt Angliához, hogy hagyta, hogy maga kormányozza magát.

Midőn e felolvasásokat tervezém: kötelességemnek ismerém, hogy meglátogassam azt az utálatos bölcsőt, melyben Györgyeink felnevelkedtek. Az öreg Hannover városa, elhiszem, szép keveset változhatott azóta, hogy György Lajos elhagyá. Herrenhausen kertjei és pavillonai aligha mások lettek azon naptól fogva, midőn Zsófia, a pohos, öreg választó-fejedelemasszony, utolsó sétája alkalmával összerogyott bennök, csak néhány nappal előzván meg a sirbaszállásban II. Jakab leányát, kinek halála nyitotta meg az útát Angliába a braunschweigi Stuartok számára.

A két király Györgynek és atyjuknak, Ernő Ágostnak, valóságos királyi fogalmaik voltak a házasságról, - és XIV. Lajos, Versaillesben, s II. Károly, St. Jamesben, aligha jobban kitettek magokért, mint ezek a német szultánok, kis városkájukban, a Leina partjain. Megnézhetitek a herrenhauseni nagyon is kezdetleges színházat, melyben a Platen-ek tánczoltak, álarczos

meneteket rendeztek s énekeltek a választó és fiai előtt. Ott vannak most is ugyanazok a kődryadok és faunok, átesillanva a lombok közt, még most is vigyorogva és fujva hangot nem adó sipjaikat - épen, mint akkor, midőn kimázolt nymphák aggattak virágfüzéreket reájok, a sűrű arkadok alatt aranyozott kampókkal jelenve meg, aranyozott szarvú kosokat vezetve; midőn Dianának vagy Minervának öltözve repülő kocsikból szállottak ki, és a harczból visszatérő fejedelemnek mérhetetlen mennyiségű allegorikai bókokat mondtak.

Csudálatos állapota volt akkor az erkölcsnek és politikának Európában: az egyeduralkodó elv diadalának különös kedvezményeül. A feudalizmus már le volt verve, a nemesség - a királlyal folytatott örökös versengésében - jóformán a rövidebbet húzta már és a monarcha volt minden, mindenben. Kezdett már az istenek sorába emelkedni: a legbüszkébb s legrégebb nemesek cselédi szolgálatokat végeztek körülötte. Ki ment elől a gyertyával, midőn XIV. Lajos feküdni tért? melyik kékvérű herceg tárta a király ingét, midőn ő legkeresztyénibb felsége tisztát vett? - a tizenhetedik évszázad francia emlékiratai tele vannak efféle részletekkel és a miattok folytatott vitákkal. S e hagyomány még most sem halt ki Európában. Sokan lehetnek köztetek, kik ott valának ama miryádok soraiban, midőn londoni kristálypalotánk fényes, látványos megnyitása volt, s láthattak ott két magas lordot, az udvar előkelő tisztjeit, ősrégi családfák ágait, kihimzett öltönyökben, érdemrendekkel mellükön, jelbotokkal kezükben, hátrafelé czurukkolva majdnem egy mértföldnyire - mivel a királyi menet tartá bevonulását. Bámuljunk - haragudjunk - ne vessünk ez ó-világi czeremoniák miatt? Vedd úgy, a mint kedved tartja - szeszélyed szerint: megvetéssel vagy tisztelettel, boszankodva avagy elbúsulva, a mint épen tetszik. Gessler kalapja ott van a rúd tetején. Tisztelegj a korlátlan hatalom e jelzője előtt szívből jövő áhitattal, - vagy mogorva vállvonásával a belenyugvásnak, - vagy fogvicsorgató hajlongásokkal, - vagy egy nyakas lázongó »nem«-mel - húzd le saját süvegedet egészen a füledig, s tagadd meg levételét e felpaszomántozott bársony és rengő toll-bokréta előtt. Én nem teszek megjegyzéseket a néző magaviseletére, - én csak azt mondom, hogy Európa vásárterén ott van még kitűzve Gessler kalapja s olyanok is vannak elegenden, kik még mindig térdelnek előtte.

Képzeld esetlen, magas holland szobrokat a versaillesi márványok helyébe; képzeld a herrenhauseni vízműveket a Marlybeliek helyett; rakd meg az asztalokat disznófővel, töpörtyüs levessal, tüdősréttel s más efféle csemegékkel a francia c u i s i n e helyett; képzeld, hogy tánczol Frau von Kielmansegg Kammerjunker gróf Quirinivel, vagy hogy énekel francia dalokat a legborzasztóbb német kiejtéssel, - képzeld egy durva Versailles-t: és ott áll előtted Hannover. »Immár a szépség országába jutottam« - írja Wortley Mari, Hannoverből, 1716-ban: »itt minden nő arcza a szó teljes értelmében rózsaszín, homloka és nyaka hószín, szemöldöke szurokfekete, melyek rendes járuléka szénszetét haj. Ezek közül a tökélyek közül egyik sem hagyja el őket egész halálukig s igen finom hatást tesznek a gyertyafénynél, de mégis jobb' szeretném, ha egykissé nagyobb változatú szépek lennének. Úgy hasonlít egyik a másikra, mint Mrs. Salmon viaszalakjai »Nagy Britannia udvará«-ban, s épen oly nagy veszélyben forognak, hogy elolvadnak, mint azok, ha igen közel jutnak a tűzhöz«. A hamis Wortley Mari az azután való esztendőben látta e festett szerályát a hannoveri első Györgynek, hogy ez a brit trónra lépett. Nagy dolgok, nagy ünnepek voltak akkor. Itt látta Mari kisasszony második Györgyöt is. »Részrehajlás és hizelgés nélkül mondhatom« - folytatja - »hogy fiatal hercegünknek minden előnyei megvannak, a mi csak az ő korában meglehet: elmés, eszes és oly megnyerő modorú, hogy épen nem szorul születésének előnyére, hogy szeretetreméltónak tartsák«. Máshelyt is épen ilyen dicséretiádat olvasok Frigyes walesi hercegre, II. György fiára; természetesen III. Györgyre is és még különösebb mértékben IV. Györgyre. Már akkor az volt a rendje, hogy a hercegek elvakítsák az embert - s a nép szemei egész becsületességgel pislogtak e királyi fény előtt.

A fejedelmi udvar Hannoverben népes volt - s az akkori időhöz mérve elég szép fizetést húzott, - s a mi a legfőbb, olyan pontos fizetést, a milyennel kevés európai udvar dicsekedhetett. Azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha elmondom, hogy milyen formán volt e választói udvar összeállítva. A vérszerinti hercegek voltak az első osztályban; a másodikban a sereg egyetlen tábornagya (Pöllnitz szerint a hadjutalék 18000 főt tett, s ezenkívül még 14000-nyi sereg állt a választó zsoldjában). Ezután, illő sorral, következnek a polgári és katonai tekintélyek, a valóságos belső titkos tanácsosok; a lovassági és gyalogsági tábornokok - a harmadik osztályt képezvén. Aztán jönnek: a főkamrás, a főudvarmesterek, a főlovászmesterek, a lovassági és gyalogsági ezredek, mind a negyedik osztályban, - le egész az őrnagyokig, a Hofjunkerekig vagy apródokig, a titkárokig vagy ülnökökig, le a tizedik osztályig - s ezek mind, mind csupa nemesség.

A lovászmester fizetése volt 1090 tallér; a főkamrásé 2000 tallér - s egy tallér tehet, a mi pénzünk szerint, úgy másfél forintot. Kamarás volt kettő, és egy a hercegasszonynak; udvarnok öt és rendező is öt; apród tizenegy s külön személyzet a fiatal nemesek nevelésére - így: egy igazgató, egy tanító, egy Fechtmeister, vagyis vívómester és egy tánczdetto, ez utóbbi 400 tallérnyi szép fizetéssel. Első udvari orvos volt három, 800 és 500 tallérral; egy udvari felcser, 600 tallérral; egy udvari orgonamester; két zenész; négy francia hegedűs; tizenkét trombitás és egy vadászkürtös - úgy hogy a zenében, világiban úgy mint egyháziban, Hannover szükségét nem szenvedett. Komornyik volt tizenkettő, egyenruhás lakáj huszonnégy; egy *maître d'hôtel* és több konyhafelügyelő; egy francia szakács; egy belső szakács; tíz szakács; hat kukta; két sültmester vagy sültfelügyelő (az ember önkénytelen óriási, lassan forgó nyársakra gondol, a mint a becsületes sültmesterek kanalazzák reá a zsírt); pástétomsütő volt egy, fánk sütő egy, - és végre konyhaszolgálat három, tizenegy tallérnyi szerény fizetéssel. A czukrászatban volt négy czukrász (bizonyosan a hölgyek számára); hét tiszt a bor- és sörpinczéknél; négy sütő és öt ember a kredencz-szobában. A »fenséges« istállóban 600 ló állott - nem kevesebb mint húsz fogat a hercegi kocsik elé, egy fogatra nyolczat-nyolczat számítva; kocsis volt tizenhat; fullajtár tizennégy; lovász tizenkilencz; segéd tizenhárom, ezenkívül kovácsok, kocsimesterek, lódoctorok és a többi istálló szolgálat. A nőcselédek nem voltak ily nagy számmal: fáj a szívem, mert a választói lak területén összevissza csak tizenkettőt vagy tizennégyet találok, s az egész udvarra csak két mosóné mosott. Az eféle cselédeknek akkoriban nem volt annyi dolguk, mint mai napság. Nem tagadom, én gyönyörködöm az efelé aprólékos krónikákban. Kedvem telik benne, ha benépesítem az ó-világot ezekkel a mindennapi alakokkal, lakókkal - nem pedig hősökkel, kik óriási tusákat küzdenek és már megfutamadott táborokat tüzelnek föl ismét a támadásra; sem államférfiakkal, kik sötét kamarákba zárkoznak el, hogy fontos törvényekről vagy rémséges összeesküvésekről tanácskozzanak: hanem inkább olyan néppel, a mely mindennapi munkájával vagy kedvtelésével van elfoglalva. Szeretem elgondolni: mylord és mylady hogy vadász az erdőben, hogy tánczol az udvarnál, vagy hogy hajlong ő magasságos fenségük előtt, a mint az ebédhez lépdelnek; vagy Jancsi szakácsot a processió élén, a mint hozzák az ebédet a konyhából; a vidor pinczérek hordják föl a pinczéből a palaczkokat; a köpczös kocsis előáll a nehéz, aranyos kocsival nyolcz tejfehér paripájával, bíbor-bársony és maroquin hámmal; a nyergesen fullajtár ül s egy pár vagy több kengyelfutó rohan a kocsi két oldalán, gümbölyü sipkával, hosszú, ezüst fogantyús pálczákkal, egyensúlyban tartván magokat velök, s fényes öltönyökben, aranynyal ezüsttel gazdagon kihányva. S mintha látnám a polgárok nejeit és leányait a mint néznek le az erkélyekről, - és a burgereket sörük és almaboruk mellett, a mint felállnak, süvegüket lekapják, midőn a menet fáklyások közt lépdel át a városon; a trombitások pozsgás pofája majd kihasad: úgy fújják; a lovagcsizmás testőrök, ragyogó vérttel övezve, dobogó csataméneken ülve, egész sereggel szállítják ő felsége kocsiját Hannoverből Herrenhausenig, - vagy talán addig sem, mert lehet, megállnak Monplaisirnél, Platen asszony falusi lakánál, a székváros és a nyári palota fele útján.

Azokban a régi jó időkben, melyekről beszélek, midőn a közönséges embereket csordáslag hajtották és adták el, hogy küzdjenek a császár elleneivel a Dunánál vagy hogy felnyársalják Lajos király paraszt seregét a Rajna mentén: nemesek húztak udvarról udvarra, szolgálatot keresve egyik vagy másik fejedelemtől, s igen természetesen átvéve a parancsnokságot a paraszt tömeg fölött, mely küzdött és meghalt az előléptetés minden reménye nélkül. Nemes kalandorok járták az udvarokat rendre, hivatalt vadászva; de nem csak a nemes férfiak, hanem a nemes nők is ezt tévék, - s ha ez utóbbiak szépek valának, s ki bírták nyerni a fenséges fejedelmek kegyes figyelmét: ott ragadtak az udvarnál s a Serenissimus vagy királyi felség kegyencei lőnek s nagy összeg pénzeket és ragyogó gyémántokat kaptak; elnyerték a hercegi vagy marquise-koronát s több efélét, - s még ehez: nem is igen sokat vesztek a közbecsülésből azért, hogy ily úton nyerték meg előmenetelüket. Így jött például Mdlle de Quronnilles, egy szép francia hölgy, Londonba, mint XIV. Lajos személyes küldöttje, s a mi hálás népünk és monarchánktól jól fogadotva, később mint Portsmouth herceg asszonya figurált. Így nyerte meg a szép Königsmarck Aurora is kóboroltában Szász Ágost szemeinek kegyét, s vált Szászország marsalljának anyjává, a ki bennünket jól kiporolt Fontenoy-nál; s ugyancsak ily módon ment a szeretetreméltó Messenbach testvérpár: Erzsébet és Melusina Hannoverába, akkor ott uralkodó felséges házunknak kegyenceivé válván, miután már Párisból, hova hasonló célból utaztak vala, az intra dominium levő női kegyenczek bölcs féltékenységére kitiltatá.

Ez a szép Königsmarck Aurora és fivére bámulatos típusai az akkori szokásoknak és sajátos képmagyarázatai az elmúlt napok erkölceinek. Származásukat egy brandenburgi ősi nemes családból hozzák le, melynek egyik ága Svédországban települt meg, ott meg is gazdagodott, s nem egy kitűnő vitézségű férfit számlált sorai közt.

A nemzetség alapítója János Keresztély volt, a harminczéves háboru egyik hirhedt rablólovagja. János egyik fia - Ottó - mint követ ment XIV. Lajos udvarába, hol fogadtatásakor a legkeresztyénebb király előtt svéd szónoklatot kelle tartania. Mint piperkőcz meg bajvívó: ritkította a mi Ottónk párját, - hanem szónoklatát: azt biz' ő elfeledte. S mit gondoltok: hogy segített magán? Távol attól, hogy zavarba jött volna: ő legkeresztyénibb felsége és udvara előtt elhadart egy fejezetet a svéd kátéból, senki sem értvén egy árva betűt is az egészről, saját kíséretét kivéve, melynek bizony jókora erőlködésébe került illő méltóságos arckifejezésük megtartása.

Ottó unokaöccse, Aurora idősb fivére, Königsmarck Károly János, II. Károly kegyence, a szép fiú, a divaturacs, a bajvívó s a mindennapiaknál nagyobb gazember: csak alig huzhatta ki nyakát a rávárakozó hurokból Angliában, hol Longleat Thynne Tamást megölte. Ez időben egy kis testvére is volt vele Londonban, méltó párja a szépségben, piperkőcsiségben, gazságban. És ez a fiu - névszerént Königsmarck Fülöp, szintén részese volt bátyja históriájának - s aligha nem kár, hogy a hurokból az ő nyaka is kiszabadult. Aztán átkelt Hannoverába s csakhamar ő választó-fejedelemsége dragonyos-ezredese lett. Kora ifjúságában apród volt a cellei udvarnál - az volt a hire, hogy akkor ő s a szép Zsófia Dorottya hercegasszony - ezidőben unokatestvérenek, a választó Györgynek felesége - gyermekkorukban fülig szerelmesek voltak egymásba. És e szerelemnek most - bár nem oly ártatlanságban, mint először - ki kelle újulnia s borzasztó véget érnie.

I. György nejének életrajza nem régiben² jelent meg Dr. Dorantól, s megvallom, bámulnom kell e szerző ítéletét s felmentő véleményét, melyet e szerencsétlen asszonyra kimond. Hogy férje érzéketlen, önző kéjencz volt: senki sem vonhatja kétségbe; de hogy a rossz férjnek rossz felesége volt: csak olyan világos. A két unokatestvér házasságát a pénz, az érdek kötötte, mint

---

² Ezt 1860 körül mondotta Thackeray. Ford.

akkor minden hercegi házasságot. Nagyon szép, élénk, elmés, mivel vala a nő: a férj durvasága elidegeníté; szótlanúsága, érzéketlensége visszataszítá; kegyetlensége sértette. Csoda-é, ha nem szerette? Hogy is lehetett volna egy ilyen házasság szerződésének egyik pontja a szerelem? Ezt a szerencsétlen szívet aztán, szegény feje, Königsmarck Fülöp rendelkezése alá bízta, a kinél nagyobb gazemberről a tizenhetedik évszáz történelme nem emlékezik. Száznyolczvan esztendő multán, hogy ez a léhűtő ismeretlen sirjában nyugoszik, egy svéd tanár egy leveles ládára bukkant az upsalai egyetemi könyvtárban, tele Fülöp és Dorottya leveleivel, melyek elbeszélnek szerencsétlen történetüket.

Az ellenállhatlan Königsmarck két női szívet hódított meg Hannoverben. A választó-fejedelem szeretetreméltó fiatal feleségén, Zsófia Dorottyan kívül még Platen grófnénak, egy utálatos vén udvarhölgynek is lángra gyújtotta szivecskáját. Az első, a hercegasszony, úgy látszik, hogy nem egy évi hűséggel üldözte őt. Egész halmaz levél követte a harczmezőre s a vakmerő kalandor válaszolt is mindnyájára. Az asszony terve az volt, hogy megszökjék vele, csak hogy gyűlölt férjétől bármi áron is megmenekedhessék. Kérte szülőit, hogy fogadják ismét vissza házukhoz; gondolkozott arról is, hogy Franciaországba szalad s katholizál; sőt már gyémántjait is egybeszedte a szokásra, s nagy hihetőséggel éppen amaz utolsó hosszú éji találkozáskor beszélte meg kedvesével a futás részleteit, a mely után Königsmarck Fülöpöt senki sem látta többé, soha.

Königsmarck egyszer, bortól fölhevülve - (ez a gentleman maga megmutatta, hogy alig van a bűnnek olyan neve, melyben gyakorlott ne lett volna) - Drezdában egy lakoma alkalmával dicsekedett ama két hannover hölgy kegyével, nem csak a hercegasszonyéval, hanem egy más befolyásos honnoveri hölgyével is. Tülfelől Platen grófné, a választó régi kegyencze, gyűlölte Zsófiát, a fiatal herceg-asszonyt, mivel ennek élénk elméssége a szegény öregből folyton szeretett bolondot csinálni; de akadt, a ki a fiatal nő tréfáit azonnal besugta az öreg Platennének, éppen mint ma is akad elég, a ki elejtett szavainkat besugja másoknak: s így e két nő gyűlölte egymást.

A személyek e tragoediában, melyben már-már legördül a függöny, oly setétek, oly borzasztók, hogy emberi szem párjokat alig látta. Ott van az életvidor öreg fejedelem, tele csalfasággal, önzéssel, cselszövénynyel, legtöbbször becsülve kupáját és kényelmeit - úgy nézem, hogy jó kedélye csak setétebbé teszi a tragoediát -; ott neje, ki csak keveset szól, de mindent lát; ott van régi, öreg kedvese, a kikendőzött Jezabel; ott fia, a választó-herceg, ki csak oly csalfa, hallgatag, önző, csak oly jókedvű, de rendesen néma, kivéve mikor szeretetreméltó neje kiállhatlan nyelve dühbe hozza, - ott van a szegény Zsófia Dorottya, tele kacérsággal, hibákkal s gaz kedveséhez való szenvedélyes ragaszkodással, kalandos meggondolatlansággal, eszeveszett mesterkedéssel, bolond hűséggel s dühös féltékenységgel férjével szemben (noha utálta s meg is csalta őt) s tele csodás hűtlenséggel; és ott van - természetesen - a megbízott levélhordó, - és végre ott Lothario; a mint mondtam: a lehető legszebb, a legistentelenebb, a legbecstelenebb akasztófavirág a kit csak ember képzelhet.

S hogy üldözi a szenvedély ez elvetemedett hűsége e gazembert! S mily megfoghatatlan állhatatos e nő s mily bámulatosan hazudik! Megboszorkányozott két vagy három embert, kik felfogták ügyét és sehogy sem akarják bűnösnek ismerni. Éppen mint Stuart Mária, tud magának férfiakat fogni, kik ragaszkodásukban még a történelmet is meghamisítják érte, s a kinek csak dolga van vele: mintha meg volna bűvölve, elvarázsolva, mintha csak az ördög üzné praktikáját. Mily odaadással védelmezte Miss Stirckland Mária ártatlanságát! S vajon nincsenek-e sokan hallgatónőim között, kik ugyanezt teszik? Ártatlanságát!! Emlékszem, még gyermekkoromból, mennyien erősítették állhatatosan, hogy braunschweigi Karolina vértanúságot szenvedett angyal volt! No hiszen, akkor a görög Helena is ártatlan; nem szökött meg soha Párisból, a veszedelmes fiatal trójaival. Férjének, Menelausnak kegyetlensége volt

mindennek az oka, s az egész Trója ostroma, mind csupa mese. Épen így: Kékszakáll felesége is ártatlan volt. Soha eszibe sem jutott, hogy bekandikáljon a zárt szobába, hol a többi nő - levágott fejjel - feküdt; soha sem hullatta el a kulcsot, sem vérrel be nem mocskolá, - s testvéreinek tiszta igazuk volt, hogy megölték Kékszakállt, ezt a gyáva szörnyet!

Igen, braunschweigi Karolina ártatlan volt; és Laffarge asszony sohasem mérgezte meg férjét; és Stuart Mária sohasem árulta el az övét; és a szegény Zsófia Dorottya soha sem volt hűtlen - és Éva sem evett soha az almából - az egész csak a kigyóék gyáva hazugsága.

Lajos Györgyöt is elegenátkozták és vádolták, hogy vérszopó Kékszakáll, holott a szegény választónak legkisebb része sem volt ama szállítási üzletben, mely Königsmark Filepet kiköltöztette ebből az árnyékvilágból. Még csak otthon sem volt, midőn a katasztrófa bekövetkezett. A hercegasszony száz meg száz figyelmeztetést vett; szelid célzásokat férje szülőitől; dühös rendreutasításokat tőle magától - de egy cseppel sem vette többé ez intéseket, mint a magaféle szegény megbabonázott teremtések szokták.

1694-ben a július 1-seji vasárnap este sokáig volt Königsmarck a hercegasszonynál, s a szokási készülétek közben hagyá el. A férj Berlinben volt, - s a kocsik és lovak készen álltak a szökésre. Platen grófné kémei e közben tudósíták az eseményekről úrnőjüket, ki Ernő Ágosthoz sietett, s elfogatási parancsot kért tőle a svékus ellen. Négy testőr állt lesbe, azon folyosón, melyen Filepnek végig kelle mennie. Megkísérlé, hogy kivágja magát a négy fogdmeg közül, s egy párt meg is sebesített közülök. Ezek aztán rárohantak, letéperték s midőn megsebezve a földön hevert: ellensége, a grófné, kit megcsalt és meggyalázott, kijött és látta őt elterülve. Haldokló ajkai átkokat szórtak reá s a felgerjedt asszony rá taposott szájára cipője sarkával. Azután megadták neki a kegyelemdöfést is, hulláját másnap elégették úgy, hogy semmi nyoma sem maradt az egész embernek. A testőröknek, kik lekasabolták, a legkeményebb büntetés terhe alatt parancsoltak mély hallgatást. A hercegasszony, - a mint mondták - betegen feküdt szobáiban, melyekből aztán, még azon év októberében - huszonnyolcz esztendőskorában - kirendelt lakhelyére: Ahlden várába szállították, hol nem kevesebb mint harminczkét esztendeig ette a rabság kenyerét. Az napságtól fogva csak »az ahldeni hercegasszony«-nak hívták, s hallgatag férje soha sem ejté ki többé nevét. Négy évvel e Königsmarck-katasztrófa után meghalt Ernő Ágost, Hannovera első választó-fejedelme s az uralkodásban fia, Lajos György követte. Tizenhat esztendeig uralkodott ez Hannoverában s azután, a mint tudjuk, Nagy-Britannia, Franciaország és Írland királya s a hit véde lett. A büntherhelt öreg Platen grófné 1706-ban halt meg. Elvesztette szemevilágát, de azért - mint a monda regéli - büntherhelt, vén ágya mellett még mindig látta Königsmarck szellemét, egész halála órájáig.

1700-ban a kis Gloucester herceg, a szegény Anna királynő utolsó gyermeke is meghalt, s a hannoveri népség ettől fogva, bámulatos jelentőségre jutott Angliában. Kijelentették, hogy Zsófia választó-fejedelemasszony az első, kinek az angol trónhoz öröklési joga van. Lajos Györgyöt megválasztották Cambridge hercegnek. Országunkból nagyszerű küldöttségek mentek túlra, Németországba, - de Anna királynő, kinek gyöngé szíve St. Germaini rokonaihoz húzott, soha sem vehette rá magát, hogy unokatestvéreinek, a választónak, Cambridge hercegnek megengedje, hogy személyesen tisztelegessen ő felségénél s elfoglalhassa székét a Peerek házában. Ha a királyné csak egy hónappal élt volna tovább; ha az angol toryk oly bátrak és elhatározottak lettek volna, mint ügyesek és ravaszok; ha a herceg, kit a nemzet szeretett és sajnált, meg tudta volna az alkalmat ragadni: Lajos György soha sem beszélt volna németül szent Jakab királyi kápolnájában.

Midőn a korona igazán is Lajos Györgyre szállt: nem igen sietett vele, hogy fel is tegye. Előbb várakozott egy darabig otthon; szivreható búcsut vett az ő kedves Hannoverájától és Herrenhausenétól, s a legkényelmeskedőbb modorban indult neki, hogy föllépjen »őseinek

trónusára«, a mint a parlamenthez tartott első beszédében nevezé. Egy egész tábor németet hozott magával, ezekkel vevén körül királyi személyét, ezeknek társaságában lelvén örömet. Megvoltak hűséges német kamarásai, német tanácsosai, szerecsenei: sajátjának és kópiáinak foglyai a török háborúból; két csunya, vén német kedvese: Kielmansegge és Schulenberg asszonyok, kiket aztán Darlington grófnőjévé, illetőleg Kendal hercegnőjévé tön. A hercegnő hosszú, száraz termetű volt, a miért is - elég illetlenül - »Paszuly-karó«-nak csúfolták. A grófnő ellenben jól táplált delhölgy vala, s ő magasságos személyét »Elefánt«-nak hívták. Mindkét hölgy bolondulásig szerette Hannoverát és gyönyöreit; eleinte mindkettő belecsimpajkozott a nagy herrenhauseni sétány hársfáiba, s istenért sem akarták elhagyni e helyet. Schulenberg valójában nem szabadúlhatott - adósságainak miatta, - de az Elefánt, látván, hogy a Paszuly-karó nem megyen: bepakolta bulándróját s elpárolgott Hannoverából, vaskos termetének daczára. Erre aztán a Paszuly-karó is azonnal megmozdult, s követte szeretett Lajos Györgyét. Igazán, mintha csak Macheath kapitányról s Pólról, meg Jucziról beszélne az ember. Ez a király, a kit mi választánk; az udvaroncok, kik kíséretét tevék; az angol nemesek, kik üdvözlétére jövének - s kik közül, a ravasz vén cinikus, soknak fordított hátat -: bizony, meg kell vallanom, csodálatos torzkép. Tegyük föl például, hogy én is a greenwichi töltésen várakozó polgár vagyok s kiáltom az éljent György királyra: bizony, mégis alig-alig tudom megtartani komolyságomat, hogy föl ne hahotázzak e megérkezés roppant képtelenségén!

Itt vagyunk mindnyájan térdre esve. Itt van a canterburyi érsek, leborulva egyháza feje előtt, míg Kielmansegge és Schulenberg asszonyok setét piros pofái vigyorognak elé, a hitnek véde mögül. Itt van Marlborough herceg ő lordsága is térdre esve, ő, minden idők és az egész világ legnagyobb harczosa; ő, ki megcsalta Vilmos királyt, - meg II. Jakab királyt, meg Anna királynőt, - meg Angliát, elárulván Franciaországnak, el a választó-fejedelmet a praetendensnek s a praetendenst a választó-fejedelemnek. És itt vannak Oxford és Bolingbroke ő lordságaik, kik közül az utóbbi épen most buktatá meg az előbbi, s ha csak egy hóval több időt engednek volna neki: Jakab királyt vitte volna Westminsterbe. És itt vannak a nagy whig küzdők, illő dekorummal és ünnepélyességgel végezvén hajlongásaikat és bókolásaikat; de az éleslátásu, vén cselszövő jól tudja mennyit ér loyaltásuk.

»Loyaltás«, gondolja magában, »írányomban« - az képtelenség! Ötven praetendens is van, a ki közelebb áll a trónhoz, mint jó magam. Én csak esetleg vagyok az, s ti finom whig harczosok magatokért s nem magamért választottatok engem. Ti toryk, ti gyűlöltek; te érsek, bár térdeiden csúszol s az égről galagysz, te jól tudod, hogy egy hajamszála sem öszül meg harminczkilencz artikulusod miatt s egy árva szót sem értek balgatag prédikációdból. S ti is, Bolingbroke és Oxford lordok jól tudjátok, hogy csak egy hóval is ezelőtt egy követ fujtatok ellenem, - és te mylord Marlborough herceg - engem is, mást is, akárkit eladnál, csak hasznod látnád benne. Jertek, én jó Melusinám, én derék Zsófiám, gyerünk magánszobámba; együnk meg egy pár osztrigát, ígyünk meg egy pár palaczk rajnait, s szívjunk rá egy pipa dohányt: vegyük legjobb hasznát helyzetünknek; kaparintsuk meg, a mit csak lehet s hagyjuk ezeket a zajgó-mozgó, kétszinüsködő angolokat, hadd ujjongjanak, verekedjenek és csaljanak, a maguk módja szerint!«

Ha Swiftet nem a vesztes fél államférfiai nyerték volna meg: mily pompás gúny-rajzát birhatjuk vala a tory-párt ez általános »s a u v e q u i p e u t«-jének. Hogy elnémultak a toryk! Hogy csinált jobbraátot mind az alsó-, mind a felsőház! s mily méltóságteljesen üdvözölték a majoritások György királyt!

Bolingbroke a felsőházban tartott utolsó beszédében rámutatott a peerség szégyenfoltjára, egy csomó lord abban fogván kezét, hogy egyetlen általános szavazással mindazt megsemmisítsék, a mit megelőzött gyűléseken egy csomó külön határozattal juttattak érvényre. És e

gyalázatot ki is vívták maguknak. De a mily erős volt St. John az érvekben, ép oly gyenge volt a szavazatban. Rossz napok következtek be rá nézve. Bölcselkedést szónokolt s ártatlanságát bizonyítgatta. Szerette volna a visszavonulást, sőt az üldöztetést is kész lett volna eltűrni; de mikor meghallotta, hogy a Párisból visszahívott derék Prior Matyi azon jártatja fejét, hogy rég elmúlt dolgokat szellőztessen: a filozofus kerekét oldott s gyönyörű fejét elszállította a bárd utálatos hatásköréből.

A jókedélyű és lomha Oxfordnak már több bátorsága volt, s a vihart otthon várta be. Neki is, Prior Matyinak is, a Towerben adtak ingyenszállást, de nyakukat mindketten épen hozták ki a veszedelmes muzeumból. Midőn Atterburyt pár évvel azután ugyanabba a kaliczkába vetették, s kérdezték, hogy már most mit csináljanak vele? - Cadogan, a Marlborough hadnagya így szólt: »Mit csináljatok vele? Dobjátok az oroszlánnyoknak.« De ama napok britt oroszlánynak nem igen vásott a foga sem a békés peerek vagy poéták vérére, sem a püspökök csontjainak ropogtatására. Az 1715-iki forradalomért Londonban csak négy embert végeztek ki, s Lancashireben huszonkettőt. Ezernél több, kiket fegyverrel kezükben fogtak el, a király kegyelmére bizta magát, azt kérvén, hogy szállítsák Amerikába, ő felsége gyarmataiba. Hallottam, hogy ezek utódai, a hatvan évvel később kitört viszályok alkalmával, a királpártiak részén küzdöttek. Az is jól esik az embernek, hogy egyik barátunk, a derék Steele Riki, a mellett volt, hogy a lázadóknak élüket vissza kell ajándékozni.

Milyen mulatságos dolog, ha az ember elgondolja, hogy mi minden történhetett volna! Tudjuk, hogy álltak ki a szegény scot urak, Mar lord fölhívására, kitűzve a fehér kokárdát, mely azóta a búsongó költészet virágává lett, s körülsergelve a balvégzetes Stuart-lobogót Braemarnél. Mar 8000 emberével - míg ellenében csak is 1500 állott - átnyomhatta volna az ellent a Tweeden s elfoglalhatta volna az egész Scotiát, - de a praetendens vezére nem mert előnyomulni, holott a csatát már megnyerte volt. Edinburgh vára Jakab király kezére juthat vala, ha azok, kiknek be kell vala venniök, nem mulattak volna a kocsmában, egészségére üritgetvén poharaikat, s két órával előbb értek volna a találkára, a vár bástyái alá. Rokonszenv elég volt a városban - úgy látszik, hogy a szándéklott ostromról tudtak már - s Mahon lord idézi Sinclair jelentését egy a dologban részt nem vett gentlemanról, ki Sinclairnek azt beszélte, hogy azon az estén egy háznál fordult meg, hol tizenhatsz ember iszogatott, hogy a mint a tréfás kocsmárosné magát kifejezte - »felporozzák hajukat« a vár ostromára. Feltéve, hogy nem fordítottak volna annyi időt hajuk felporzására: Edinburg vára és városa és az egész Scotia Jakab királyé lesz, a felvidék fölkél s Barnet síkján át Londonnak nyomul. Somersetshireben Wyndham, Worcestershireben Packington és Cornwallisben Vivian áll talpra. A hannoverai választó és utálatos kedvesei Londonban bepakolják az ezüstöt, s valószínűleg a korona-gyémántokat is, kerekét oldanak, via Harwich és Helvontsluys, s meg sem állnak a kedves, drága, nagy Németországig. Jakab pedig - az Isten tartsa meg! - partra száll Dovernél, riadó ujjongás közt; a tömegek éljenzenek, az ágyuk mennydörögnek, Marlborough herczeg az öröm könnyűit ontja s valamennyi püspök ott térdel a pocsolyában. Pár év mulva aztán szent Pál templomában misét mondanak, York székes egyházában rorátét és vecsernyét énekelnek s Dr. Swiftet kidobják a szent Patriki esperesség székéből, hogy helyet adjon Salamancai Pater Dominicusnak. Mind ez a lehetőség megvolt akkor s egyszer harmincz évvel azután is, - mind ezt megérhettük volna - ama »p u l v e r i s e x i g u i j a c t u« nélkül, ama kis hajporozás nélkül, a mely miatt a scot összeesküvők annyit mulatoztak a kocsmában.

Ti érteni fogjátok azt a különbséget, melyet én a história közt (- távol legyen tőlem, hogy historikusnak adjam ki magam!) és az erkölcsök s élet közt akarok tenni, a mint e rajzok megkisértik lefestésöket. A lázadás kitör északon; történelme ott fekszik előttetek száz meg száz könyvben, de egyikben sem részrehajlatlanabbúl, mint Mahon lord kitűnő leírásában. A clan-ok Scotiában sikra szálltak; Derwentwater, Nithisdale és Forster Northumberlandben, csatakeszek - mindez történelmi tény, utasítlak a hű krónikákhoz. A testőröknek az utcákat

kell őrizniök, nehogy a nép fehér rózsákat tűzzön föl. Olvastam azt is, hogy egy csomó katonát majdnem halálra vesszőztek, mivel május 24-dikén kalapjuk mellé tölgylombot tűztek - a mi ismét a szeretett Stuartok tiszteletének jele volt. Ezekkel van nekünk itt dolgunk, - nem pedig ama menetekkel s azon ezredek ütközteivel, melyekhez e szegény ördögök tartozának; az államférfiakkal, kinézésükkel, életmódjukkal, - nem pedig az állami rendszabályokkal, melyekhez csak is a történelemnek van köze. Így például: tudjuk, hogy az öreg királynő uralkodásának végén Marlborough herczeg elhagyá a királyságot - s hogy mily fenyegetések, kérések, hazugságok, mily megajánlott, elfogadott, visszautasított s megint elvett megvesztegetések, mily homályos keresztugrások s köpenyeforgatások után: arról hadd beszéljen a történelem, ha tud, s ha szabad. Ekkor meghal a királynő; ugyan ki szeretne örömeiből visszatérni, mint épen a herczeg ő lordsága? Ki harsogtatja oly torkaszakadtából: éljen a király! mint Blenheim és Malplaquet nagy diadalmas harciosa? (Közbe legyen mondva, azért még mindig küldözgeti a pénzt a praetendensnek, kéz alatt.) S ki nyomja tenyerét mellén nyugvó kék rendszalagjára s emeli szemeit kecsesebben ég felé mint e hős? Ő vonul be quasi-diadalmenettel Londonba, a Temple Bar-on át, óriási aranyozott kocsijában - és az óriási aranyozott kocsi összetörik, valahol a Chancery utca táján, s ő magasságának más kocsira kell ülnie. Itt kell, hogy meglepjük őt. A bémész sokaság közt kell hogy álljunk, nem pedig a menet nagy uraságai közt. Mi nem a történelem muzsája vagyunk, hanem csak komornája, társalkodónője - a »v a l e t d e c h a m b r e«, ki előtt, tudjuk, senki ember fia sem lehet hős; s míg amaz kocsijából kiszállva a legközelebbi, kéznél levő járműre ül át: mi megnézzük a bérkocsi számát, mi megbámuljuk keresztjeit, rendszalagjait, kabátja himvarrását s felkiáltunk magunkban: O te kitanulhatlan cselszövő! O te legyőzhetetlen hős! O te szépen mosolygó Júdás! Melyik mestert nem csókolnád meg s nem árulnád te el? S ama kapu vaslándzsáin fehérülő áruló fejek közül, melyik főzte ki csak tizedrészét is annak az árulásnak, mely a te parókád alatt fogamzott?

Immár elhoztuk a mi Györgyeinket London városába, s ha gyönyörködni akarunk látásukban: megnézhetjük Hogarthnak Cheapside életteljes képét, vagy megolvashatjuk száz egykoru könyvben, melyek amaz idők erkölceit rajzolják. A mi régi, jó »S p e c t a t o r«-unk mosolyogva tekint szét az utcákon s a megszámlálhatlan bolt feliratokon, kedélyes humorral írva le a látottakat. »Utcáink telve vannak kék vadkanokkal, fekete hattyúkkal, vörös orosz-lánokkal, nem is említve a repülő malaczkokat és pánczélos disznókat, s egy csomó csudálatos teremtéssel, melyeknek Afrika síkjain sincsen párjuk«. Nehány még most is látható e különös alakokból London városában. A Ludgate-dombi régi vendéglő homlokzatán még most is megláthatod a B e l l e S a u v a g e-t, melyre a »S p e c t a t o r« oly kedélyesen czéloz ama számában, s mely nagy hihetőséggel senki más nem volt, mint az amerikai kedves Pocahontas, a vitéz Smith százados életének megmentője. Még látható amaz orosz-lán-fej, melybe a »Spectator« leveleit is dobták, - s a Fleet utcán egy nagy tőzsér ajtaja felett ama táská mása most is ott van, melyet a czég alapítója hátán czipelt, midőn, mint kis falusi gyerek, Londonba érkezett. Népesítsd csak be e mostani utcákat; gondolj beléjük ékességül egy csomó tipegő gyaloghintóst; kiabáló inasokat, a mint helyet csinálnak gazdáiknak; gondold oda esperes urat reverendájában, előtte lépdelő lakájával, - vagy Dinah asszonyságot fekete szörköntösében, a templomba tipegve, nyomában apródja, ő nagysága nagy ima-könyvét vive; gondold el a házalók seregét, a mint száz változatú mondókájukat rikácsolják - (emlékszem, hogy ezelőtt negyven évvel, akkor még londoni kis gyerek, számos eféle vidor, jólismert kiabálásokat hallottam, melyek most már elnémultak -); gondold el az uracsokat, a mint a csokoládé-házak felé tolonganak, s kijöttökben megpattantják burnót-szelenczéjüket, vagy a mint nagy parókájuk megjelenik a piros függönyök nyílásán; és gondold el a szép Sacharissát, a mint kacingat és mosolyog a felső ablakból - az ajtónál pedig egész sereg katona zajong fecsegve: egy része testőr, piros kabátban, kék hajtókával és arany varratos paszománnyal; a más rész lovas gránátos égszín kék posztó süveggel, elején aranynyal,

ezüsttel kivarrrva a térdszalag-rend; a többi alabárdos hosszú, piros kabátjaikban, még a poczakos (VIII.) Henrik korának divatja szerint, kihajtott inggallérral, lapos bársony sipkával. Talán a király ő felsége is arra jó, St. James felé, a mint ott álldogálunk. Ha a parlamentbe megy: nyolcz lóval-hintóval jön, körülötte a testőrök és a korona magas hivatalnokai. Különben csak gyaloghintón jár ő felsége, nyolcz legény előtte, hat csatlós a hordszék két felén. A szolgálaton levő tisztek aztán kocsin követik. Az bizony lassu menet!

A mi »S p e c t a t o r«-unk és »Tatler«-unk tele van egy csomó mulatságos vonással, ama napok nagyvárosi életéből. E kellemes vezetők társaságában ellátogathatunk az operába, a vigjátékokba, Paprika Jancsi bódéjába, az árverésekre, sőt még a kakasviadalokhoz is; a Temple-lépcsőkön csolnakba ülhetünk és Sir Roger de Coverleyt s Mr. Spectatort a Spring Gardenbe kísérhetjük - melyet néhány évvel később Vauxhallnak hívnak, s melyet Hogarth fest ki. Vagy nem lenne kedved, hogy néhány lépést téve vissza a multba, bemutassanak Mr. Addisonnak? - nem a nagyon tiszteletreméltó, nemes és nemzeti Addison Josefnek, I. György államtitkárának, - hanem az akkori erkölcsök finom leírójának, - annak a férfinak, ki - ha jó kedviben kapták - a legvigabb pajtás volt széles Angliában. Be szeretnék vele befordulni Lockitékhöz, hadd nézzek a fenekére egy palaczknak Steele Rikivel, kit György király épen most ütött lovaggá s a kinek történetesen nincs annyi pénze, mennyi a kontóból reá esik. De hogy meg Whitehallba, titkári hivatalába is kövessem Addison uramat: ahhoz semmi kedvem. Ott belebonyolódnánk a politikába, már pedig a mi dolgunk a multság, a nagy város, a kávéház, a színház s a Mall. Derék Spectator! a nyugalom óráinak édes jó barátja! boldog czimbora! igaz keresztyén pajtás! Mennyivel nagyobb, mennyivel jobb vagy te, mint a király, a ki előtt titkár uram görnyedez!

Ha kedved van hozzá, azt is meg hallhatod, hogyan vélekedik a külföldi a régi Londonról: fennebb idézett barátom, báró Pöllnitz Károly Lajos, mindjárt megmondja. »Mivelt úri ember, ha a feje lágyára nem esett«, mondja a báró, »soha társaság nélkül nem szűkölködik Londonban. Idejét ilyen módon töltheti el. Későn kel, kabátját felölti, kardját otthon hagyja, fogja a botját s elmegy, a merre kedve tartja. Rendesen a parkban sétál, mert ez az előkelő világ börszéje; ez is olyan, mint a párisi Tuileriák, csak hogy a park valami leirhatatlan egyszerű szép. A fősétányt Malinak hívják; a nap minden órájában tele van népséggel, de különösen reggel és este, mert ő felségeik e tájt gyakran sétálnak a királyi családdal, csak is hat testőr kíséretében s még azt is megengedik mindenkinek, hogy velök egy időben sétálhasson. A hölgyek és urak itt mindig drága ruhákban jelennek meg, mivel az angol, míg ezelőtt husz esztendővel nem viselt arany paszománt, csak ha katona volt: már most csak úgy ki van himezve és paszomántozva, mint a franczia. Értem csak a nemes embereket, mert a polgár most is megelégszik a finom posztó öltözettel, egy jó kalappal és parókával s vékony fehérneművel. Itt mindenki jól öltözködik, s még a koldusok sem oly rongyosok, mint máshol.« Miután barátunk, a nemes ember, reggeli vagy pongyola sétáját elvégezte a Mallon, hazamegy öltözködni, s aztán elténfereg valamelyik kávéházba, a hova azok is járnak, kikkel ma találkozni akar. »Mert az már rendes szokása az angolnak, hogy egy nap legalább egyszer elmenjen az eféle helyre, hol dolgát igazítja, ujságot, lapokat olvas és gyakran rábámul egyik a másikra, a nélkül, hogy a száját is kinyitná. Az különben tiszta szerencse, hogy ilyen hallgatagok, mert ha ők is olyan beszédesek lennének, mint a többi nemzet, ki nem birná az ember a kávéházban, mert hallani sem lehetne, hogy mit mond egyik-másik, a hol annyian vannak. A Szent Jakab utczai csokoládéház, hova az időt eltölteni minden reggel elmegyek mindig olyan tömve van, hogy az ember alig hogy meg tud fordulni benne.«

De bár London városa ilyen mulatságos város volt, I. György király annyi időt szeretett távol tölteni, a mennyit csak lehetett; ha pedig ott kellett lennie, minden idejét németjei közt ölte el. Ugy érzett ő is, mint Blücher - száz esztendővel később - midőn a jó öreg lovag letekintett szent Pál templomának kupolájáról s fölsóhajtott: »Itt már aztán lenne mit zsákmányolni!« A

német asszonyok zsákmányoltak; a német titkárok zsákmányoltak; a német szakácsok és felügyelők zsákmányoltak; s még Mustafának és Mahometnek, a német szerecseneknek is jutott egy kis zsákmány. Kaparintsatok meg, a mi csak tiz körmötökbe jut - ez volt a vén uralkodó elve. Valami dicső uralkodó nem volt, nem biz' ő, - sem a szépművészetek pártfogója, de legalább aztán képmutató sem, bosszuálló sem és nem kicsapongó. Bár Hannoverában önuralkodó: Angliában mérséklettel gyakorlá hatalmát. Célja az volt, hogy amennyire csak lehet, hagyja a dolgokat folyni és hogy országa annyiszor legyen háta mögött, a mennyiszer csak lehet. A szive mindig Hannoverában volt. Midőn utolsó útjában, a betegségtől leverve, Hollandián áthaladt, szederjes sárga arcját kidugta a kocsi ablakán s kékes ajakkal pihegte: »Osnabrück, Osnabrück!« Ötven esztendősnél már több volt, mikor közibénk jött, s mi elfogadtuk, mivel szükségünk volt rá, mivel épen beletalált dolgaink folyamatába; kikaczagtuk esetlen német fogásait, s csúfot üztünk belőle. Ő is annyiba vette bódulatunkat, mennyit épen ért; a mennyi pénzt csak megkaparithatott, zsebre rakta - de legalább megmentett bennünket a pápisták fa-saruitól. A mi engem illet, azokban az időkben magam is az ő pártján állottam volna. Czinikus és önző létére is, csak jobb volt ő királynak, mint a milyen lett volna a St. Germainből jövő, zsebeiben a francia király utasításaival s nyomában egy egész sereg jezsuitával.

Azt tartják a sorsról, hogy kiválólag érdeklődik a királyok iránt, - s így I. Györgyre nézve is mindenféle előjelekről és jóslatokról járt a szóbeszéd. Azt mondják, hogy különösen az a jóslat nyugtalanította, mely szerint a felesége után csakhamar ő is meghal, - s valójában: alig ragadta meg a szerencsétlen fejedelemasszonyt Ahlden várában a sápadt halál: azonnal I. György ő királyi felségének utazó kocsijába vetette magát, a london-hannoveri úton. De hol is az a postakocsis, mely ezt a sápadt lovagot el tudná hagyni!

Azt is beszélik, hogy György megígérte volna egyik balkezes övegyének, hogy halála után megjelenik neki, ha engedélyt fog nyerni, hogy még egyszer meglássa a holdnak fényét; mikor aztán nem sokkal halála után egy nagy holló csakugyan beröppent vagy szökkent Kendal herczegasszony twickenhami ablakán: fejébe vette, hogy a király szelleme öltötte magára e tollakat s a legjobb gondját viselte fekete vendégének. Szivreható lélekvándorlás - királyi gyász-madár! Mily magasztos a gondolat, a herczegasszony ráborulva sir, zokog. Mikor aztán az angol arisztokrácia ez új hajtása kimult ez árnyékvilágból: ékszerai, ezüstműje, minden ragadománya átvándorolt hannoveri rokonaihoz. Igazán szeretném tudni, vajjon az örökösök e madarat is elvivék, s vajjon ott csattogtatja-e szárnyait még most is Herrenhausen fölött?

A király-imádás csodálatos vallásának napjai immár lejártak Angliában; ama napok, midőn a papok isten templomában a fejedelmeknek hizelegtek; midőn a csuszás-mászást nemesítő kötelességnek tartották; midőn a szépség, ifjuság királyi kegy után törte magát; midőn a női gyalázatot senki sem tartotta szégyennek. A jobb erkölcsök, jobb szokások, udvarnál úgy, mint népnél: ezek megfizethetlen vívmányai a szabadságnak, melynek megmentésére és biztosítására jött I. György miközénk. Ő megtartotta szerződését, melyet angol alattvalóival kötött: s ha korának bűneiből nem tudott jobban kiemelkedni, mint a többi egyöltőbeli ember és uralkodó, - mégis hálával kell viseltetnünk iránta, hogy a mieink szabadságát megőrizte az utódok számára. Szabadságunk tiszta levegőjében a király és a közember családi tűzhelye egyként megtisztult, és az igazság - uraink és szegényeink egyenlő ősjoga - mely még a leg-hatalmasabbak fölött is mindig bátran ül törvényt: csak a tisztelet és elismerés hangján beszélhet róla. I. György arczképén is vannak foltok, s a foltokat nincs miért hogy egyikünk is bámulja; de a nemesebb vonások közt ott van az igazságosság, a vitézség, az önmérséklet vonása - s ezeket ismerjük el, mielőtt falnak fordítanók a képet.

II. MÁSODIK GYÖRGY.

1724-ben június 14-kén, délután, két lovagot lehetett vágtatva látni a Chelseából Richmondba vivő úton. Az elől lovagló ama kor nagy lovagsizmaiban, pirosposzgás, vidor tekintetű, poczakos úr volt, de a modorból, a mint lovát biztatta, kitetszett, hogy a mily vakmerő, ép oly gyakorlott lovas is. S csakugyan a lovagi testgyakorlásnak senki nagyobb barátja nem volt, mint épen ő; s Norfolk vadásztérein egy birtokos sem vágtatott bátrabban a róka nyomában, sem nem huszitotta vígabban a Dudást meg a Trombást, mint e férfi, ki most a richmondi úton végigcsattogtatott.

Nem sok idő telt belé s elérte Richmondlakát s a ház urával kívánt beszélni. A ház úrnője és hölgyei, kik elé barátunkat bebocsátották, azt mondták, hogy most nem beszélhet az úrral, ha még olyan sietős is a dolga. Az úr ugyanis délutáni álmát aluvá - mint rendesen minden délután - s jaj volt annak az embernek, ki ekkor megzavarta! De azért a mi lovagsizmás, köpcös barátunk szépen félretolta a megrémült hölgyeket, a hálósoba tiltott ajtaját kinyitotta, hol az ágyon egy kis úr aludott, s itt a mi lovagsizmás gyors követünk az ágy elé térdelt.

Az ágyon fekvő felpattant s egy csomó káromkodás közt s nagyon németes kiejtéssel kérdé, hogy ki az s ki meri őt háborgatni?

»Én vagyok, Walpole Róbert«, felelt a hirnök. A felserkentett alvó gyűlölte Walpole Róbertet. »Egész tisztelettel jelentem felségednek, hogy királyi atyja, I. György király, a mult szombaton, e hó 10-ikén, Osnabrückben meghalt.«

»Szentelen hazugság!« tört ki II. György, ő felkent királyi felsége: de Walpole Róbert bebizonyította a tényt és György, e néven második, az naptól fogva harminczhárom eszten-deig uralkodott Anglia fölött.

Hogy a király miként tüntette el az elámult canterbury érsek orra elől atyja végrendeletét; hogy epés kis uralkodóska volt; hogy hadonázott öklével atyja udvaroncainak orruk előtt, hogy taposta dühében földhöz vágott kalapját és parókáját és, hogy mindenkit, a kivel összeveszett, hogy szidott tolvajnak, hazugnak, gazembernek: meg lehet olvasni akármelyik történelmi könyvben, ép úgy, mint szintén azt is, hogy mily hamar és ravaszul békült ki a merész miniszterrel, a kit pedig atyja egész életében gyűlölt és a ki őt aztán teljes tizenöt évig szolgálta bámulatos eszélylyel, hűséggel és sikerrel. Ha Walpole Róbert nem lett volna: a praetendens megint a nyakunkra jött volna; az ő kitartó béke-szeretete nélkül kaptunk volna megint egy csomó háborút, melyeket pedig a nemzet kibírni nem volt sem elég erős, sem elég összetartó; az ő határozott tanácsai és jókedélyü ellentállása nélkül a német despoták ránk próbálhatták volna a hannoveri uralom szűk kabátját - s lett volna lázadás, fölkelés, inség, zsarnoki átok-uralom: a béke, a szabadság, az anyagi jólét e negyed évszázada helyett, a melyet még ez ország soha sem élvezett - mindaddig, míg a parliament e megvesztegetője, e kicsapongó, részeges cinikus, de egyszersmind a béke és szabadság e bátor imádója, ez a nagy polgár, hazafi, államférfi nem uralkodott felette. A vallásra nézve: alig volt Walpole jobb, mint a pogány; kétértelmű élczeke eregetett a reverendákra és szenteskedőkre, kikaczagván mind az állam-, mind a többi egyházat. A magánéletben a legvastagabb élvekben leledzett az öreg hitetlen, s vasárnapjait Richmond e g y h á z á b a n iszogatva töltötte el, ünnepeit pedig a kutyák uszítgatásában vagy korhelykedve Houghtonban eszem-izsom parasztokkal. A tudományokért épen annyit törte magát, mint ura, s az emberi természetet oly kevésre becsülte, hogy szinte szégyenli az ember, midőn meg kell vallania, hogy igaza volt, és hogy az embereket csakugyan olyan hitvány módon meg lehet vesztegetni. De az is igaz,

hogy éppen megvásárlott alsóházával védelmezte meg szabadságunkat és éppen hitetlenségével verte le a pap-uralmat. Voltak akkor Oxfordban olyan papok, a kik egy cseppel sem voltak kevésbé kétszínűek és veszedelmesek, mint akármelyik Rómából jött pater, - ő pedig megszalasztotta ezeket is, azokat is. Új hódításokat nem szerzett ő az angoloknak, hanem szerzett békét, nyugalmat, szabadságot; a három percentes állampapírosok majdnem »a l p a r i«-ra emelkedtek és a búza köble huszonöt, huszonhat shillingen járt.

Ugyan jól jártunk, hogy első két Györgyeink nem voltak magasabb röptű szellemmel megáldva; még különösebb szerencse volt azonban, hogy annyira szerették Hannoverát, hogy Angliát egészen magára bízták. Legnagyobb nyomorúságaink ott kezdődnek, mikor olyan királyt kaptunk, ki büszke volt britt nevére s hazánkban születve, uralkodni is akart felette. Az uralkodásra ez sem volt képesebb, mint nagy-apja vagy dédnagyapja, de a kik legalább meg sem kíséreltek az uralkodást. Amazok alatt azután már jobb utra tért Anglia. A veszedelmes régi lojalitás kivesző félben volt. A büszke angol államegyház hivei mindinkább fogytak, s lassankint ama kérdések is elnémultak, melyek a derekak egész öltőit keverték harczba, szakították két pártra: egyfelől a lojalitás, az előjogok, az egyház és a király - túlfelől meg a jog, igazság, polgári és vallási szabadság pártjára. Midőn III. György a trónt elnyeré, a lojalitás és szabadság harcza is véget ért és Károly Edward Olaszországban megaggva, részegeskedve, utódok nélkül lépdelt sirja felé.

Ki a mult évszáz európai udvarainak történetére kíváncsi: ösmerni fogja Bayreuth örgrófnőjének emlékiratait, s tudni fogja azt is, hogy milyen udvar volt a berlini, hol II. György unokavérei uralkodtak. Nagy Fridrik apja elpáholta fiait, lányait, minisztereit; egész Európából összefogdosta a szálás embereket, hogy gránátos csákó alá bujtassa; ünnepélyeit, díszmeneteit, bor- és pipakoncertjeit leirták elegenden; Wild Jonathán, a nyelvelés, az élv, a durvaság e nagy mestere: alig finomabb e német uralkodónál. XV. Lajos életéről, uralkodásáról, viselt dolgairól is ezer meg ezer francia emlékirat beszél. A mi II. Györgyünk legalább nem volt rosszabb király szomszédjainál. A többi uralkodókkal ő is igénybe vette ama királyi előjogot, mely a jogszerű cselekvés alól menti fel őket. Nekünk, angoloknak, úgy tetszik, hogy egyéb sem volt, mint egy unalmas, kis, alacsony izlésű emberke; de Hervey azt mondja, hogy ez az epés fejedelem nagy érzelő volt és, hogy - csodás mennyiségben irt leveleit veszedelmes, behálózó erő jellemzi. Érzélgését németjei és királynéja számára tartogathatta, - de velünk, angolokkal, meg sem kísérelte soha, hogy bizalmas legyen. Vádolták a fősvénységgel is - pedig sem nem költött, sem nem hagyott sok pénzt hátra. Nem szerette a szép-művészeteket, de nem is adta a meczenáskodást. A vallás dolgában sem volt nagyobb képmutató, mint atyja. Az embereket nagyon törpe mérték alá állította - de olyan emberekkel szemben, a milyenek körülötte voltak: csalódott-e ítéletében? A hazugságot és hizelgést nyomban felismerte - s kíséretét szükségkép hazugok és hizelgők képezék. Ha könnyebben rá lehetett volna szedni: szeretetreméltóbb is lett volna. Szomorú tapasztalás tette őt cinikussá! Nem szolgált szerencséjére, hogy éleslátású volt, midőn csak önzést és hizelgést láthatott maga körül. Ugyan mit mondhatott volna neki Walpole az alsó- és felsőházzal egyebet, mint hogy mind megvásárolhatók? És az egyháziak és az udvaroncok hozhattak-e neki más hírt? Férfival, nővel egyként durva, kételkedő módjával bánván: természetes, hogy a végén kétkedik a férfiúi meg női becsületben, hazafiságban, vallásban. »Vad, de úgy vív, mint férfihoz illik!« mondá I. György, a hallgatag, fiáról és utódjáról, s hogy bátorsága volt II. Györgynek: annyi bizonyos. Még választó-herczeg korában megmutatta atyja hadosztályának élén, Jenő és Marlborough parancsnoksága alatt, hogy jó és vitéz katona, sőt Oudenardenál különösen is kitüntette magát, - ellenben az angol trón másik praetendense, édes kevés dicsőséget vívott ki magának. Jakab vitézségét különben eleitől óta kétségbe vonták; sem akkor, Flandriában, sem később, ősi királyságában, Skotiában, nem sok határozottságot tanúsított a szerencsétlen praetendens, - míg túlfelől tagadhatlan, hogy az ügyes kis György eleget

mutatott és pedig tűzzel, kitartással párosulva, s úgy küzdött, mint egy trójai. Kihívta ő poroszországi rokonát is kardra, pisztolyra, de meg kell vallanom, hogy mit a regényírók érdekében sajnálok, a derék párbajból nem lett semmi. A két uralkodó gyűlölte ugyan egymást teljes szívéből, segédek is voltak, a párbaj helye is meg volt határozva, s magát a vívást csak amaz ismételt figyelmeztetések által lehetett meggátolni, hogy egész Európa kacajának tesz ki magukat mindketten, ha szándékukat végre is hajtják.

A hol csak a mi Györgyikénk a csatatéren megfordult, annyi bizonyos, hogy csak úgy megállta a sarat, mint akárki fia. Dettingtonnál elkapta a lova, s csak alig-alig lehetett megkeríteni, hogy az ellen sorai közé ne ragadja. A király pedig, a nekibőszült lóról leszállva, egész tűzzel kiáltá: »na már most tudom, nem futok el!« s gyalogsága élére állva kardot rántott, s az egész francia tábornok megfenyegetve, tört angol nyelven ugyan, de a legnagyobb vitézséggel és hévvel tüzelte seregét a szembenállók ellen. Hétszáznegyvenötben, midőn a praetendens már Derbynél volt, s már sokan kezdtek sápadni: a király egy perczig sem veszté el lélekjelenlétét - nem ő! »Eh, ne beszéljete nekem bolondot!« mondá egész nyugodtan, a mint egy magasörű kis vitéz herceghez illett, s egy pillanatig sem szállott az inába bátorsága, s nem hagyta magát megzavartatni sem dolgaiban, sem mulatságaiban, sem utazásaiban. A nyilvános ünnepélyeken mindig az oudenardei híres napon viselt kalapban és kabátban jelent meg - és a nép kacagta a sajátságos régi viseletet, de jóízűen, mert a vitézség soh'sem megy ki divatból.

A magánéletben atyja méltó utódja volt a herceg. E tekintetben már annyit hallottunk I. György erkölcséről, hogy semmi szükség a fiú német háremének leírására fogunk. 1705-ben egy szépségéről, ügyességéről, míveltségéről és szelid kedélyéről híres hercegasszonyt vett el - a leghivebb és leggyöngédebb nőt, kivel csak valaha herceget megáldott az ég, ki szerette őt és hűve volt, s kit ő is szeretett, bár darabos modorában, de utolsó lehelletig. Meg kell említenünk Anspachi Karolina dicséretére, hogy abban az időben, midőn a német fejedelmek nem törődtek többet vallásuk változtatásával, mint ti fővezetek kicserélésével, a protestantizmust nem hagyta el másik hitért, noha egy főherceg - ki később császár lett - vőlegényéül ajánlkozott. Berlini protestáns rokonai dühösek is voltak független szelleméért, - mert ők voltak megtérítésének kísértői - (igazán tréfás dolog, ha meggondolja az ember, hogy nagy Fridriket, a kinek egyáltalán semmi vallása sem volt, Angliában jó ideig a protestantizmus hőségének tartották) - s ezek a jó protestánsok a szegény Karolinára bizonyos Pater Urbánt uszítottak, egy nagyon tapasztalt jezsuitát s hirhedett lélekfogdosót. De ő megszalasztotta a jezsuitát, visszautasította VI. Károlyt, s hozzá ment a hannoveri kis választó-herceghez, kit aztán szerelemmel, a legnagyobb önfeláldozással, finom gyöngédséggel, édes hízélgéssel s őszinte megadással kényeztetett egész a koporsó bezártáig.

Midőn I. György először ment Hannoverba látogatóba, távollétének tartamára fiát nevezték ki személyesének. De ezt a tisztességet nem is bízták többet soha ő walesi hercegségére, mert közvetlen rá meghasonlott az apa és fiú. Mert második fia kereszteltetéskor királyi czivakodás támadt, s a herceg, Newcastle hercegnek orra alatt hadonázva öklével, őt gazembernek címmezte, s kiszállt atyjával szemben. El is kellett aztán mind neki, mind nejének Sz.-Jakab palotáját hagyniok, s a család királyi fejének parancsára hercegi gyermekeiket is elvették tőlük. Az atya és anya kesergve sirtak, midőn kicsinyeiktől megváltak. A kis apróságok, száz csók kíséretében, néhány szem cseresznyét küldtek papának, mamának s a szülők könnyeikkel áztatták a gyümölcsöt - de harminczöt év multán már nem voltak könnyeik, midőn Frigyes herceg meghalt - Frigyes herceg, idősb fiuk, örökösük - ellenségük.

A király menyét csak úgy hívta, hogy »cette diablesse madame la princesse«, - s ez utóbbi látogatóinak meg volt tiltva, hogy a király színe előtt megjelenjenek, s midőn ő

királyi felsége Bathba ment, az udvaroncok oda mentek utána, s a Londonban eltöltött hódolatot Somersetshireben folytatták.

A »cette diablesse madame la princesse« kifejezés a királyi após haragjának egyik okát megmagyarázza. Menyem-asszony igazán eszes fehérség volt, nagy hajlama volt az éles gúnyolódásra, s szúrós nyelvvel szerette nevetségessé tenni az öreges szultánt és ráncos háremét, s piszkolódó leveleket irt róla haza, s a család minden tagjának. Ily módon száműzve a király közeléből, a herceg és a hercegasszony Leicester Fieldsen üté föl sátrát, »hol«, mondja Walpole, »a jövő uralkodási felvonulás legtöbbet ígérő ifjai s a legszebb és legkedvesebb fiatal nők képezék udvarukat.« Leicester-Fieldsen kívül még Richmondban is volt lakásuk, amaz idők legmulatságosabb társaságaitól látogatva. Oda jártak a Herveyk, Chesterfieldek s a twickenhami kis Pope uram s vele néha a Sz. Patrick egyházi korhely esperes (Dr. Swift) és egy egész sereg fiatal nő, kiknek csinos arczaik mosolygva néznek ránk a történelem könyvéből. Megfordult ott Lepell, a balladák eldallásának mestere; meg a kihívó, gyönyörű Bellenden Mari, ki a walesi herceg szépettevő bókjaírói hallani sem akart, hanem - összefonva karjait szép mellén - megmondta ő királyi felségének, hogy csak hordja el magát, s aranytelt erszényét a szeme közé dobván, utána kiáltott, hogy jóllakott már vele, midőn mindig csak előtte számlálgatja pénzét. Bizony nem igen magasra ágaskodó fejedelem volt ez az Augustus. Walpole beszéli, hogy a királyi kártya-asztalnál a pajkos hercegasszonyok egy este Deloraine asszony alól kikapták a széket, - ez pedig, kölcsönben, a királyét húzta ki alóla, úgy hogy ő felsége hanyatt vágta magát a szőnyegen. Akármily állásban - jobban mondva fekvésben - lássuk is ezt a György királyt: így vagy úgy, mindig van valami nevetséges rajta; még Dettingennél is, hol pedig oly vitézül küzdött, még ott is furcsa figurája van - a mint, az angolt törve, kiabál, kardjával hadonász, mint egy vívómester. Az akkori gúnyképek közt a »Cullodeni hős« című jól meg is csirógatja György fiát.

De már elég volt Walpoleból, Györgyre vonatkozólag, ennyi idézet - annyival is inkább, mivel e kedves kötetek mindenki kezén forognak, ki a mult évszáz pletykáit szereti. Igazán nem lehet semmi mulatságosabb, mint Horace levelei; mintha mindeniken hegedűk szólának végig, viasz-gyertyák, szép ruhák, jó vicczek, gazdag ezüstnemű s pompás fogatok csillognak-villognak bennök - soha ragyogóbb, vígabb, hahotázóbb sokadalom, mint a melyen ő vezet át bennünket. Hervey, az utána következő tekintély, már sötétebb színben látja a világot, őt mintha a félelem szelleme lengné körül. Nehány éve, hogy örökösei az ickworthi leveles-láda födelét felnyitották: mintha Pompeji nyílt volna meg az ember előtt! mintha kiásták volna az egész mult évszázadot: templomaival és játékaival, kocsijaival, nyilvános helyeivel, bordélyházaival. Midőn a halottak e városán végigsétáltam, végig e borzasztó önző koron, ez istentelen cselszövényeken és tivornyákon, e szemtelen, sóvár, küzködő, kikendőzött, hazudozó, tányérnyaló - tömegeken: úgy szerettem volna egy párt találni köztük, kikre jó szemmel nézhessek. Fölkerestem e kor történelmében jártas barátaimat, s szólék: »Mutassatok nekem egy derék embert ez udvarnál; keressetek ez önző udvaroncok, e kicsapongó, vígadó tömeg közt bár egyet, kit szerethessek, tisztelhessek.« Ott van II. György, az a páváskodó kis szultán; ott van az a puposhátú, ijesztő Chesterfield lord, s ott van Hervey János, gyilkoló mosolyával s kísérteties festett pofájával - gyűlölöm őket! Vagy ott van Hoadly, egyik püspökségtől a másikig görnyedezve, - tul meg a twickenhami kis Pope uram lépdel barátjával, az ír esperessel, új reverendájában, szintén bókolván, de bozontos szemöldei alatt a méreg sugári fénylenek s mosolya mögött a gúny és gyűlölet reszket. Lehet-e ezeket szeretni? Pope-ot tudnám szeretni: legalább szellemét, gúnyját, nagyságát, értelmességét lehetne szeretni - csak ne lenné a felől is bizonyos, hogy mihelyt azt hiszi, hogy valamiben felülmúlom, vagy hogy gúnyosan tekintetem rá: azonnal megfordul és leszúr. És lehet-e bízni a királynében? Nem a mi rendünkből való ő, - a királyokat és királynőket már helyzetük egyedülállóká teszi. E kifürkészhetlen asszonynak volt egy kifürkészhetlen vonzalma, s ez egyhez aztán hű

is, minden gyötretés, mellőzés, kín és idő daczára. Férje kivételével valóban nem gondol semmi teremtetett lénnyel. Gyermekéhez elég jó, sőt talán elég gyöngéd is, - de azért darabokra szedné őket, ha tudná, hogy férje kedvét megnyerné általa. Egész környezetével a legnagyobb barátsággal, jóakarattal és természetességgel bánt, - de ha a jó barátok meghaltak, a leányok férjhez mentek: az utánok következőkhöz csak oly barátságos, csak oly jóakarattal. Ha a király kívánja: rámosolyog, ha még oly bús lenne is; sétál vele, ha még oly fáradt is, s vastag tréfáin jóízűen nevet, ha még oly metsző is testi lelki kínja. Valóságos csuda, a mit Karolinának férje iránti odaadásáról olvashatni. Miféle bűbája lehetett ennek a kis embernek? Mik lehettek azokban a csodálatos, harmincz lap hosszú levelekben, melyeket - ha nem volt otthon, nejének, s ha feleségénél Londonban volt, hannoverai hölgyeinek írt? Mért választotta Karolina, Németország legbájosabb és míveltebb hercegnője ezt a kis piros-pozsgás, meredt szemű hercegecskét, egy császár kezét utasítván vissza? Miért szerette őt annyira utolsó órájáig? - mert iránta való szeretetből pusztította el önmagát, mert, noha podagrája volt, hideg vízben áztatta meg lábait, csak hogy sétálni mehessen vele. A halál fátylával szemén, elviselhetlen kínoktól gyötörtetve - még akkor is tudott férjéhez, urához egy halvány mosolyt, egy gyöngéd szót intézni. Olvastatok-e halálos ágya csodálatos történetét? Hogyan kérte a haldokló férjét, hogy házasodjék meg ismét, s mily kiméletlenül felelt az öreg király: »N o n, n o n, j' a u r a i d e s m a î t r e s s e.« Ennél kísértetesebb bohózat aligha volt valaha. Én is tanuja vagyok e bámulatos jelenetnek, - én is ott állok ama borzasztó ágy szélénél, bámulva az isteni gondviselés különös útait, melyeken elrendezé teremtményei számára az életet, szeretetet, jutalmat, eredményt, szenvedélyt, cselekvést és halált - és csak kacagni tudok - itt, a halál jelenlétében, szívem mély búsulásában. Lord Hervey sokat emlegetett passusában, melyben a királyné halálos ágyát írja le, a részletek groteszk borzalma felülmúl minden szatírát, - a jelenet ijesztő gúnyja megdöbbenőbb Swift legfeketébb lapjainál, vagy Fielding legmerészebb iróniájánál. E jelenet feljegyzőjének alakját valami ördögi veszi körül, s valóban félek, hogy ama borzasztó versek, melyeket Pope majdnem sátáni gonoszságának egyik rohamában írt Herveyre, nem hazudnak. Elijedek, a mint visszatekintve a múltba, úgy tetszik, hogy amaz ijesztőn szép arcot látják szemeim, a mint rágondolok a halálos ágyán vonagló királynéra, ki fölkiált: »Imádkozz, imádkozz!« - és a mellette álló királyi vén bűnösre, ki örült fájdalommal csókdossa halott ajkait, s azzal ott hagyja, hogy még többet vétkezzék; - és az udvari lelkészek csoportjára, és az érsekre - a mint a haldokló visszautasítja imáikat, de a kik az illem kedvéért kénytelenek a nép aggodó tudakozásaira mindenféle kibuvó ajtókat felnyitogatni s erősítgetni, hogy ő felsége az élettől »istenes lelki állapotban« vált meg. Milyen élet! Milyen célokra szentelve! Hiúságok hiúsága! Egészen más szószékbe való tárgy ez, mint a felolvasóéba. Szószékbe? Azt hiszem, hogy az a szerep, melyet a szószékek a királyok halálánál játszanak: a legkevésbé épületes czeremónia. A hazug dicséretiádák, a kellemetlen igazságok átcsillamlása, az utálatos hizelgések, a tettetett bánat, a csúszó-mászó hamisszólás - mindezt az ég nevében szórják szét államegyházunkban, s mind e gyászdalokat emlékezetet meghaladó idők óta zengedezik a jó, rossz, bűnös, kicsapongó királyok és királynék ravatala fölött. Az állampapnak le kell darálni a közhelyeit, ki kell tennie közszemlére szónoki gyászrojtózatainak egész készletét. Halott avagy élő legyen az a király: a lelkész hizelegni kénytelen - éltében kegyes voltát hirdeti, ha pedig »indíttatva érzi magát ő felsége«, hogy meghaljon: »legvallásosabb és legkegyelmesebb királyunk« gyász-istentiszteletét kell végeznie.

Olvasom, hogy lady Yarmouth - legvallásosabb és legkegyelmesebb királyunk kegyencze - ötvenezer forintot adott el egy püspökséget egyházunk egyik férfiának. (Fogadott vele 50,000 forintba, hogy n e m nevezik ki püspöknek; a nagytiszteletű úr vesztett - és fizetett.) Vajjon ez volt az egyedüli főtisztelendő úr e korban, kit ily kéz vezetett a fölkenetésre? Ha bepillantok szent Jakab palotájába, II. György idejében, egy egész sereg reverendát látok, az udvarhölgyek hátsó lépcsőjénél tolongva, - kövér erszények csúsznak lopva ölükbe, - és az a bűnös vén király ásítva hallgatja udvari kápolnájában a mennyezet alatt, a neki papoló

káplánt! S miről szól a prédikáció? - igazságosságról és ítélettételről! S míg a káplán papol, a király németül fecseg, majdnem oly hangosan, mint a szónok; oly hangosan, hogy a lelkész - (lehet, hogy épen bizonyos Dr. Young, az, a ki »Young éjszakái«-t ír s a csillagok ragyogásáról, az égnek dicsőségéről s e világ teljes hivságáról elmélkedett) - a bizony: sirva fakad katedrájában, mivel - a hitnek védője és a püspökségek osztogatója nem akar ráhallgatni! Valóban nem csoda, hogy e közönyösség és romlottság közepette az egyháziak is romlottak és közönyösek. Valóban nem csoda, hogy a kétkedők szaporodnak és az erkölcsök megvesztegettetnek, a mennyire csak egy ilyen király befolyásától függenek. Valóban nem csoda, hogy Whitefield feljajdult a pusztaság közepett, hogy Wesley odahagyta a megfertőztetett templomot s a hegynek oldalára vonult prédikálni. Tisztelettel nézek amaz idők e férfaira. Melyik a magasztosabb látvány: a jó Wesley János-e, körülvéve napszámos gyülekezetétől, a bánya szádánál, - vagy pedig a királyné káplánjai, a mint az előszobában a nagy Vénus képe alatt reggeli imájokat mormolják, míg a szomszéd szoba ajtaja nyitva van, s ott benn a királyné öltözködik, botránytörténeteket beszélve lord Herveynek, vagy viczczelkedve lady Suffolokra, ki úrnője lábainál térdel a mosdótállal? Mondom, meg vagyok ijedve, midőn e társaságon végigtekintek, s látom ezt a királyt, ezeket az udvaroncokat, ezeket az államférfiakat, ezeket a püspököket - ezt az arcátlan, magamutató könnyelműséget és bűnt. Melyik ennél az udvarnál a becsületes ember? Melyik a tiszta lélek, kit szeretnünk lehetne? Ez az illatszeres levegő megfojtja az embert! A mi mai udvarunknál is van még kelendőben néhány özönvíz előtti badarság s ízetlen czeremónia, melyeket kikaczagok, - de, mint igazi angol, ha összehasonlítom a multtal: ne ösmerjem-e el a jelen nagy változását? Ha szent Jakab palotájának úrnője ma elmegy mellettem: üdvözlöm a bölcs, mérsékelt, példás életű uralkodónőt, a jó anyát, a jó nőt, a mívelt hölgyet, a művészetek fölvilágosodott pártfogóját, a nép diadalmaiban és bánataiban gyöngéden résztvevőt.

György és Karolina egész udvarában egyedül csak Suffolk asszonyt látom, ki megérdemli, hogy az ember szóba álljon vele. Még a nögyűlölő Oroker is, levelei kiadója, szereti őt, s ama tisztelettel viseltetik irányában, melyet gyöngéd leereszkedése, úgy látszik, minden férfi és néhány nő szívében is fölkelte, a ki csak közelébe jutott. Sok finom vonást jegyeztem föl, melyek jellemének bájáról tesznek tanúságot. (Megjegyzem, hogy nem azért említem meg, mert bájos, hanem mivel jellemző.) Levelei a gyönyörűségig józanok. Egyikben, Mr. Gaynek. Tunbridgebe címezve, - a mint tudjuk, ez az úr szegény, kegyvesztett poéta volt, - így szól: »Jelen lakozásának helye ugyancsak megtöltötte fejét doktorokkal és gyógymódokkal; de - szavamra mondom - hej sok úri dáma ment már oda vizet inni, a nélkül, hogy a kis körme is fájt volna - és, hej sok úri ember panaszkodott szíve elvesztén, a ki pedig el nem veszté. Ohajtom, hogy kegyed se veszítse el a magáét, mert nem igen örülnék a szívtelen barátnak, már pedig nagyon szeretném, hogy kegyedet barátaim közé számíthassam.«

Midőn Peterborough lord hetven éves volt, a fékezhetlen ifjoncz néhány lángoló szerelmes, jobban mondva udvarló levelet irt Howard asszonynak. Csodálatos maradványai e levelek ama kor kelendő regényeskedő széptevésének. Nem szenvedély az, nem is szerelem, hanem udvarlás; a komolyság és színészkedés vegyülete; magasra ágaskodó bókók, mély hajlongások, esküdözések, sohajok, szerelmes pillantások, a Clelia regények és a színpadí Millamont és Doricourt modorában. Az egész csak a legnagyobb mérvű szertartások, illemkedések, fel-lángolások nagy halmaza volt - rendszeresített térdeléstán és széptevéstán, melyek a mi őszinteségünk idejében már kimentek divatból. Howard Henrietta elfogadta a jó öreg lord széptevését, illő elismeréssel válaszolt sajátos szerelmes leveleire; mély pukedlit vágott Peterborough mély hajlongásira és segítettett magának Grayvel a levelek fogalmazásában, midőn válaszolt vén lovagjának. Ez pedig irt hozzá csinos verseket, melyekből sem az igazság, sem a báj nem hiányzott, így kiáltván föl.

»Egy értelmes asszony! mely csodás teremtmény!
Ki soh'sem túl-büszke, sem víg túl a rendén!
Kutatod: ez angyal, hogy ki légyen? Ejh ki?
Képzeld! Howard asszony, hogy ő, nem is sejtí!«

A nagy Pope is magasztalva ír róla, és pedig cseppel sem kevésbé tetszetős sorokban, s oly képet állít elénk, hogy meg kell vallanunk: eredetijének vonzó hölgynek kellett lenni. Ime egy pár vonás a képből:

»Tudok valami ritka dolgot -
(Irigy! hallgass e hir ha bánt -)
Tudok, csak képzeld, egy okos nőt,
Ki szép, hú s elmés egyaránt!

»Kit szenvedély, hir el nem kaptat,
S nem ejt meg hivság, éldelet,
Ki épen úgy tud hahotázni,
Mint mélyen érzeni veled.

»Egy feltja sincs hát! - az irigy szól -
De, meg kell vallanom, van egy:
Ha az egész világ dicséri,
E nő süket s nem hallja meg!«

S a mi több: még az asszonyok is versenyt dicsérték és szerették. Queensberry hercegnő tanubizonyságot tesz szeretetreméltóságáról, midőn így ír hozzá: »Ezt s ezt csak azért mondom kegyednek, mivel szereti a gyermekeket, és hogy a gyermekek is szeressék kegyedet.« A szép és kedves Bellenden Mari, kit kortársai »a világ legtökéletesebb teremtésének« neveznek, igen bizalmasan ír az ő »kedves Howard asszony«-ának, »drága helvétá«-jának, amaz országból küldözvén leveleit, hova a szép Mari, házassága és az udvarhölgyek sorából kilépte után, telepedett le. »Hogy s mint van, édes Howard asszony?« kezdi Mari. »Hogy s mint van, édes Howard asszony? ennyi az egész mondandóm. Ma délután kedvem jött az íráshoz, de a mi a levél tárgyát illeti, jobbal nem tudom mulattatni, mint mezei gazdaságom ujdonságival. Épen azért a saját fogaim számára hizlalt megehetőségek következő lajstromát terjesztem kegyed elé. Az egész Kent grófság csak úgy tudja, mint jó magam, hogy van négy kövér bornyúm, két hízott disznóm, készen minden órán a hentes kése alá; tizenkét sokatigérő fekete verőmalaczom, két fiatal kappanom, három pompás ludam - mindenik alatt tizenhárom tojás - (réce-tojásokkal vegyest, természetesen, mert különben a többi nem kél ki jól); ezeken kívül van egy csomó tengeri nyulam, galambom és pulykám bőviben, s nem megvetendő mennyiségű marha- és ürühúsom. Nos, édes Howard asszony, ha az elősoroltak közül valamelyikbe villáját bele akarja ütni: csak mondja meg.«

Vidor társaságnak kellett lenniök ezeknek az udvarhölgyeknek. Pope egyik nagyon kedves levelében egész csomóval ismertet meg bennünket közülök. »A vizen mentem«, mondja, »Hampton Courtra, s legelőször is a herczeggel találkoztam, midőn épen vadászatról jött meg hölgyeivel, lóháton. Bellenden és Lepell asszonyok mindjárt pártfogásuk alá vettek, a pápisták vendégül fogadását tiltó törvény daczára s pompás egy ebédet tálaltak, olyan fűszerrel, a mit még jobban szerettem: alkalmat nyújtottak, hogy Howard asszonynyal beszélgethessek. Mindnyájan abban állapodtunk meg, hogy az udvarhölgyek élete minden dolgok között a legnyomoruságosabb és azt kívántuk, hogy bárcsak minden asszony, a ki irigylí ez állapotot, meg is kóstolhatná. Reggel vesztfáliai sonkát kell enniök, kölcsönként lovakon árkot-bokrot be kell vágatniök, a nap hevén aztán, a hideggel a hátukban és (a mi százszor rosszabb ennél is) az igen kicsi kalaptól véresre dörgölt homlokkal haza jönniök - a mi együttvéve, különben idővel a lehető legjobb vadásznőkké idomíthatja őket. Mihelyt aztán a nap izzadságát

letörülték: a hercegnő osztályában kell egy óráig mosolyogniuk s mellesleg megnáthásodniok, - onnan meg el az ebédhez, akár van étvágyuk, akár nincs - éjfélig aztán tehetnek, mehetnek vagy elmélkedhetnek a mit, a hová s a miről épen kedvök tartja. Nincs egész Walesben az a puszta ház, előtte hegy, felette varjűfészek, a melyik unalmasabb lenne ennél az udvarnál. Miss Lepellel három vagy négy óra bosszant sétáltunk a holdvilágban, s valamirevaló emberrel, egy árva lélekkel sem találkoztunk, a királyon kívül, ki a kerítés alatt egy maga fogadta kihallgatáson a vice-kancelláriust.«

Azt hiszem, vigabb Anglia volt az elődeinké, mint ez a sziget, melyen most mi lakunk. A népek, előkelők úgy, mint a közönségesek, sokkal többet mulattak. Felszámítottam azt az életrendet, melylyel államférfiak és előkelők akkor idejüket eltöltötték - s fel nem foghatom, hogyan végezheték el dolgaikat a mellett a tömérdek evés-ivás, lakmározás és kártyázás mellett! Játszta azok minden kigondolható játékot, melyek - a krikket és labdázás kivételével - ma már mind kimentek divatból. St. James-Park régi képein még ma is láthatók a sétány hosszában a méták, melyekkel a labda-távolt mérték, ha az udvar labdázott. Már most csak képzeljük el, ha a Birdcage-sétánynak ma is ez lenne rendeltetése s lord John Russel és lord Palmerston alá s fel ütögetnék a labdát a fák közt! A legtöbb ilyen víg testgyakorlat immár a multhoz tartozik s a régi, jó angol játékok már csak régi regényekben, régi balladákban vagy régi, megfakult ujságok hasábjain járnak, melyekből elolvashatod, hogy Winchesterben a winchesteriek és hamptoniak pártja ekkor s ekkor kakasviadalt rendez; vagy, hogy a cornwalliek és devoniak birokra mennek egymással Totnesben - és így tovább.

Ezelőtt százhusz esztendővel nem csak mezővárosok voltak Angliában, hanem emberek is voltak, a kik bennök lakjanak. Akkor sokkal társaságosabbak voltunk és sokkal egyszerűbb multságokon tudtunk mulatni. Minden városnak volt vására, minden falunak búcsuja. A régi költők száz meg száz kedélyes dalt irtak nagy botviadalokról, május-fák megmászásáról és szerecsen-tánczokról. A leányok, nagyon könnyű öltözetben, versenyt (cizcét) futottak és a barátságos vidéki nemesek s jámbor papok nem tartották szégyennek, hogy e játékoknál nézők legyenek. Dob és síp hangjaira tánczoló medvék járták be a vidéket. Néhány jól ismert dallamot zengett az egész ország évszázakon keresztül s úr és szegény ez egyszerű zene mellett mulatott. Ha egy fiatal ur vigasságot akart szerezni női ismerősének, azonnal zenészek után küldött. Midőn Fielding, a divat-uracs, a nagyon finom gentleman, még csak a szépet tette azon hölgynek, kit később elvett: saját szállásán vendégelte meg imádottját és ennek barátnőjét és pedig a vendéglőből hozatott ételekkel, vacsora után pedig egy hegedűst hozattak hármuk számára. Képzeljük el e hármat egy nagy, csertáblázott teremben - a Covent Gardenen vagy Sohon³ - két vagy három ezüst fali gyertyatartó fénye mellett; az asztalon néhány fűrt szőlő s egy palaczk florenczi bor; a tisztességes hegedűs régimódi moll-hangú nótákat húz, míg a divat-uracs egyik hölgyet a másik után hivogatja el, s nagy komolysággal tánczol velők.

Az egészen nagy urak, fiatal nemesek, nevelőik, sat. kíséretében külföldre mentek, a »nagy körútra«; az otthon maradt gúnyirók vicczelték ezek francziás és olaszos fogásait, miket az utazásból hoztak magokkal, - de a nép nagyobb része soha sem hagyta el az országot. A vidor falusi nemes sokszor husz mértföldre sem volt szülőtte faluja határain túl, a melyik pedig elment: a fürdőket, Harrogateet vagy Scarbought, Bathet vagy Epsomot látogatta meg. A régi levelek tele vannak e mulatóhelyek leírásával. Gay sokat beszél a tunbridgei hegedűsökről; a hölgyekről, kik jóízű kis házi bálokat rendeznek magok közt és az úrfiakról, kik, váltogatva, theával s zenével mulattatják őket. Az egyik fiatal szépség ezek közül nem igen sokat adott a theára. »Van itt egy fiatal hölgy«, mond Gay, »a ki szörnyű válogatós. Elég

---

³ Ma egy félreeső, csöndes tér, akkor az előkelő világ középpontja. Ford.

fiatal leányt ismertem, ki, ha imádkozni talált, szép fogatért, nagy címért, jó férjért vagy sok imádóért könyörgött: de ennek, pedig csak tizenhét éves és hozománya 300,000 forint, vágyai netovábbját egy kancsó jó sör képezi. Ha barátai természetét és arczsinét emlegetve el akarják e szokásról téríteni: azt feleli a legőszintébb egyszerűséggel, hogy karcsu termete és finom arczsine elvesztése miatt legfőlebb a főkötőtől esik el, míg a sör neki szenvedélye.«

Minden kis városnak megvolt a maga társalgó-terme - régimódi komor szobák, a milyeneket alászállott mezővárosok elhagyatott kongó fogadóiban még most is láthat az ember, mert London, ez a nagy élősd, mindenünnen magába szivja az életet. A törvénykezés szakában s egész télen át az északi nemesség nagy része Yorkban lakott. Shrewsbury ünnepélyeiről volt híres. Olvasom, hogy Newmarketban »nagy számu volt a jó társaság egy csomó gazemberrel és zsebmetszővel egyetemben.« Norwichben két társalgó volt, s a tagok alig fértek a nagy teremben, szobákban és a csarnokban. Cheshireben (Karolina királyné egyik udvarhölgye írja, ki Hampton Courtba s az ottani multságokra vágyik vissza) egy falusi lakba vetek egy pillantást s nagyon vidor társaságot látnak szemeim: »A dolgozó szobában kilencz előtt gyűlünk össze, eszegetünk s bolondozunk, össze-vissza, tizenkettőig, s akkor mindenki saját szobájába vonúl, hogy egy kicsit rendbe szedje magát, mert biz' azt öltözködésnek nem lehet nevezni. Délben aztán a nagy harang gyűjt bennünket a nagy szobába, mely mindenféle különös fegyverrel, mérgezett nyilakkal, híres emberek különböző viseltes csizmáival és cipőivel és I. Károly király Edgehillben elvett kengyeleivel van fölékesítve«, - itt ebédelnek, azután tánczolnak s megint vacsorálnak.

A mi Bathet illeti, a kiről az írás csak szól, mind fürdeni és inni ment oda. II. György és felesége, Frigyes herczeg és udvara, s a mult évszáz minden csak valamennyire nevezetes embere, mind-mind látható volt ama híres diszcsarnokban, hol Nash, a divat-uracs, elnökölt s képe a Newton és Pope mellszobra között függött.

»E kép, e két szobor között,
Jó csipős gúny-beszéddel mondja:
Bölcsesség, elme szűk dolog,
De annál bővebb a bolondja!«

Szerettem volna látni azt a bolondot. Csillogó, himes-hámos, máncsetlis, burnót-szelenczés, piros sarkú, szemtelen egy bolond volt ez, ki nagyon is jól tudta, hogy lehet az embernek te-kintélyt szerezni magának. És szerettem volna látni azt a csudálatos vén bolond Peterbrought is, nagy csizmáiban - úgy van, olyan vakmerő volt, hogy Bath sétányain csizmákban jelent meg! - Szerettem volna látni kék szalagjait és rendjeleit, azt a két káposztafejet a hóna alatt s azt a tyúkot kezében, melyeket oly hosszú alkudozás után vett ebédjéhez. Chesterfield is sokat járt oda, játszott százakban s mosolygott, podagrája daczára. És Wortley Mari is ott volt az ifjú, a szép; és ott Wortley Mari, a vén, a csúnya, a kiállhatatlan. És elment Chudleigh kis-asszony is, megmenekülve az egyik férjtől, hogy a másik után leselkedjék. Walpole is sok napját töltötte itt el; betegesen, ingerlékenyen, bolond, szenvedő divatfi módjára, ragyogó elmével, mély érzelmességgel s barátjaihoz gyöngéd, áldozatkész, hű szívvvel. S ha én, meg te akkor élünk vala, és végig bolyongtunk volna a Milsom-utczán - egyszerre csak hirtelen lekaptuk volna kalapunkat, midőn egy kísérteties, hosszú, vékony, sovány alak, flanellbe pólyálgatva ott vitette volna el magát hordszékében, melynek ablakán egy sápadt arc tekint ki; a bozontos felporzott paróka alól nagy, égő szemek meredtek volna felénk, rémítő homlok-ránczolás, rémítő sas-orr - s mi halkan suttoztuk volna egymásnak: »Ez ő! Ez a nagy képviselő! Ez Mr. Pitt!« A mint tovább haladunk: a harangok elkezdenek csilingelni, s találjuk Smollett Tóbiást, mogorva barátunkat, karját a Quin Jakabéba, a színészébe öltve, ki azt is

megmondja, hogy a harangok Bullok⁴ uramnak, egy tottenhami jeles baromtenyésztőnek szólnak, ki éppen most érkezett a gyógyforrás használatára. Tóbiás pedig botjával megfenyegeti Ringworm ezredes ajtaját - a kreol lovag éppen szomszédjában lakik, s az ezredes két szerezsenje a vadászkiűrt művészetét tanulmányozza nagy szorgalommal.

Ha meg akarjuk kísértetni, hogy a régi társadalmi Angliát állítsuk képzeletünk elé: azt a vonást el ne feledjük, hogy jó csomó órát kártyázik minden nap. Ez a szokás közülünk már majdnem egészen kiment a divatból, de ezelőtt ötven esztendővel általános volt s még azelőtt ötven esztendővel uralmát majdnem az egész országra kiterjesztette. »A kártyajáték annyira divatba jött«, írja Seymour, a »Court Gamester«⁵ szerzője, »hogy a ki a szokott játékokat egy társaságban nem tudná, azt nagyon közönséges és egészen hasznavehetetlen embernek tartanák.« Mindenütt csak kártya járta. Hogy valaki egy társaságban olvasson: illetlen volt. »A könyvek nem a társalgó-szobákba valók«, mondák az idősb nők. Ha pedig akadt valahol egy-egy könyv, szinte irigykedtek és haragudtak rájuk az emberek. Herveynél megolvashatod, hogy II. György dühös volt, ha csak könyvet is látott, s neje, bár szerette az olvasást, csak titokban, zárt ajtók mögött olvashatott. Hanem a kártya, az már az egész világnak menedéke volt az unalom elől. Anglia királyai és királynéi minden este órákig ültek s játszottak pique és carreaut ő felségeikkel. Az európai udvaroknál, azt hiszem, maig megvan e szokás, nem a nyereség, hanem az időtöltés kedvéért. Elődeink kivétel nélkül üzték. »Könyvek! az Isten is megáld, hagyj békét nekem a könyvekkel!« szokta Marlborough Sára néni mondani, »én más könyvet nem ismerek, csak a férfiakat és a kártyát. « »A jó öreg Coverley Rogérius uram minden emberének egy szál kolbászt s egy játék kártyát küld karácsonyra« - mondja a »Spectator«, a kegyes földesúr rajzát akarván adni. Az egyik régi jó író, kinek levelei közt kutattattam, így kiált föl: »Bizony, a kártya minket, asszonyokat, sok minden pletykázástól mentett meg!« - Az okos vén Johnson is sajnálta, hogy kártyázni meg nem tanult, úgymond: »sok hasznát látja az ember az életben, - gyöngédséget kelt, s összébb fűzi a társaságot.« Hume Dávid soha sem feküdt le, míg a whistjét ki nem játszta. Walpole is egyik levelében egészen fellelkesül a kártya iránt való háladatosságban. »Oltárt építek a makk-filkónak«, kiált föl kedélyes uracsos modorában, »kedves Grafton hercegnőm menekvésének emlékére!« A hercegnő tudniillik Rómában kártyázott, holott egy bibornok hangversenyében kell vala lennie, hol a padló leszakadt, s valamennyi szent kegyelmesség a pinczébe zuhant. Még a puritán papok sem nézték görbe szemmel e szokást. »Nem hinném«, mondja az egyik, »hogy a becsületes Luther Márton vétkezett volna, midőn ebéd után egy pár óráig koczázott, hogy lelkét a gondatlanságban megnyugtassa s emésztését elősegítse.« Az állam-egyház szolgái is mind kártyáztak, elkezdve a püspökökön, le az utolsóig. A három szent király napján az egész udvar pucz-gálában szokott kártyázni. »A mai három szent király napján ő felsége, a walesi herceg és a térdszalag-, tüske- és bath-rendek lovagjai, illető rendjeik díszöltönyében jelentek meg. Ő felségeik, a walesi herceg és a három idősb hercegnő - előttök heroldok lépdelvén - a királyi kápolnába vonultak be. Manchester herceg az állam kardját vitte. A király és a herceg az évi szokás szerint aranyat, tömjént és mirhát áldoztak az oltárnál. Este aztán ő felségeik a nemességgel a főkapus javára játsztak nagyban; azt mondják, hogy a király hatszáz, a királyné háromszázhatvan, Amália hercegnő húsz, Karolina hercegnő tíz, Grafton herceg és Portmore gróf több ezer aranyat nyertek.«

Vessünk még egy pillantást ugyanez emlékiratba 1731-ből, s lássuk, mivel foglalkozott elődeink egy másik része.

---

⁴ Bullok = bika.

⁵ »Udvari mulattató« vagy »A tökéletes kártyás«. Ford.

»Cork, január 15-én. - Ma ítéltek el valami Croneen Timit, St. Leger úron és nején elkövetett rablógyilkosságáért; a büntetés im' ez: két perczre fölakasztják, akkor lecsapják fejét és testét négy felé reszelvén, négy keresztútra teszik ki. Croneen St. Leger úrnál szolgált s a gyilkosságot a szolgálóval egyetértve hajtotta véghez, kit máglyára ítéltek; úgy szintén a kertészszel is, de a kit később föbeütött, hogy az ő osztályrészét is magának kaparíthassa meg.«

»Január 3-án. Egy irlandi nemes Staffordshireben a stonei országúton meglőtt egy postalegényt, ki két nap mulva meg is halt. A nemest elfogták.«

»Norfolkban egy bungayi nemes istállójában egyik legény egy szegény akasztott embert talált, s midőn levágta és segítség után szaladt, kését ott hagyta. A szegény ember feleszmélve, elmetszte torkát a késsel s a közellévő vízbe beleugrott; de akkorra már a segítség is megérkezett, kihúzták még élve s úgy látjuk, hogy életben is marad.«

»Tekintetes Finch Tamás urat, gróf Nottingham testvérét, hágai követté nevezték Chesterfield gróf helyébe, ki már vissza is indult.«

»Cowper Vilmos Esq. és tisztelendő Cowper János úr, ő felsége a királyné rendes káplánja és Nagy-Berkhamstead rektora, Hertford grófságban, csőd-törvényszéki biztosi titkárokká neveztettek ki.«

»Tekintetes Creagh Károly és tekintetes Macnamara urak, kik már három esztendeje esküdt ellenségek, minek következtében már több mint ötvenszer marasztaltattak el békeháborítás bűnében, összejöttek együtt Eynes urral, Grallowayból, egymásra sütötték pisztolyaikat s abban a nyomban összerogytak mindhárman - békés szomszédaik nagy örömére, - mondják az irlandi lapok.«

»A búza ára 26-28 shilling, az árpa köble 20-tól 22 shillingig; a három száztóli papirok 92-ön állnak; a legfinomabb czukor süvegje 9¼ penny; a thea-lepény fontja 12-14 shilling, a pekkóé 18 s a király-theaé 35 shilling.«

»Exonben nagy ünnepélyességgel ülték meg Courtney W. baronet úr fiának születés-napját; a jelen volt vendégek száma meghaladta az ezerét. Egy egész ökröt sütöttek meg; a népnek egy hordó bort s több hordó sört és almabort ütöttek csapra. Az öreg Vilmos ur egyszersmind Powdram kastélyt s egyik nagy jószágát is átadta immár teljeskoru fiának.«

»Két Charlesworth és Cox nevű ügyvédet, hamisítás sülvén ki rájuk, a királyi börze előtt szégyen-padra állítottak. A nép az elsővel igen kegyetlenül bánt, de a másiknak jobban volt dolga, hat vagy hét utczagyerek pártfogása alá vevén, kik fölmásztak a szégyenfára, hogy megóvják védenczüket a söpredék bántalmazásaitól.«

»Egy gyermek szerencsétlenül járt, beleesvén a vasrács hegyes rúdjaiba egy lámpatartóról, hova azért kapaszkodott föl, hogy jobban láthassa a szégyen-padra állított Noedham anyót.«

»Lym Marit hamuvá égették a máglyán, mivel részes volt úrnője meggyilkoltatásában.«

»A gyalogságnál szolgáló Hussel Sándort a januári ülés-szak utszéli fosztogatásért halálra ítélte, kegyelem útján pedig deportációra; e közben azonban egy jószágot örökölvén: minden büntetés alól fölmentetett.«

»Russel János gróf, Spencer Diána úrhölgygyel a Marlborough-házban megülte esküvőjét. Jelenlegi vagyona 300,000 font készpénzben s nagy-anyja, az özvegy Marlborough herczegnő halálával még 100,000 font néz rája.«

»Márczius 1-jén, mint a királyné születésének évfordulóján, melylyel ő felsége negyvenkilencedik évébe lépett, a főnemesség egész fényben jelent meg Szent Jakab palotájában. Ő felsége öltözéke pompás volt; fátyla a legszebb himzésű muszlin volt, úgy szintén a walesi

hercegné ő királyi felségéé is. Azt mondják, hogy Portmore lord öltözéke volt a legértékesebb, noha egy olasz gróf kabátján a gombokat huszonnégy gyémánt helyettesíté.«

A király születés-napján minden hű alattvaló új ruhában jelent meg. Swift többször említi e szokást; Walpole is mindig csak erről beszél, gúnyolván ugyan e divatot, hanem azért mindig a legfinomabb kabátokat hozatja magának Párisból ez alkalomra. Ha a király és királyné nem voltak népszerűek: a díszteremben ugyan kevés új ruhát lehetett látni. A »Jó hazafi« című lap 3-ik számában (a lap szelleme a pretendens, a skótok, francziák s a pápaság ellen volt irányozva), Fielding egy cikket ír, azon feltevessel, hogy a skótok és a pretendens elfoglalták Londont s őt épen akasztani viszik, loyaltása miatt, - midőn már a kötél a nyakában, így ír: »ekkor kis leányom háló-szobámba nyit s végét szakítja álmomnak, felnyitván szemeimet s jelentvén, hogy a szabó épen most hozta haza a gúnyámat, ő felsége születésnapjára.« A »Temple-Beau«-ban⁶ az uracsok emlékeztetnek »a születés-napi bársony öltözetért járó 400 forintra«. Meg lehetünk győződve felőle, hogy Fielding Harry uram is kikapta a maga emlékeztetését.

A nyilvános ünnepek, tagadhatatlan, nagyon fényesek valának, de a zárt udvari életnek borzasztó unalmasnak kellett lennie. »Nem akarom kegyedet«, írja Hervey Sundon asszonynak, »Hampton Courti foglalkozásaink részleteivel útatni. Nincs az a száraz-malmi ló, mely egyformább, változatlanabb körben forogna, úgy, hogy egy naptárból - a hét napjai - s egy óráról - a nap órái szerint - teljes tudomást szerezhet magának az udvar határain belül előforduló minden mozzanatról, a nélkül hogy emlékezetén kívül valami más segédeszközzre szorulna. Séta, hordszék, reggeli tisztelgés - ez van reggel. Este a király kártyázik vagy koczkázik, a királyné meg papucsot játszik,⁷ hol persze szokás szerint a szegény Charlotte asszony huzza a kurtát, mert a királyné fejkötőjét cibálja, a walesi hercegné pedig körmeit kopogatja. Grafton herceg rendszeren beveszi álom-italát egy sorsjátéki tábla képében, hogy aztán - állandó szokásához híven - nyugodtan alhassék Amália és Karolina hercegnők között. Grantham lord egyik szobából a másikba ténfereg (a mint Dryden mondja), mint valamely gyakran megjelenő szellem, de melynek szólania nem szabad; fel-felszítja magát, mint az ember a tüzet szokta, nem valamely meghatározott célból, hanem csak épen hogy jobban pattogjon. Végre aztán föláll a király; a játszmának vége van s mindenki megkapja elbocsáttatását. Ő felségeik Charlotte asszonynál és Lifford lordnál vonják meg magokat; lord Grantham Frances asszonynál és Clark uramnál, - az egyik rész vacsorál, a másik lefekszik - s így lesz az estből és reggelből egy nap.«

A királynak Hannovera iránti való ragaszkodása száz esetlen tréfára adott okot angol alattvalóinak, kik előtt a »Sauerkraut« és a kolbász eleitől fogva nevetség tárgyai voltak. Midőn a mostani hercegi férj⁸ közibénk jött: a nép örömmel fujta az utczán a dalokat, melyek mindenike Németország csodamód ízetlen voltáról szólott. A hús-árusok óriási kolbászokat aggattak kirakataikba, a mi a közhit szerint, úgy látszik, a német fejedelmeknek mindennapi ételük és gyönyörűségük. Emlékszem a Lipót herceg és Charlotte hercegasszony házasságakori gúnyképekre. A vőlegény tiszta-csupa rongy volt. III. György feleségét is német koldus hercegasszonynak hívta a nép, mert tudni kell, hogy britt felfogás szerint minden herceg koldus, kivéve a britt hercegeket. György király vissza is fizetett nekünk. Ő meg azt hitte, hogy Németországon kívül nem tudják sehol, mi az illem. Marlborough Sára egyszer épen akkor ment a hercegasszony látogatására, midőn a királyné ő felsége épen egyik orditozó

⁶ Temple = az ügyvédek negyede Londonban; »Temple-Beau« = e városrészi divatlap. Ford

⁷ Az eredetiben quadrille-t; nálunk a »papucs« ilyen ujj-kopogatós, a vesztos fejére fejkötőt tétető kártyajáték. Ford.

⁸ Albert herceg, Viktória királynő férje. Ford.

gyermekét lasnyakolta. »Hja!« mondá a végrehajtásnál épen jelenlevő György, »azért nem tudják Angliában mi az illendőség, mert nem nevelnek benneteket gyermekségtöktől kezdve jól.« Erősen is állott mellette, hogy nincs az az angol szakács, ki jól meg tudja a sültet sütni, sem angol kocsis, a ki jól hajtson - egy szóval, kétségbe vonta nemességünk, lovaink és marha-pecsenyénk jeles voltát!

Mig szeretett Hannoverájától távol időzött: ott minden azon mód maradt, mint jelenlétében volt. Csak úgy 800 ló állott az istállóban, a kamarások, udvarmesterek és lovászmesterek egész készlete csak úgy megmaradt; minden szombaton megtartották az udvari estélyt, hol az egész hannoveri nemesség megjelent s oly czeremóniát vitt véghez, hogy rendkívül szépnek és meghatónak kell azt tartanom. A társalgó-teremben ugyanis egy nagy karosszék állott s benne a király - arczképe. A nemesség előjárult s mélyen meghajtotta magát a karszék és a kép előtt, melyet Nabukodonozor király állított oda; mindenki csak suttogva mert e felséges kép előtt beszélni, épen úgy, mint akkor tettek volna, ha a királyi választó maga is ott ülne.

Mindegyre csak vissza-vissza ment Hannoverába. 1729-ben két egész esztendőre ment át, míg Angliában Karolina uralkodott helyette, a nélkül, hogy angol alattvalói csak legkisebbet is érezték volna hiányát. Harminczötben, meg harminczhatban ismét, és 1740 s 1755 közt nem kevesebbszer mint nyolczszor látogatta meg a kontinenst, de e mulatsággal aztán a hét esztendő háború kitörtével föl kelle hagynia. Itt is mindig csak egy húron pendült a mulatság. »Életünk olyan egyforma, mint a szerzeteseké«, mondja egy udvaronc, kit Vehse idéz. »Minden reggel tizenegykor s minden este hatkor, a legnagyobb hőségben kocsizunk Herrenhausenbe végig az óriási hársfa-soron, kétszer lepetvén el napjában vastag porral kabátainkat és kocsijainkat. A király társaságában soha a legkisebb változás sem fordul elő. Az ebédnél s a kártya-asztalnál mindig ugyanazon arczokat látja s játék végével mindig egyként szobájába vonul. Minden héten kétszer franczia színészek játszanak, a többi napokon pedig a csarnokban van színház. Ilyen módon - ha a király mindig Hannoverában mulatna - tiz esztendőre is meg lehetne napi rendjét állapítani minden lépésének s minden dolgát, ebédjét, mulatságait előre meg lehetne határozni.«

A vén pogány megtartotta nevének tett ígéretét. Yarmouth asszony folyton nagy kegyben részesült, s a hannoveri társaság a legmélyebb tisztelettel viseltetett irányában - habár Angliában, midőn közénk jött, egy kis elhanyagoltatást is kelle szenvednie. 1740-ben a király két leánya ment férjestől Hannoverába a felséges atya látogatására; Hessen Casseli Mária és Anna, az orániai hercegnő (ez utóbbiról, férjéről és lakodalmáról Walpole és Hervey mulatságos rajzokat hagytak az utókor számára). E látogatás nagyon fényessé tette a hannoveri udvart. A király magas vendégei tiszteletére egy csomó ünnepélyt adott; a többek közt egy nagyszerű álarcos bált, a herrenhauseni zöld színházban - már t. i. a kertszínházban, hol a színpadokat a hárs- és puszpángfák, a szőnyeget pedig a pázsit helyettesíték, hol a Platenek tánczoltak György és atyja, a néhai szultán előtt. A színpad és a kert nagy része színes lámpákkal volt kivilágítva. Majdnem az egész udvar fehér dominókban jelent meg - »épen«, mondja e jelenet leírója, »épen, mint az eliziumi mezők szellemei. Estére kelve, három nagy asztalon terítették vacsorára a csarnokban, s a király igen jókedvű volt. Vacsora után megint tánczra kerekedtek, s reggel öt óra volt, mire - teljes napfényen - Hannoverbe haza tértem. Néhány nap múlva megint nagy mulatságunk volt a hannoveri dal-színházban. A király töröknek volt öltözve; turbánján nagyszerű gyémánt forgócsillagok; Yarmouth asszony volt a szultana, de a legszebb mindnyája közt a hesseni hercegnő volt.« Mig tehát a szegény Karolina sirjában nyugszik, ime a derék kis Györgyike piros képével, fehér szemöldeivel, meredt szemeivel, hatvan éves lábaival, Madame Walmodennel kézenfogva, rugja a port s töröknek öltözve szökdicsel! Még husz egész esztendeig adta ez a vén kis Bajazet a törököt, mig el nem jött a guta, mely kiszoritotta a levegőt az öreg ember torkából, miután ez meghagyta, hogy, épen mint az előrement szegény Karolina koporsójából, az övéből is vegyék ki

az egyik oldalfalat, hogy bűnös, vén csontjai és hamvai összeelegyedhessenek ama hű lélek maradványaival. Oh te herrenhauseni berzenkedő kakaspulyka! Oh te semmirekellő kis Mahomed! miféle török paradicsomban vagy te most s hol vannak kifestett huriid? Yarmouth asszony tehát szultanának volt öltözve, s ő felsége a török ruhában s gyémánt forgójával igen jókedvű volt, úgy-e? Barátaim! épen úgy a ti atyátok királya volt, mint az enyimé - jertek, ejtsünk egy tisztelet-könyút sirjára!

Azt mondá nejéről, hogy soh'sem látott nőt, ki méltó lett volna, hogy saruja szíját is megoldja. Gyakran ott ült órákig arczképe előtt egyedül és sirt; midőn aztán fölszikkadtak könnyűi: átment Walmoden asszonyhoz és elbeszélgetett róla. Egyszer aztán másképp esett. 1760-ban, október 25-én - életének hetvenhetedik s uralkodásának harmincznegyedik évében - apródja királyi csokoládéját vitte szobájába, s ime! a legkeresztényebb és legkegyelmesebb király ő felsége ott feküdt a padozaton - meghalva. Elmentek, hogy híják Walmoden asszonyt; hanem Walmoden asszony sem tudta fölkelteni. Ő felkent felsége immár csak élettelen hulla volt. A király meghalt; éljen a király! A költők és papok azonban természetesen illendőképen el-siratták a boldogultat. Itt van néhány sor abból a mesterkéletlen versből, melyben az Isten egyik angol szolgája megkönyezte az elköltözött nagy hőst, kit magad is megsirathatsz avagy kikaczaghatsz, a mint épen kedved tartja:

A megtört küszködők lábánál fekszenek,
Még ott is osztva, hogy ki köztük leghivebb?
És minden egyaránt, ki látja magzatát:
Apát, fényt, hírnevet megifjúlva lát.
S az anya gondjai az ifjú György szívét
A szép és jó iránt is gondossá tevék;
És fénylő ősei fénylő erényeit
Fénylőbb erényei homályossá teszik;
Már több áldása nincs e földnek, ide lenn:
Az üdv méltó foka már neki csak a - menny!

Ha jó lett volna, ha igaz lett volna, ha életében tiszta lett volna, ha a tanácsban bölcs lett volna: mondhatott volna-e többet ez a poéta róla? És egy pap, az Istennek szolgája volt az, ki eljött és könyeket ejtett a sirra, melyen Walmoden asszony ült s kérte az ég kegyelmét az alatta szunnyadó szegény öreg ember számára.

Ott fekszik egy ember, kinek sem méltósága, sem tudománya, sem erénye, sem elmeéle, semmie sem volt; ki rossz példaadásával egy nagy társaságot tett még rosszabbá; ki ifjúságában, férfikorában, vénségében egyaránt közönséges, minden emelkedettség nélküli, az érzékiségbe merült volt - s ime, előáll Portens uram - később lord Portens püspök ő méltósága - s azt mondja, hogy a föld nem volt elég jó, hogy őt bírassa és hogy csak az ég igazi hazája! Derék! éljen Portens uram! És ez a pap, ki második György emlékére e könyeket sirta: harmadik György palástja szegélyét vitte.⁹ Azt már aztán nem tudom, hogy vajjon a nép bámulja-e még költészetét vagy prédikációit?

---

⁹ A nagy menet alkalmával, - vagy is: püspök lett. Ford.

III. HARMADIK GYÖRGY.

Hatvan esztendőn kell megannyi percz alatt végig tekintenünk. Ha csak a játszószemélyek névsorát akarnók végig olvasni, kik e hosszú időszak alatt szerepeltek: az is betöltené kiszabott időnk, s mind ez csupa teksztusunk lenne, prédikáció nélkül. E hatvan percz alatt Angliának át kell élnie az amerikai gyarmatok fellázadását; alá kell vetnie magát a megaláztatásnak és azok elszakadásának; reszketnie kell a francia forradalom tűzhányása alatt; meg kell birkóznia, életéért kell küzdenie Napoleonnal, óriási ellenségével, - és ki kell magát fújnia, magát újra összeszednie e rémületes harcz után. A régi társaságnak udvari ragyogványaival el kell tűnnie; az államférfiak egész öltőinek kell támadniok és enyészniök. Pittnek követnie kell Chathamot a sirba; Rodney és Wolfe emlékéért Nelson és Wellington diadalmait elhomályosítják; a régi költőknek, kik köztünk és Anna királynő ideje közt az összekötő kapcsok, sirjaikba kell szállniuk; Johnsonnak meg kell halnia, Scottnak és Byronnak támadniuk; Garricknak el kell ragadnia a világot elvakító színészi szellemével s Keannak a szinpadra ugrania, hogy az elámult színházat birodalmába vegye. A gőzerőt föl kell fedezni, királyoknak kell lenyakaztatniok, száműzetniök, letétetniök, visszahelyeztetniök. Napoleonnak egy episod gyanánt el kell tűnnie s III. Györgynek végig élnie ez annyiféle változatot. Elkiséri azután népét az eszmék, az igazgatási formák, a társadalom mind e forradalmi között a régi világból a mienkbe.

Midőn először pillantám meg Angliát, az ifjú Charlotte hercegnőt, az ország reményét, gyászolá. Gyermekkoromban jöttem Indiákról, s hajónk hazaútjában egy szigetenél kötött ki, hol fekete szolgám sziklák és dombok közt egy hosszú uton vezetett végig, mignem egy kerthez értünk, hol egy sétáló férfit láttunk. »Ez ő«, monda feketém »ez Buonoparte! Minden nap megeszik három juhot és valamennyi kis gyereket, a kire csak kezét ráteheti!« Ezen a szegény kalkuttai rabszolgán kívül még elég ember volt a britt birodalomban, kik csak úgy remegtek e korz emberevőtől.

Emlékszem jól, ugyanezen gyerek-vezetővel tekintettem végig Carlton-House oszlopsorain s néztem meg a nagy uralkodó-helyettes lakhelyét. Mintha most is látnám a testőröket, a mint a kapu előtt fel s le sétálva őrzik a helyet. A helyet? Micsoda helyet? Abból a palotából nincs meg ma több, mint a Nabukodonozor palotájából. Ma már az egész csak egy név. Hol vannak az örök, kik tisztelegni szoktak, midőn a királyi kocsik ki- és befordultak? A kocsik és a bennök ülő királyok elrobogtak Plutó birodalmába; a hosszú testőrök elmasiroztak az örök setétbe és dobjaik viszhangja immár Hádesben pörög. A hol egykor a palota állt: ott most száz meg száz kis gyerkőcz tipeg St. James-park lépcsőin le s fel. Egy egész sereg öreg ur iszsza most theáját az Athaeneum-klubban s csak annyi hamvas fejű harcos képezi a szemben levő United Service-Klub¹⁰ őrségét. Most Pall-Mall¹¹ London nagy társadalmi börszéje, az ujdonságok, politika, pletykaságok, vak hírek piacza, hogy úgy mondjam, az angol forum, hol az ember megbeszéli a legújabb krimi táviratot, Derby lord tegnapi beszédét, János gróf¹² legközelebbi hadmozdulatát. És, most és akkor, egy némely régésznek, kik jobb szeretnek a multra mint a jelenre gondolni, emlékeztető is a régi időkre, a régi emberekre, mert Pall-Mall a mi Palmiránk. Nézzétek csak! itt e nyomban kaszabolta le Königsmarck bandája Tamást a

---

¹⁰ Egyesített szolgálat gyűldéje. Ford.

¹¹ Most a klubok utczája. Ford.

¹² Lord John Russel. Ford.

tizezerek egyikét. Ama nagy vörös házban lakott Gainsborough és Culloden Cumberland, III. György nagybátyja. Amoda át van Marlborough Sára palotája, s most is épen olyan, mint mikor az a vas orrú bába benne lakott. A 25-ik szám alatt Scott Walter szokott lakni; a mostani 79-ik számú házban, mely ma az evangéliomot idegen földön terjesztő társaság székhelye, Gwynn Eleonóra kisasszony, a színésznő ütötte volt föl sátrát. Hányszor hozták elő ott túl ama kapuív alól Karolina királynő hordszékét! A Györgyök korának minden embere járt-kelt ez utcán; látta ez utca Walpole kocsiját és Chatham hordszékét, - és Foxot, Gibbont, Sheridant, a Brookes-klubba mentőkben; és a méltóságteljes Pittet karonfogva Dundas-szal; és Hangert és Sheridan Tamást, kitántorogva a Ragyett-vendéglőből; Byront, besántikálni Wattierékhez; és Swiftet, a mint a Bury-utcán kifordult; és Addison uramat, meg Steele Rikit, hihetőleg mindkettőt egy kicsit bekapva; és a walesi herceget és York herceget, végig csörömpölve az utcán; és Johnstont, a mint utca-hosszant számlálgatta a lámpás-fákat, miután már eltántorgott Dodsley ablaka alatt; és Walpole Harryt kocsijához biczegve, kezében valami csecsebecsével, a mit épen most vett a Chriestiben; és Selwyn Györgyöt, a mint White felé sétálgat.

A Selwyn Györgyhez irt s közrebocsátott levelekben egész csomó közleményt birunk, melyek világért sem oly ragyogók és elmések, mint Walpoleíéi, sem oly marók és keserűek, mint Herveyéi, de csak oly érdekesek s ama kort sokkal jobban jellemzik, mivel együttesen sok kéz művei. Az ember, mintha több hangot hallana, melyek természetesebbek, mint Horace urfiskodó selypegése és Sporus roszakaratú suttogásai. Ha az ember a Selwynféle leveleket olvassa, - ha az ember Reynolds pompás képeit, ama nagyszerű idők és kéjelgő emberek hű másait látja, mintha a meghalt mult hangjait hallaná: a hahotát és a kart; a habzó kehely mellett mondott felköszöntéseket; a lóversenyek vagy kártya-asztalok rivalgásait; a kaczagó finom delhölgyek előtt szabadon kimondott vidor tréfaszót. Mily finomak voltak e delhölgyek, kik oly vastag tréfákat hallgattak meg és adtak tovább; s mily nagyok ama gentlemanek.

Én azt hiszem, hogy a mult ama sajátságos terménye, a finom gentleman eltűnt a föld színéről, s épen úgy apadóban van, mint a hód vagy vörös indus. Finom nagy uraink immár nem lehetnek, mivel immár nem lehet az a társaságunk, melyben ők éltek. A nép már nem akar engedelmeskedni, az elődiek immár nem oly kúszók mint hajdan; a gyermekek nem esnek térdre szülőik áldását kérve; a káplánok nem mondják el az asztali áldást, hogy felkeljenek még a pudding előtt; a cselédek nem mondják minden pillanatban »méltóságod«, »kegyelmességed«; a mesteremberek nem állnak meg kalapjukkal kezökben, midőn az urak elhaladnak; az írók nem állongálnak órák hosszant a nagy urak előszobáiban farkcsóváló ajánlásokkal, várva érettök ő lordsága öt aranyát. Akkor, a mikor még voltak finom nagy urak: Pitt titkár ur altitkárai nem merészkedtek előtte leülni - mig Pitt uram maga részéről podagrás térdeire borult II. György előtt; s mikor III. György Chatham lordnak pár barátságos szót szolt: ő kegyelmessége a tiszteletteljes öröm és hála könnyűibe tört ki - oly imádatos volt az uralkodó fogalma s oly nagy a rangok különbsége. Képzeljük el csak, ha Russel lord, vagy Palmerston lord térdre borulnának, mig a királyné egy sürgönyt olvas, vagy könnyeket hullatnának, mivel Albert herceg udvariasan szól hozzájuk!

A patricziusok III. György trónraléptekor még szerencsájök tetőpontján álltak. A társadalom elismerte fölényüket, s ezt ők is egész nyugodtsággal magától értető dolognak tekintették. Nemcsak czimeket, vagyont és széket örökölték a peerek házában, hanem az alsó-házban is. Egy csomó kormányhivatalt s nemcsak ezeket, hanem valóságos száz fontnyi bankókat is minden pirulás nélkül fogadtak el a ház tagjai, megvesztegetési díjul. Fox húsz éves korában jutott a parlamentbe, Pitt is csak akkor érte volt el teljességét s atyja sem lehetett sokkal idősebb, midőn a parlament tagja lett. Az volt a patricziusok aranykora. Erősen hibáztatni sem lehet őket, hogy elfogadták, élvezték s fenéig üritették a politika díját, a társadalmi élet örömeit.

Ama Selwyn-féle levelekben egy egész sereg amolyan, magát leélt, finom lovaggal ismerkedünk meg s a legfeszültebb figyelemmel vizsgálhatjuk amaz osztály életét, melynek - az én véleményem szerint - csak felületén siklottak tova az akkori regény-írók. Smolletnek, sőt még Fieldingnek is a lord, lord volt: egy méltóságteljes lény, térdén kék szalag, széke hátán korona, mellén megszámlálhatlan mennyiségű kereszt, ki előtt a közönséges embernek meg kellett hajtania magát. Richardson, a fennebb említett kettőnél alantabb születésű, elismerte, hogy a főuri szokásokkal ismeretlen s megkérte Donnellan asszonyt, egy nagyvilágban forgott delhölgyet, hogy nézze át művének, Grandison Károly életrajzának egy kötetét, s jelölje ki a hibákat, melyeket benne talán e részen fölfedez. Donnellan asszony fedezett is aztán fel annyi hibát, hogy Richardson szint váltott; könyvét becsapta és sokkal üdvösségesebbnek tartotta, hogy tűzbe dobja. Selwyn e levelezésében már ott vonulnak el előttünk III. György uralkodása kezdetének ama finom világfiái és lányai, valóságos eredetiben. Elkísérhetjük őket az »új Almack-klubba«, bejárhatjuk velük egész Európát; hozzájuk csatlakozhatunk nem csak a nyilvános helyeken, hanem falusi lakjaikban, magán társaságaikban is. Seregesen jelennek meg e levelekben; van itt elméncz, van itt tékozló; egy része javíthatlan, más része bűnbánó, de megint csak elbukó; van itt szép nő, élősdí, alázatos káplán, tenyérynyaló, van itt minden. Azokkal a gyönyörű teremtésekkel, kikbe - Reynolds képein - beleszeretünk, a mint édes-lágy arcukkal és kecses mosolyaikkal a vászonról ránk tekintenek, - azokkal a finom lovagokkal, kik oly kegyesek voltak bennünket kormányozni, kik választó-kerületeiket csak úgy örökölték, kik kényelmesen bocsátkoztak szabadalmazott képviselői székökbe, kik oly finomul csúszttak széles manchettejük alá lord North megvesztegető összegeit: ezekkel a finom szépekkel százanként ösmerkedünk meg, halljuk fecsegéseiket és hahotáikat, olvassuk szerelmeik történeteit, czivódásaikat, cselszövényeiket, adósságaikat, párbajaikat, házassági válásait. Csak elég soká kell e levélgyűjteményt olvasnunk: és mintha elevenen állanának előttünk ezek mindnyájan. Ott lehetünk Hamilton herczeg esküvőjén; vethetünk egy pillantást a menyasszony szegény nővérének halálos ágyára; meghallgathatjuk, hogy káromkodik Fox a kártya mellett, vagy hogy kiáltja ki March a lóversenyi távolságokat Newmarketen; elképzeltetjük, miként hagyja el Burgoyne a Szent Jakab-utczát, hogy az amerikaiakat legyőzze, leveretése után pedig hogy sompolyog vissza szégyenkezve klubjába; megnézhetjük, hogy öltözik föl a fiatal király a nagy elfogadásra, tizezer különböző kérdést tévén az urak felől; láthatjuk a felsőbb köröket, meg az alsóbbakat, az operai tolongást, mikor Violetta vagy Zamperini énekel; a bohócokat meg finom delhölgyeket seregesen, a mint hordszékeikben álarcos bálba vagy Cornelias asszonyhoz sietnek; a Drurylane-színház körül a néptömeget, mely a tisztelendő Hackmann által éppen most leölt Ray kisasszony holttestét bámulja, - vagy pedig bepillantunk a Newgatebe, hol a szegény Rice uram, a bankóhamisító várja az ítéletet és vacsoráját. »Ne sokat bajlódj tyúkja mellé a mártással«, mondja egyik börtönőr a másiknak, »hiszen tudod, hogy holnap úgy is felakasztják.« »Igen de« - feleli a másik börtönőr - »a káplán vele vacsorál, ez pedig borzasztó lármás ficzkó mindig, ha nincs elég olvasztott vaj a sültöz.«

Ezekben a Selwyn-levelekben egy élősdí káplán fordul elő, valami dr. Warner, olyan jellem, a minél különbet sem Tacitus, sem Johnson Béni, sem Hogarth nem rajzoltak soha. Levélről levélre új meg új vonásokat szolgáltat ez a tiszteletes úr saját arczképéhez, s ily módon olyan mását adja magának, mely most, midőn az eredeti immár elköltözött, sajátos látvány. Mocskos gyönyöreit és bakugrásait, melyekben leledzett, immár eljátszotta; azok a kifestett pofák, melyekre sovár tekintettel kacsintott, immár férgek eledelei, pusztá csontvázak; azok a finom lovagok, kiknek czipőcsatjait nyalta, immár koporsóikban fekszenek. Arról is gondoskodott ez a tiszteletes férfit, hogy elbeszélje nekünk, hogy ő a világért sem hisz vallásában, noha - hála legyen az égnek - midőn kenyértörésre kerül a dolog, nem olyan nagy gazember. Eligazítja Selwyn uram bizományait, m i n d e n f é l e bizományait, és - a mint mondja - büszke rá, hogy ő lehet e lovag liferánsa. Tiszteleg Queensberry herczegnél, az öreg Queens-

berrynél, s a főúr és a tiszteletes úr gyönyörű historiáskákat beszélnek el egymásnak. Haza megyen »egy keresztelési kemény napi munka után«, a mint nevezi, s mielőtt leülne whist és fogolyadással terhelt vacsoráló-asztala mellé, előbb levelet ír pártfogójának. Kéjelegve gondol a bélszínpecsenyére, egy üveg burgundira - egy szóval: az egész ember egy élvhajhász, zabolátlan élősd, - kitörő hahoták közt és jólszámító izléstelenséggel, bolondos arczrángatással nyalja ura cipőit s a fénymáz épen úgy szája izére van, mint a legfinomabb máslás az öreg Queensberry pinczéből, Rabelais és Horatius szennyos kisújjának körmeiben van; kimondhatlanul közönséges ember, csoda-mód víg; szolgálatkész és jámbor - titokban, lágyszívű gazficzkó, s nem fulánkös tányérnyaló. Jesse azt mondja, hogy ő tiszteletessége, Long-Acrei kápolnájában »tetszetős, férfias, meg ékes-szóló előadása által nagy népszerűséget szerzett magának«. Járványos volt-e a hitetlenség, a levegőben volt-e romlottság? Ott volt a fiatal király, élete a legpéldásabb, kegyessége kétségbevonhatlan - és körülötte oly megvesztegetett udvar és társadalom, a melyet csak ez az ország valaha látott! II. György rossz erkölcei III. György fiatal korában termék meg gyümölcseiket, - hitem szerint ép úgy, mint hogy e derék férfi példája, mérséklete, frugális egyszerűsége és istenfélő élete véghetlen sokat tett arra, hogy az ország erkölcei megjavulnak s az egész nemzet megtisztuljon.

Selwyn levelezői közt Warner tiszteletes uram után a legérdekesebb Carlile gróf, ama szertetreméltó nemesnek, Irland jelenlegi alkirályának, nagyatyja is. A nagyatyja is ír alkirály volt, előbb a királyi háztartás kincstárnoka, s ő volt az is, ki 1778-ban legtöbbet értekezett, egyezkedett, alkudozott azon módok felett, hogyan lehetne megszüntetni azon meghasonlást, mely ő felségének észak-amerikai telepeit, gyarmatait, birtokait pártokra szakítja? Ő lord-ságának ez ügyre vonatkozó kibocsátványait most is elolvashatod a »New-Yorki hivatalos lap«-ban. Azután meg visszatért Angliába, miután a gyarmatokat csakugyan nem tudta lecsöndesíteni. Hogy, hogy nem, a »New-Yorki hivatalos lap« csakhamar azután meg is szűnt.

Ez az okos, derék, jószívű, finom miveltségű Carlile lord egyike volt amaz előkelő angol lovagoknak, kiket majdnem egészen tönkre juttatott az akkori felsőbb körök rémítő kicsapongásokkal és kéjelgésekkel teljes élete. Borzasztó ama kor rakonczátlansága! Elharapózott ez a béke után egész Európában; ott tánczolt, ott szerepelt, ott játszott az minden udvarban. Megtette mély bókjait Versaillesban, ott futtatta lovait a sablonsi gyepen, Párishoz közel, hol az anglo-maniát teremté; elhozott egy nagy csomó festményt és szobrot Rómából és Florencz-ből; tönkre tette magát, e festmények és szobrok számára nagyszerű csarnokokat és palotákat építvén; összeszedte Európa minden dalszínházaiból az énekesnőket és tánczosnőket, kikre a lord uramék ezereiket fecsérelték, míg becsületes nőket és becsületes gyermekeiket otthon hagyták, hogy unatkozzanak a kastély meg a park üres, pusztá fényessége közepett. Az akkori előkelő londoni társaságon kívül volt ott még egy második, el nem ismert világ is, mely kicsapongásiban határt nem ismert, mely az élvek hajhászásában tombolt: tánczolt, játszott, ivott, dalolt. Az igazi, elismert társasággal találkozott a nyilvános helyeken - Ranelaghben, Vauxhallban, a redoutokban, melyekről régi regény-íróink annyit tudnak beszélni - s a divat valódi vezéreit fényezésben, ragyogásban, szépségben túlszárnyalá. Így például, midőn a híres Gunning kisasszony, mint Coventry asszony Párisba ment, remélve, hogy szépségét csak oly tetszéssel fogadják, mint őt is, nővérét is egész Angliában, úgy történt, hogy őt bizony megszasztotta egy angol delhölgy, kit a párisiak még elragadóbbnak tartottak. Mert egy bizonyos Pitt asszony a grófnéval szembenlevő páholyt vette ki, s annyira szebb volt ő nagyságánál, hogy a földszint fölkiáltott: emez az igazi angol angyal, - mire Coventry asszony mérgében abban a nyomban elhagyta Páris. A szegény lélek ezután kevéssel meg is halt sorvadásban, mit különben, a mint mondták, még siettetett a sok fehér meg piros festék, a mivel szerencsétlen bájait toldozgatni szokta. (Mert - közbe legyen mondva - az akkori előkelő női Európát, a valóhoz hüen, csak fehér meg piros színre festve képzelhetjük.) Az elhunyt két leányt hagyott hátra, kiket Selwyn György nagyon szeretett (a kis gyerekeknek

egyáltalában erősen nagy barátja volt); ez a két kis leány igen mulattatóan van e levelekben leírva, a mint kis gyerek-szobájukban ülnek s a szenvedélyes kis Fanni hölgy, ha nem kap jó kártyákat, az egész játékot Mari hölgy szeme közé vágja; aztán meg összesugnak s elhatározzák, hogyan fogadják majd mostoha anyjukat, kit atyjuk bizonyosan nem sokára a házhoz hoz. Hanem aztán nagyon jól megfértek mostoha anyjukkal, a ki maga is nagyon jó volt hozzájuk; és aztán felnőttek, férjhez mentek, szerencsésen el is váltak mindketten - ezek a szegény kis teremtések! Szegény kifestett anya, szegény társadalom, mely gyönyöreiben, szerelmeiben, vigalmaiban egyként visszataszító!

A mi pedig az amerikai biztos ő nagyságát illeti, róla bátran beszélhetünk, mert - noha ménkö gyöngye biztos volt a maga idejében, noha jól leapasztotta vagyonát, noha egy ülőhelyében 10000 forintot játszott el - »ötször annyit«, mondá ez a szerencsétlen ur »mint azelőtt valaha«; noha megesküdtött, hogy soha többé kártyához nem nyúl, újra csodálatos módon leült s még többet vesztett: mégis, mondom, megbánta botlásait, kijózanult, s vált belőle egy tiszteletreméltó peer, derék vidéki nemes, visszatért derék nejéhez és derék gyermekeihez, kiket szívének jobb részével mindig szeretett.

Huszzonegy esztendő volt, midőn meg házasodott. Ott találta magát egy kicsapongó társaság közepett, s nagy vagyon birtokában, kényszerítve volt, hogy fényt üzzön, kötelezve, hogy nagy ur s nagy semmittevő legyen: a sok kísértésnek nem tudott ellentállani s meg is fizetett érte a férfiúi önvád keserű vezeklésével; egy részével bölcsen szembe nézett - s a végén legyőzte mindnyáját nemesen. A hű nőt s jó gyermekeit soha el nem feledte - és ez mentette meg. »Igen örülök, hogy el nem jött ön hozzám aznap reggel, midőn Londont elhagytam«, írja Selwynnek, midőn amerikai útjában hajóra szállott: »csak annyit mondhatok: a válás e pillanatáig soha sem tudtam, mi a bánat.« Ott már nincs elválás, a hol ők most vannak! A hű nő s a gyöngéd, nagylelkű férfiu nemes utódokat hagytak magok után: egy fiut, nevének és címeinek örökösét, kit mindenki szeret, a ki csak ismeri e nagylelkű, finom miveltségű, szelid, barátságos, tiszta jellemű férfiut, - és oly leányokat, kik magas polczon állanak, nagy neveket ékitenek, kik közül szépségéről is híres egy rész, de mindnyája arról, hogy életük szeplőtelen s igazi, kegyes női erényekben gazdag.

Egy másik levelezője Selwynnek gróf March, a későbbi Queensberry herczeg, kinek élete egész a jelen századba nyúlik át, s kiről el lehet mondani, hogy sem gróf, sem herczeg, sem fiatal, sem vén korában nem vált a világ semmiféle társaságának nagy becsületére. Borzasztó az, a mit erről a vén Queensberryről olvas az ember Selwynnél, Wraxalnél s az akkori feljegyzésekben végig kísérheti őt az emberi természet vizsgálója, a mint iszik, kártyázik s élete végéig cselszövényeket űz - s megláthatja, hogy ez a ránczos, nyomorék, fog nélküli vén Don Juan épen olyan istentelenül, megátalkodottan halt meg, aminő ifjúságának és szenvedélyének leghevesebb idejében volt. A Piccadilly úton még ma is áll egy ház, melynek egyik jól ismert ablakánál szokott az öreg Queensberry élte legvégéig üldögdélni, naphosszat szemüvegezve az ott elhaladó nőket.

Sok derék tulajdonságának kellett lennie. »Az ön barátsága«, írja neki Carlisle, »annyira elüt minden egyébtől, a mit csak e világi életben láttam, avagy tapasztaltam, hogy ha jóságának példátlan próbáit elgondolom, álmoknak tetszik az egész.« »Legrégibb ismerősömet s barátomat Selwyn Györgyöt vesztettem el«, írja Walpole Berry kisasszonynak, »igazán szerettem őt nem csak kifogyhatlan jó humoráért, hanem ezer más jó tulajdonságért is.« Én a magam részemről örülök, hogy a tyúk és kalács, meg a sör e nagy tisztelőjének ezer jó tulajdonsága lehetett, hogy barátságos, nagylelkű, szeretetteljes, megbízható tudott lenni. »Hatkor kelek«, írja neki Carlisle Spaaból (elődeink idejében az előkelő népek leglátogatottabb helye) - »ebédig crickettet játszom, este tánczolok annyit, hogy aztán tizenegykor alig birom magam az ágyig czipelni. Ez az élet lenne önnek való! önnek, a ki fölkel kilenczkor, tizenkettőig

slafrokban kutyájával Ratonnal játszik, akkor Whiteba sétál, öt óra hosszat az asztalnál ül, vacsoráig szundikál, akkor, három pint clarettel a gyomrában, egy shillingért három mértföldre viteti magát hordszékében két szegény ördög által.« Olykor-olykor a helyett hogy a White klubban szundikált volna, elment a mi Selwyn barátunk az alsó-házba, s ott aludt North gróf oldalán. Több évig Cloucestert képviselte s neki magának is volt egy választó-kerülete, Ludgershall, úgy, hogy mikor igen rest volt arra, hogy Cloucestert képviselje, ezt képviselte. »A ludgershalli választások számára kiadtam az utasítást Melbourn lordra és magamra nézve« - írja a miniszterelnöknek, kivel jó barátságban élt s ki az alvásban, elmésségben és jó lelkűségben semmit sem engedett György barátunknak.

Ha, midőn hercegek, udvaroncok, előkelő és hangadó férfiak életét vizsgáljuk, szükségkép tanyának, kicsapongónak és bűnökben leledzőnek rajzoljuk azt, méltányos elnézéssel is kell a gazdagok tévedései iránt lennünk, meggondolván, hogy nagy hihetőséggel mi magunk is tunyák és kicsapongók lennénk, ha ellentétben az emberi természet élvhajász hajlamával, s a nagy jövedelem mindennapi kísértéseivel, kényszerítve nem lennénk a munkára. Ugyan mi más is lehetne egy nagy lord, kinek pompás kastélya és parkja, s nagy jövedelme van, mint fényűző, semmittevő? - Carlisle lord leveleiben van is elég méltán, panaszkodó hely, melyekben az ártatlan fiatal lord kikél a nagy költekezés ellen, melyre rangja kényszeríti; ki a fény ellen, melyben élnie kell; ki a semmittevés ellen, melyre mint Anglia peerje van kötelezve. Bizony jobb is lett volna rá nézve, ha segéd lehetett volna saját írotámlája mögött, vagy könyvvivő saját irodájában; ezerszer több kilátása lehetett volna boldogságra, miveltségre, foglalkozásra, kísértések ellen való biztonságra.

Csak kevés esztendővel is ezelőtt a katonai pálya volt az egyetlen, melyre főuraink léphetének. Az egyházi, a törvénykező, az orvos, a művész, a kereskedelmi foglalkozás méltóságukon alul állott. A középosztály az, melytől Anglia megújulását várhatjuk; a mivelt, cselekvő emberektől, kik távol állanak North lord megvesztegetéseitől a senátusban; a becsületes papi rendtől, kiket még nem aljasított az előléptetési vágy élődiékké; az iparosoktól, kik férfiúi jólétre küzdik föl magukat; a festészekről, kik szeliden nemes hivatásukat követik; a tudomány férfiaitól csöndes kamráikban - ezek azok, kiket mi szeretünk, s kikről oly örömet olvasunk a mult század hagyományaiban. S mily kicsinyeknek tűnnek föl mellettök amaz úgynevezett nagyok, az élvezetek emberei! mily hitvány semmitmondók a III. György udvarának pletykáiról írott könyvek a jó öreg Johnson beszélgetéseinek feljegyzéseivel szemben! mi a windsori legnagyobb szerű diszlakoma egy estéhez képest a klubban, hol a szerény kupák körül Percy és Langton, Goldsmith és a szegény Boswell üldögélnek? Én kijelentem, hogy - hitem szerint - ama kor annyi meg annyi mivelt embere közt Reynolds Jozsua volt a legműveltebb férfi. És pedig ama régi kor barátságos, tiszteletreméltó alakjai nem csak jók, hanem bölcsék és elmések is valának. Kedélyeiket nem vesztegették meg kicsapongások, nem puhította meg fényűzés. Eligazították derék napi munkájukat; kipihenték magukat és mulatoztak ártatlanul; ünnepi egybegyülekezéseiket ártatlan elménczséggel és gondolataik őszinte kicserélésével fűszerezték; nem szégyenlősködtek (prude) - nem is feszélyeztek senkit sem, ha beszélgetéseket meghallgatá: egyszerűen vitorák voltak, de a határon soha túl nem léptek. Oh bizony! magam is sokért nem adnám, ha vagy egy este én is ott lehettem volna a »Török fő«-nél, habár rossz hírek érkeztek volna a gyarmatokból s Dr. Johnson szidta volna is a »rebelliseket«; én istenem! ha én is ott ülhettem vele és Goldsmith-el; ha én is hallhattam volna Burkeot, a világ legjobb elbeszélőjét, - kivált, hogyha Garrick meg valami színházi történetecskét rántott volna elé! Olyan jól esik, mondom, olyan jól esik e társaságra gondolnom és nem csak arra, hogy mily kedvesek, mily bölcsék, hanem hogy milyen jók is voltak. Azt hiszem, épen egy ilyen este után való hazatértében történt Burke Edmunddal, hogy - mig szíve telve volt szeretettel, nemes lelke nagy gondolatokkal, mert elhihetitek, ezek soha sem hagyták őt el! - egy szegény éji kóbor nő megszólította, ő pedig a

legjóságosabb szavakat intézte hozzá; megindult e Magdolna könyűin, melyeket bizonyára jóságos szavai szöktettek a fiatal lány szemeibe, s elvitte magával, egy fedél alá nejével és gyermekeivel, s el nem bocsátotta addig, míg oda nem vitte, hogy a megtért a becsület és munka útjára lépjen.

Oh ti finom lovagok! ti Marchek és Selwynek és Chesterfieldek, mily törpék vagytok ti e nagyok mellé állítva! A jámbor Carlisle egész áldott nap kártyázik s este addig tánczol, míg »alig bírja magát az ágyig czipelni« s nagy vigan hasonlítja össze saját jobb voltát a Selwyn Györgyével, ki »három pint sörrel a gyomrában, éjfélkor egy schillingért három mértföldre viteti magát haza hordszékében két szegény ördög által«.

Én azt tartom, hogy Johnson (és vajon Boswell Jakabnak, ki őt számunkra föntartotta, ne nézhetnők el egy pár hibáját!) fő-előharczosa volt a mult évszázadban a brit államnak és egyháznak, sokkal inkább, mint egész padok tele püspökökkel, - sokkal inkább, mint a Pittek, Northok, sőt maga a nagy Burke is. Johnsonnak minden szavára hallgatott a nemzet, az ő roppant tekintélye vezette azt vissza a hűségre és vitte oda, hogy elpiruljon hitetlensége miatt. Johnstont úgy tisztelték, mint valami orákulumot - és az orákulum a király és egyház mellett emelt szót. S mily igazi ember volt ez az öreg ember! Vidoran vett részt minden tisztességes vigasságban, ő, ki dühös ellensége volt minden bűnnek, de gyöngéd ellenfele minden bűnösnek. »Nos fiúk, mulatni akartok?« kiált föl, midőn Beauclerc Tofeus ráront s éjféli álmából veri föl; »én is veletek tartok!« és fölkél, belebujik kopottas házi gunyájába s a Covent Gardent végig kutyaolja a fiatal ficzkokkal. Eljárt rendesen Garrick színházába s szabadjegye volt a színpad mögé. »Valamennyi színésznő ismert - mondja - s a színpadra mentükben meghajtották magukat előttem.« Ah mily szép kép lehetne ebből - ah mily szép kép ez képzeletemben: az ifjúság - bolondság, a vidorság képe, mely fölött a bölcsesség kegyes, tiszta szemei gyöngéden örködnek.

Harmadik György és neje egy nagyon igénytelen de elegáns házban laktak, azon a helyen, hol most az unokájok sirját jelező ocsmány szobor áll. A király anyja Carlton-Houset lakta, mely az akkori képek szerint tökéletes paradicsom volt, a legszebb kert, kiczifrázott pázsit, zöld lombcsarnokok és kilátás klasszikus szobrokra. Az urnő aztán mindezt nagyon bámulta, e bámulásban segítvén neki Bute, a finom klasszikus izlésű lord, s ő felsége hol társalgott, hol theázott a kedves lombok között e mivelt nemessel. Buteot úgy gyűlölte mindenki, a mint bizony nagyon keveset az egész angol históriában. Ő volt célzóablája az egész világ koholósainak, Wilke ördögi hunczutságainak Churchill maró gúnyjának, a népsöpredék riongásának, a mint száz meg száz örömtüznél pörkölte ő lordsága jelvényét, gyűlölte a nép azért, mivel kegyencz volt s hozzá még scót is, »Mortimer«, »Lothario« s mit tudom én, miféle neveket adogatván neki, egyszersmind királyi pártfogónőjét is a világ minden bűnével vádolván, ezt a komoly, sovány, félénk, vén asszonyt, a ki pedig - mondhatom - egy cseppel sem volt roszebb, mint szomszédai. Chatham azonban tudta jól a módját, hogyan kell fullánkos nyelvével folyton ébren tartania ellene az általános előítéletet. A felső-házban nem kimélte nyilait »azon titkos befolyás ellen, mely még a trónnál is hatalmasabb, mely minden adminisztrációt kijátszott és lehetetlenné tett«. A legdühösebb gúnyiratok viszhangozák e vészkiáltozást. »Be kell vádolni a király anyját!«; ez volt - Walpole szerint - a város minden házára fölírva. És ugyan bizony mit csinált? S hát mit csinált Frigyes, a walesi herczeg, György apja, hogy II. György úgy utálta s III. György soha nevét sem ejtette ki száján? Soh'se szedjünk köveket, hogy ez elfeledett sirra dobáljuk.

A nyolcz gyermekes özvegynek volt annyi esze, hogy kibékült a királylyal, sőt még az öreg ember bizalmát és rokonszenvét is meg tudta nyerni. A ravasz, szigorú, uralomra vágyó, szűkkeblű asszony úgy nevelte gyermekeit, a mint értette, s az idősebbet mindig csak úgy

emlegette, mint a feje lágyára esett jó fiút; kurtán fogta. - egyáltalán csudálatos balitéletei és babonái voltak.

A fiu nagybátyja, a katonás Cumberland, egyszer játékból a gyerekre fogta kivont kardját, de a fiu visszariadt s olyan lett, mint a halál. A herceg, nemes haragjában így kiáltott fel: Mi mindent beszéltek nékie rólam!

És e fiu örökölte anyja bigottságát és gyűlölködését saját fájának bátor kitartásával együtt - csakhogy ő abban igaz hitű volt, és szerető, hű támasza az egyháznak, melynek czimzetes védnöke volt. Mint minden szűkfejű ember: ő is teljes életében gyanakodott mindenkire, a ki csak nagyobb volt nála. Foxot nem szerette; Reynoldst nem szerette; Nelsont, Chathamot, Burkeot nem szerette; ellene szegült minden újításnak, gyanakodott minden újítóra. Szerette a középszerűt: West Benjámin volt kedvencz festésze, Beattie kedvencz költője. Későbbi éveiben sokszor és őszintén panaszkodott, hogy nevelését elhanyagolták. Bizony az esze sem volt valami nagy, de még nevelői sem valami nagy jóakaratuak. Az igaz, hogy nem valószínű, miként a világ legjobb nevelői nagyra növelték volna azt a kicsi észet, de azért finomabbá tehetnék volna izlését s szívét fogékonyabbá a nemes eszmékre.

Hanem azért - úgy a hogy - ő is tudott szerelemre hevülni. Alig van kétség felőle, hogy a fiatal mecklenburg-strelitzi Sarolta hercegnő egy levele (tele a háboru borzalmairól, és a béke áldásairól közszájon forgó, elcsépett üres frázisokkal) úgy meghatotta a fiatal uralkodó szívét, hogy ő bizony megkínálta az ifju hercegasszonyt egy székkal a trónusán. Fiatalkori szerelmeskedéseinek történetéről hallgatok: nem emlitem Lightfoot Jankát, a kokett nőt, kivel - a mint mondják - meg is esküdött (noha nem tudom: ki látta valaha azt az anyakönyvi kivonatot?); sem a kedves, holló-fürtű Lennox Sárkát, kinek szépségéről Walpole elragadtatva emlékszik; ez a kis ravasz rendesen ott leskelődött a fiatal hercegre, tette magát, mintha szénát gyűjtene szeme láttára a holland-housei réten. Az úrfi sohajtozott és epekedett utána, aztán meg - elfeledte. Maig is ott függ Holland-houseban e szép lány képe, Reynoldsnak igazi remeke, mely méltó lenne Titian ecsetéhez; úgy van levéve, mint a kastély ablakán, unokatestvére a fiatal bogárszemű Fox Károly után kitekint, kezén madarat tartva. A királyi madár tova szállt a szép Sárkától, - s még hozzá, a vetélytársnőnek mecklenburgi kis vetélytársnője esküvőjén mint nyoszolóleánynak kelle szerepelnie! Hanem azért nem halt bele, s még ebben a mi időnkben is élt s csendes vén dáma és nagy hősünknek, Napiernak anyja lett belőle.

Azt mondták, hogy a kis hercegasszony, ki a háború borzalmairól azt a szép levelet írta - biz' az szép is volt, még csak egy kis folt sem volt benne s dicséretet is érdemelne érte, épen mint a régi ABC könyv hősnője - egyszer a strelitzi parkban egy csomó fiatal barátnőjével játszott és a kis dámák - hogy, hogy nem - a házasságról beszélgettek. »Ugyan, ki is venne el egy ilyen szegény kis hercegasszonyt, mint én, szegény fejem?« mondá Sarolta barátnőjének, Bülow Idának; abban a pillanatban szólalt meg a posta-síp és Ida fölkiáltott: »Hercegnő! itt van a vőlegény!« S valóban, a mint mondta, épen úgy lett. A posta-legény leveleket hozott Anglia ifju királyától, ki így szólt: »Hercegnőm! mivel oly szép levelet írtál, hogy becsületére válik eszednek és szivednek, jer és légy királynője Nagy-Britanniának, Franciaországnak és Irlandnak, és hiv nője legalázatosabb szolgáltnak, Györgynek.« A hercegasszony nagyot ugrott örömeiben, felszaladt, s bepakolta valamennyi kis bőröndjét; azonnal megindult királysága felé egy szép jachton; a földélzeten egy szép zongora, melyen mulathatta magát; körülte szép hajó-raj, fölczifrázva, föllobogózva és a derék Auerbach asszony ódát is irt köszöntésére, melynek fordítását maig olvashatni a »Gentleman's Magazin«-ban.

Találkoztak, megesküdték s éveken keresztül olyan boldogul, olyan egyszerűen éltek, a mint csak házasok valaha. Azt beszélik, hogy a király egy kicsit meghökkent, midőn meglátta

igénytelen kis menyasszonyát, - hanem akár igaz ez, akár nem, mindig igaz, hű férje volt, mint ez is igaz, hű neje.

Mulatságaik egyszerűek voltak, a lehető legszelidebbek a világon, szerény társas-táncmulatságok, tiz-tizenkét párral az egész, melyeken a király kiállt, s három teljes órát tánczolt egy folytában, egy nótára, becsülettel. E gyönyörűséges testgyakorlat után aztán lefeküdtek - üres hassal (az udvari népek morgolódtak is eleget e vacsorátlanság miatt!) - s más nap reggel korán keltek, este pedig - elhiszem - megint tánczoltak, vagy pedig a királyné hárfázott. - Haydn mondá, hogy nagyon szépen játszott, - avagy a király olvasott föl neki egy czikket a »S p e c t a t o r«-ból, vagy lehet Ogden prédikációi közül egyet. Oh Arkádia! milyen élet lehetett az! Azelőtt vasárnap elfogadási nap szokott lenni az udvarnál, de az ifju király ezt a szokást is megszüntette, a mint hogy megszüntette amaz istentelen kártyázásokat is, melyeket említünk. Nem mintha ellensége lett volna György az ártatlan mulatságoknak, vagy legalább, a melyeket ő ártatlanoknak tartott, - nem biz' a; pártfogolta ő a művészeteket - a maga módja szerint; barátságos és kegyes volt kitüntetett művészei iránt s becsülte hivatásukat. Egyszer az is eszébe jutott, hogy az irodalom és tudomány jelesei számára Minerva-rendet alapítson; az új rend lovagjai mindjárt a Bath-rend lovagjai után következtek volna és szalma-szín szalagot s tizenhat-hegyű csillagot viseltek volna. Hanem a tudós urak közt olyan veszekedés támadt, midőn a rendbe fölveendő egyének kérdése került szóba, hogy az egész tervvel föl hagyott és Minerva meg csillaga soha sem szállt le közénk.

Azt sem akarta megengedni, hogy Szent Pál templomát kifessék, mert ezt pápistásnak tartotta, - míg ma a lehető legesetlenebb pogány-szobrok ékitik ez épületet. Az még szerencse, hogy legalább a festményektől megkímélték templomunkat, mert a festő és rajzművészet a mult évszázad végén szomorú, tökéletlen fokon állott s szemeinknek bizony sokkal nyugodalmasabb, hogy - mikor a papról elfordítjuk - fehérre meszelt falakon pihentessük meg, mint Opie szurok színű vásznain, vagy Fuseli piszkos-sárga szörnyetegein.

És mégis van egy nap az esztendőben, egy nap, midőn az öreg György is kívánta teljes szívével e templom fölkeresését, a melyen, azt hiszem, Szent Pál egyháza nyújtja a világ legnagyobb szerű látványát: akkor, midőn az ötezer árva gyermek, a rózsa-piros arczu, édes, csengő hangú ötezer gyermek zengi benne a hymnust, hogy az ember szíve megreszket a boldogságtól, hálától! Száz meg száz nagy dolgot láttam már világ-életemben; láttam koronázást, párisi díszünnepélyeket, kristály-palota megnyitást, pápai kápolnákat, hosszú reverendás kardinálisokból álló proccessiókat és pohos diskantok karait - de higgyétek el, nincs az egész keresztyénségben olyan látvány, mint az árva gyermekek napja. *N o n A n g l i s e d A n g e l i !* Mikor az ember meglátja az ártatlanság e gyönyörű csoportját, mikor meghallja az első hangok zendülését, bizony, mintha cherubok dallanának!

Az egyházi zenének mindig nagy barátja volt a király, s e részben nem csak jó kritikus, hanem maga is igen jártas művész volt. Sok minden vidor és megindító történetkét lehet arról hallani, hogy viselte magát az ő kedvéért rendezett hangversenyeken. Mikor már vak, és beteg lett, egyszer ő választotta meg a vallásos hangversenyre a darabokat, s a választott zene és szöveg, mindkettő »S a m s o n A g o n i s t e s«-ból volt, tele vonatkozásokkal vakságára, rabságára és szerencsétlenségére. Midőn a királyi kápolnában a kar énekelt, hangjegytekerésével verte az ütemet; ha az előtte ülő apród fészkelődött vagy nem figyelt, a tekerés hamar lecsapott a fiatal barázda-billegető hajporos fejére. A színházat is szerette mindenenek felett. Példáján aztán a püspökök és papok is csak eljárógattak, mert nem tarták szégyennek, hogy megjelenjenek ott, hol ez a jó ember is megjelent. Mondják, hogy Shakespearerel, s egyáltalán a tragédiákkal nem sokat törődött, hanem a bohózatokat, ballettet, ezt már szerette. Különösen mikor a bohóc répat vagy egy szál kolbászt nyelt el, olyan oldal-szakadtából hahotázott, hogy a mellette ülő szeretetreméltó kis hercegasszony a fülébe szokta sugni: »Kegyelmes uralko-

dóm! térjen magához!« De ő csak tovább röhögött és pedig a lehető legközönségesebb bohózatokon is, mindaddig, míg csak egy szikra volt még meg a szegény eszéből.

A király fiatalkori egyszerű életében sok van, a mi engem rendkívül megindít. Míg csak anyja élt, tizenkét egész esztendővel azután, hogy hárfa-játszó kis feleségét elvette, mindig csak nagy, esetlen, félénk kamasz volt, szigorú anyja tutorsága alatt. Eszes, uralomvágyó, kegyetlen asszonynak kellett ennek lennie. Háztáját a világtól elzárva tartotta, gyanakodva mindenre, a ki csak gyermekeihez közeledett. Midőn egyszer a fiatal Gloucester herczeg zárkozott és szomorú volt, durván kérdezte tőle, hogy mi az oka hallgatagságának? »Gondolkozom«, felelt a szegény gyermek. »Gondolkozol, fiu! de hát miről?« »Arról gondolkozom, hogy ha valaha fiam lesz, azt én nem teszem oly boldogtalanná, mint anyám engem.« A többi fiu mind vad volt Györgyöt kivéve. György és Sarolta minden este kötelességüknek tartották, hogy a király anyjánál Carlton-houseban tisztelegjenek. A vén asszonynak torok-baja volt, abban is halt meg, de azért egész végéig bekocsizta az utcákat, hogy lássák, hogy még él. Halála előtt való este még beszélt ez a nyakas asszony, szokása szerint fiával és menyével, azután lefeküdt s reggel halva lelték ágyában. »György! légy igazi király!« e szavakat harsogta mindig fia füleibe, - és ez törte magát, hogy igénytelen, lágyszivű, bigott ember létére király váljék belőle.

Megtette a mit tehetett, dolgozott, mint isten tudnia adta; a mi erényt ismert, igyekezett gyakorolni; minden tudományt, a minek csak ura tudott lenni, törekedett megszerezni. Így például teljes életében térképeket rajzolt és nagy gondnal s igyekezettel tanulmányozta a földrajzot. Tudta egész nemességének minden családi körülményeit és összeköttetéseit - s így szép kis történetekről lehetett tudomása. Tudta könyv nélkül az egész katonai Schematismust; a hajtókákat, a gombok számát pontosan, minden peczket, paszomántot, minden háromszögű kalap szabását, a czopfot és kamáslit, a mi csak sergében előfordult. Ismerte az egyetemek személyzetét, tudta, hogy melyik doktor ur hajlik az unitária vallás felé s melyik az egyház igazi hive. Tudta saját és nagyapja udvarának illem-paragrafusait, pontról pontra; kis ujjában volt, hogy kell fogadni a minisztereket, hogy az állam-titkárokat, hogy a követeket, hogy a kérelmezőket, az előszobában levő legalázatosabb apródot s a legközönségesebb lovász-inast vagy kuktát, - s egy hajszálnyi sem vétett soha. A királyi hivatásnak ezt a részét meg tudta tanulni, s meg is tanulta; de ha arra gondolunk, mi majdnem isteni, s minek egy hajlandó ember által kell betöltenie, egy halandó által, ki a gondolatok ellenőrzési jogát követeli magának, ki a vallásnak akar irányt adni, ki millió magához hasonlótól kívánja a feltétlen engedelmességet, ki ha sértve érzi magát, vagy veszekedni van kedve, háboruba viszi őket s megparancsolja nekik: »ily módon kereskedjetek; így gondolkozzatok; ezek a szomszédok legyenek szövetségeseitek, a kiket, ha kell, segíttek, - ezek pedig ellenségeitek, kiket ha parancsolom, agyonüsetek; ilyen módon imádjátok az istent!« - ha, mondom, hivatásának erre az oldalára gondolunk, lehet-e csodálkoznunk, hogy egy ilyen ember, mint György, vállalván magára e hivatalt, bűnhődés, megaláztatás szállt a nemzet és uralkodó fejére egyaránt!

És mégis van bátorságában valami nagyszerű. Ama küzdelem, melyet a király főuraival folytatott, még történetírójára vár, ki majd helyesebb, igazabb ítélettel beszél el György uralkodását, mint azok a hójagfejű farkcsóválók, kik közvetlen utána irtak. Ő volt az, ki - hátát a nép fedezvén - Amerikával a harcot folytatá; ő volt az - a néppel egyetértve - ki a római katolikusok igényeit megtagadta, ő volt, ki e két kérdésben leverte a patricziusokat. Megvesztegetett, fenyegetett, ha kellett tette magát; alattomos kitartást, boszuálló elhatározottságot tanusított, olyat, hogy a ki jellemét ismeri bámulnia kell. Bátorságát soha sem lehetett legyőzni. Northot lába alá teperte, meghajtotta az ifjabb Pitt merev nyakát, - megtörhetlen jellemét még betegsége sem tudta legyőzni. Mihelyt öntudata visszatért, folytatta tervei kivitelét, melyet csak akkor hagyott félbe, ha elméje megháborodott; mihelyt kezei

kiszabadultak a kényszer-ingből, fölvtették a tollat és dolgoztak tovább a terven, mely lelke elborultának perczeig foglalkodtatá.

Azt tartom, hogy a világ zsarnokainak kilencz tizedrésze erősen meg volt győződve, hogy nekik van igazuk. E kényelmes előfeltételből kiindulva az algiri dey egy szép reggel húsz embert nyakasztatott le; Pater Dominico egy sereg zsidót perzseltetett meg a legkatholikusabb király jelenlétében és a salamankai és toledói érsekek Amen-t mondtak rá. Protestánsokat sütöttek meg, Smithfielden jezsuitákat agyaltak és négyeltek fel, Salemben boszorkákat égettek meg, s mind ezt tisztességes emberek tévék, azon szent hitben, hogy a mit tettek, a legigazabb joggal tették. És épen így az amerikaiak is elhihetik, hogy az öreg Györgynek tisztességes okai voltak, midőn el akarta őket nyomni. Lord Norh életrajzi vázlataihoz lord Broughannak a király sajátkezű jegyzeteiből szerkesztett függelékét toldott, mely sajátságos pillantásokat hagy vetni ő felsége nézeteibe. »A jelen kor«, jegyzi meg a király, »szükségessé teszi mind azok összeműködését, kik elejét akarják venni a fejetlenségnek. Nincs más vágyam, csak hogy boldognak lássam országomat, s épen azért mindazokat, kik nincsenek szívből az én pártomon, rossz alattvalóknak s nem kevésbbé rossz embereknek kell tartanom.« Ilyen formán következtet ő. »Én csak jót akarok, s így a ki nincs velem egy véleményen, áruló és gazember.« Ne feledjük, hogy hivatását isteni küldetésnek tartotta; ne feledjük, hogy felfogása épp oly lusta volt, mint neveltetése tökéletlen; hogy az ég ugyanazon végzetes akarata tett koronát fejére, mely őt családjá iránt gyöngéddé, életében tisztává, bátorrá és becsületessé, s mely őt szűkkeblűvé, makacscsá tette, s mely gyakran megfosztá esztétől. Népének atyja volt, s lázongó gyermekeit ostorral kelle engedelmességre kényszerítenie. Ő védője volt a protestáns vallásnak, s akaratos fejét előbb százszor a tőkére tette volna, mintsem hogy csak egy nyomnyi részt engedett volna a katolikusoknak Anglia kormányzásában. S nem hinnétek, hogy elegenden vannak a tisztességes bigótok minden országban, kik az állambölcsesség ily nemében tökéletesen egyetértenek a királylyal? A felől semmi kétség, hogy az amerikai háboru népszerű volt Angliában. Ama feliratra, mely a gyarmatokkal szemben erőhatalmat kívánt alkalmaztatni, 1775-ben így álltak a szavazatok: az alsó-házban 304 mellette, 105 ellene; a felsőházban 101 mellette, 29 ellene szavazott. Népszerű? - épen ily népszerű volt Franciaországban a nantesi ediktum visszavétele, népszerű a Bertalan-éji vérfürdő és kiválóképen népszerű Spanyolországban az inkviziczió.

Hanem hát a háborúk és forradalmak a politikusok birodalma. Eszem ágában sincs, hogy e hosszan tartó uralkodás nagy eseményeit, ama nagy államférfiakat és szónokokat, kik azokat dicsőíték, egy rövid óra könnyű fecsegéseinek tárgyává tegyem. Mi csak térjünk vissza alantabb járó tárgyunkhoz, az udvari pletykákhoz. Amoda át ül a mi kis királynénk egy csomó termetes fiu és szép leány közepett, kikkel az ő hű Györgyét megajándékozá. E leányok története - a mint a kis Burney kisasszony lerajzolta őket - valami kedves. Mind csinos volt - a kisasszony szépeknek mondja; mind nagyon barátságos, szeretetteljes, nőies és igazán kegyes mindenkihez, valaki csak - ur avagy szegény - szolgálatot tett nekik. Mindeniknek meg volt egyben-másban a maga ügyessége; az egyik rajzolt, a másik zongorázott, mindenik szörnyű szorgalommal dolgozott, s egész szoba-bútorzatokat készítettek ezek a csinos kis mosolygó Penelopék, munkás kis tűikkel. Ha a nyolczvan év előtti társadalmat akarjuk magunknak lefesteni, képzelnünk kell ezer és ezer nőt, nagy magas fejkötőkben, jól befűzött derekakkal, terjedelmes szoknyákban, nekifeküdve a varrásnak, míg egyik a sok közül, vagy tán egy kitüntetett, hosszú czopfos lovag regényt olvas fel a kiekek. Vess például egy pillantást amaz olneyi falusi lakba, s nézd meg Unwin asszonyt, vagy lady Heskethet, e magas miveltségű hölgyeket, e jámbor istenfélő nőket, és Cowper Vilmost, a finom elménczet, e reszkető pietistát, e túlmivelt lovagot, a mint épen »Jonathan Wild«-et olvassa a hölgyeknek! Mily változás szokásainkban, multságainkban azóta!

György király háztartása az angol háztartások példányképe volt. Pontos volt, jótékony volt, szánakozó volt, egyszerű volt, kimért volt - hanem aztán oly egyhangú és unalmas is lehetett, hogy a hátam borsószik belé, hacsak rá is gondolok. Nem csuda aztán, hogy a hercegek, mihelyt csak tehették, szabadulni igyekeztek ez unalmas házi erények öléből. Kiszabott órája volt a felkelésnek, kocsizásnak, ebédnek. Holnap épen úgy ment, mint tegnap. Minden este ugyanazon perczen csókolta meg a király leánya piros arcát, a hercegnő anyja kezét s Thielke asszony ugyanazon perczen hozta a király hálósapkáját. Mindig ugyanazon órában költötték el vékony ebédjüket s fecsegték a thea mellett a lovászmesterek és szolgálattevő komornák. A király mindig ugyanazon órában játszta trik-trakját vagy hallgatta hangversenyét, míg a lovászmesterek ásitottak az előszobában, - vagy a király családjával sétált a windsori kertben, kézenfogva vezetvén kedvencét, a kis Amelie hercegasszonyt, és a jószágos nép körültolongetta őket, - és az etoni tanulók átdugták piros-pozsgás pofájukat a nagyok hóna alatt, - és a hangverseny végeztével a király soha sem mulasztotta el, levenni óriási háromszögű kalapját, köszöntvén zenekarát s mondván: »Köszönöm, urak!«

Nyugodalmasabb háztartást, minden költőiség nélkül szűkölködőbb életet képzelni sem lehet, mint ez a kewi vagy windsori. Esett vagy nap sütt, a király óráig elkocsikázott minden nap; betolta piros képét a körül fekvő kunyhók ajtaján s mutogatta nagy lapátos kalapját és windsor-egyenruháját gazdaembereknek, kanászgyerekeknek, almagombóczot készítő vén asszonyoknak, egy szóval, minden rendű és rangú embereknek, urnak és szegénynek, számnélküli adomákra nyújtván alkalmat. Hanem ezek az adomák nem igen emelik a király méltóságát. Mikor Harun Al-Hasid álruhában meglátogatja egyik alattvalóját, ez biztos lehet felőle, hogy jut reá számára valami a kalifa bőkezűségéből. Az öreg György azonban nem igen tanusított valami királyi adakozó szellemet. Nagy néha ejtett egy-egy aranyat, de bizony néha kaparászott zsebében s hát - nem volt nála pénz. Egyik-másik embertől száz dolgot is kért, hogy hány tagból áll családja, hogy milyen a zabja meg a babja, hogy mennyi haszonbért fizet? - s avval tovább lovagolt. Egyetlen egyszer Alfréd királyt adta, s egy kunyhóban kellemes meglepetést okozott. Midőn a vén asszony hazajött, az asztalon egy papirban pénzt talált s kívül ez volt ráírva a királyi rajzónnal: »Öt arany egy számár beszerzésére.« Nem volt valami nagy bőkezűség, de mégis szivesség volt, méltó Györgyhez, a falusi gazdához. Egyszer a király és királyné együtt sétáltakban egy kis fiúval találkoztak - mindig nagyon szerették a gyermekeket ezek a jó lelkek - s megtapogatták a kis szőke fejcskét. »Ki fiacskája vagy te?« kérdé a windsori egyenruhás. »Atyám a király kenyerét eszi«, felelt a gyermek. »Akkor hát térdelj le«, mondá a király, »s csókold meg a királyné kezét.« De király kenyerét evő kis fia nem akart. »Nem«, mondá, »nem térdelek le, mert ha letérdelek: elpiszkolom új nadrágomat.« A takarékos király szerette volna megölelni s abban a nyomban lovaggá ütni. György bámulói könyveket írnak tele ilyen történetekkel. Egy reggel, mikor még senki sem kelt föl, a király Gloucesterben sétált, Málit, a szolgálót, ki épen a küszöböt súrolta, félretolta, felment a lépcsőn s felkeltette javában hortyogó lovászmestereit s avval lesétált a hidhoz, hova ezalatt tiz-tizenkét ficzkó gyülekezett. »Mit, hát ez már az új gloucesteri hid?« kérdé kegyes uralkodónk; azok pedig feleltek: »igen felség«. »No hát akkor, fiaim, kiáltunk egy éljent!« S miután e szellemi elégtételt megszerezte volna nekik, hazament és reggelizett. Atyáink nagy gyönyörűséggel olvasák ez egyszerű históriákat, jóízűen kaczagva e vékonyka vicczeken, szeretve az öreg embert, ki minden kunyhóba beüté orrát, ki csak közönséges pecsenyével és zöldséggel élt, ki minden franczia csecsebecsét lenézett, ki testestől lelkestől igaz angol ember volt. Talán láttatok híres képét Gilraytól (abban a régi parókában, csunya, vacskos, vén windsor-egyenruhájában) mint a Brobdingnay királyt, a mint egy kis Gullivert vizsgálgat, egyik kezében e kis törpét, másikkban pedig egy színházi látcsövet tartván, melylyel azt nézegeti. Atyáink ugyanis, szerették Györgyöt úgy tüntetni föl, mint a nagy királyok előképét - a kis Gulliver pedig a nagy Napoleon volt. Akkor büszkék voltunk előítéleteinkre; nagyoltunk és dicsekedtünk képtelen henczegéssel; ellenségeinkkel szemben a

kicsinylés meg gúny rémitő igazságtalanságával léptünk föl, harczoltunk ellene minden lehető fegyverrel: nemessel és nemtelennel egyaránt. Nem volt az a hazugság, melyet el ne hittünk volna, sem oly bűnvád, melyben dühös előítéletünk kétkedett volna. Egy időben azon jártattam eszemet, hogy összegyűjtsem azokat a hazugságokat, melyeket a háboru alatt a francziák rólunk irtak, mi pedig róluk. A népszerű hazudozásnak sajátságos emlék-oszlópa lett volna az!

Ő felségeik nagyon leereszkedő potentátok valának s az udvari krónikás alig győzi feljegyezni a sok látogatást, melyekkel alattvalóikat, előkelőt és szegényt, megtisztelének; hogy kiknél ebédeltek, hogy kinek nagy falusi lakában háltak meg, hogy kinek szegényebb házikójában ittak theát s ettek vajaskenyeret nagy kegyességgel. Sok előkelő rémitő összegekig költezett, hogy uralkodóját megvendégelje. A király és királyné pedig különös kegyüknek jelül a nemesek gyerekeit néha keresztviz alá tartották. Látom, hogy 1786-ban Salisbury asszony, 1802-ben pedig Chesterfield asszony részesült e nagy kitüntetésben. Az »Udvari hírek« rovata elbeszéli, hogy fogadta ő ladysége a felségeket diszágyában, »mely fehér atlaszszal bevonva, csipkék árjában uszott; a himzett paplan, szintén fehér atlaszból, aranynyal szegélyezve, az ágy pedig piros atlaszba bevonva, fehérrel bélelve díszelgett.« A gyermeket előbb a dajka adta át Bath marquisenak, ekkor a marquise a királynénak kézbesítette a babát; ekkor a királynő tovább adta a kis ártatlant a norwichi püspöknek, a szolgáló lelkésznek. Mikor aztán a szertartásnak vége volt, a gróf féltédrre ereszkedve átnyújtott ő felségének, a királynénak, egy csésze húslevest, egy nagy arany tálczán, mely ismét piros bársony párnán nyugodott. Hogy aztán a király-imádás e megható térdhajtó szertartásainál szerencsétlenségek is fordultak elő, természetes. Melcombe lord, - köznéven Dodington Bubb - igen kövér, poczakos ember volt, s egykor igen pompás udvari díszöltözetben le kellett térdelnie - beszéli Cumberland - de oly kövér, annyira becsatolt-gombolt volt, hogy nem birt megint fölkelni. - »Tédrre, uram, tédrre!« kiáltá az udvarmester ő lordsága egy polgármesternek, kinek szónoklatot kelle felolvasnia, de felállva kezdé meg szónoklatát. »Tédrre, uram, tédrre!« kiáltozá ő lordsága kétségbeesett rémülettel. »Nem lehet!« mondá a polgármester, hátraszólva, »nem látja, hogy az egyik lábom fából van?«

Burney pompás »naplójában és levelezésében« tövéről-hegyéről le van írva a jó öreg György király s a jó öreg Karolina királyné házi köre és udvari élete. A király mindennap hatkor kelt föl s nyolczig a maga kedve után járt. Hogy hálósobájában szőnyeg legyen, azt tartá, elpuhitja az embert. Kevéssel nyolcz előtt aztán a királyné s a királyi család mindig készen várt reá s ekkor a kastélybeli királyi kápolnába mentek mindnyájan. A folyosókon tűz nem volt, s a kápolnát is nagyon takarékosan világították ki. A herczeg-asszonyok, nevelőnők és lovászmesterek morgolódtak és - meghűtötték magukat. Lett legyen azonban hideg vagy meleg, nekik mindig meg kellett jelenniök, s lett legyen esős vagy száraz, setét avagy világos, a vaskos öreg György mindig megállta helyét s rámondta a káplán szavára az Amen-t.

A királyné is minden oldalról jellemezve van Burneynél. Igen értelmes, erkölcsös asszony volt; nagyon büszke delhölgy az államügyekben, de annál egyszerűbb a közönséges életben; azokhoz az időkhöz mérve sokat olvasott s a könyvek megítélésében igen éleselmű; kurtán szóló, de nem igaztalan, általában nem barátságtalan alattvalóihoz, de meggyőzhetlen az illem felőli nézeteiben, s szörnyű boszús, ha a szolgálatában álló népség beteg talált lenni. Burney kisasszonynak nagyon koldus fizetést adott s szegény fejét majd hogy halálra nem kínoztá. De azért erősen meg volt a felől győződve, hogy Burney kisasszonyt a legnagyobb kegyben részesíti, holott pedig szabadságától, a világtól, a mulatságtól fosztá meg s majd holtra kényszergette az unalommal, e rémitő udvarhoz lánczolván. Hanem a királynénak nem volt rémitő ez udvar. Ha ő lett volna itt a cseléd az urnő helyett, jó kedve soh'sem tört volna meg, soha egy gombostűnek sem vétette volna el helyét s egy perczig sem feledkezett volna meg kötelességéről. Ő maga nem volt gyönges s így nem is tudott azoknak soha megbocsátani, kik azok voltak. Életében az irigység sem találhatott volna makulát s a szegény bűnösöket oly szívéből

gyűlölte, mint az erényeseket nagyon sokszor. Borzasztó megpróbáltatásokon és öntapasztalatokon kellett átmennie, nem csak gyermekei részéről, hanem férje részéről is, ama végteleneknek tetsző napokban, melyekről már senki sem tudhat semmit; ama napokban, midőn a király még nem volt egészen örült, mikor soha sem nyugvó nyelve örültséget, dühöt és üldözést dadogott, neki pedig mosolyognia, tisztelettel hallgatnia kellett e kiállhatatlan kínok közepett. A királyné minden kötelességét állhatatosan betöltötte s megvárta, hogy más is betöltsé az övéit épen úgy. Egy ünnepélyes keresztelés alkalmával a gyermeket tartó hölgy elfáradt, elhalványodott s a walesi hercegné kérte, hogy hadd ülhessen le szegény. »Csak hadd álljon!« mondá a királyné, lefricskázva a burnótot ruhája újjáról. Ő állva maradt volna, a milyen állhatatos volt, hogyha addig kellett volna is azt a gyereket tartama, míg a szakála megnőtt volna. - »Immár hetven esztendő vagyok«, mondá a királyné egy hordszékét megállító tömegnek, »ötven évig voltam Anglia királynéja s még senki egyetlen nem bánt velem«. Szegény rettenthetlen, szigorú, ki nem békülő királyné! Nem csodálom, hogy fiai megugrottak tőle.

A Györgyöt és nejét körülvevő nagy család minden tagja közt, úgy hiszem, a legcsinosabb az atya becéje, Amelie hercegasszony. Szépsége, szeretetreméltósága, kora halála s a rendkívüli szenvedélyes gyöngédség, melylyel atyja szereté, megnyerik számára az ember szívét. A királyét is ő nyerte meg minden gyermeke közül leginkább, míg fiai közt York herceget szerette legjobban. Burney egy nagyon szomorú történetet beszél a weymouthi szegény öreg emberről és hogy mily erősen óhajtá, hogy kedvencz fia nála legyen. A király háza nem volt elég nagy, hogy a herceget is befogadhassa s ezért a király épen a magáé mellett roppant költséggel építtetett számára egy hordozható házat, csak hogy az ő kedves Friczikéje közelében lehessen. Míg a fiu ott ült, nem is eresztette el karját, mással nem is ereszkedett szóba s látogatása előtt sem beszélt - jó darab ideig - másról. De az oly igen régen várt herceg egyetlen éjjel maradt ott. Másnap már dolga volt Londonban, a mint mondá. Az öreg király udvarának unalmassága kétségbe ejtő Yorkot s III. György többi vaskos fiát is. Különben a mi azt illeti, ezek is kétségbeejtették a lovászmestereket és udvarhölgyeket s hangos beszédeikkel és darabos modorukkal elrémitették ez illetelmes kis házi kört. Azt meg kell adni, hogy valami nagy boldogságára nem igen voltak a királynak ezek az ő fiai.

Hanem a szép kis Amelie, az már kedvence volt s ez a kis leány, a mint fecseggve és mosolyogva pihen az öreg atya ölelő karjai közt, igazán kedves teremtés. Burney könyvében egy családi kép van lerajzolva, melyet csak nagyon köszívű ember nem szeretne meg. A királyi család egyik délutáni sétáját írta le Windsorban. »Igazán kedves séta volt ez«, írja Burney kisasszony. »A kis hercegasszony - csak most töltötte be a három esztendőt - piros alju musszlin szoknyácskában, arczácskájához simuló fejkötőben, fehér kesztyűvel és legyezővel, egyedül ment elől; arcza ragyogott a boldogság miatt, hogy ily fényben jelenhetett meg, s tovahaladtában ide-odaforgott, hogy mindenkit láthasson, mert minden sétáló a fal mellé állott, hogy a királyi családnak - mihelyt odaér - helyet adhasson. Utána a király és királyné következtek, magok is egész boldogan a kis beceze boldogságán. A walesi hercegné Waldegrave Erzsébet asszonyra támaszkodva, Auguszt hercegasszony Lancaster hercegnő karján és Erzsébet hercegasszony Bertie Sarolta asszonytól vezetve következtek aztán sorban.« »Itt a hivatal a rang előtt járja«, jegyzi meg Burney asszony, hogy megmagyarázza a megfoghatlant, hogy t. i. Waldegrave asszony, a szolgálattevő hölgy, egy hercegasszony előtt hogy mehetett! »Bude tábornok, Montague herceg és Price őrnagy képezék a menet utócsapatját.« Mintha látná az ember! A zenekar régi dallamait fújja; a nap fényesen ragyog e boldog, loyális környezet fölött, megvilágítván az agg várfokokat, a terebélyes szilfákat, a rózsapiros tájat és csillogó zöld pázsitot. A királyi zászló meglobog ott túl a nagy tornyon, míg a vén György tovahalad, nyomában családjá, előtte a gyönyörű gyermek, ki ártatlan mosolyával édesgeti a bámuló sokaságot.

»A király Delany asszony láttára azonnal megállt, hogy beszélgessen vele. A királyné, a kis hercegasszony és a többiek is természetesen, mind megálltak. Jó darab ideig társalogtak az áldott öreg asszonynyal, miközben a király egyszer vagy kétszer hozzám is szólt. Tekintetem találkozott a királynééval, s mintha egy kis meglepetést olvastam volna ki szeméből, épen nem boszankodást azonban, hogy én is részt veszek a társalgásban. A kis hercegasszony mindjárt Delany asszonyhoz szaladt, mert igen szereti s úgy bánik vele, mint egy kis angyal. Azután meg a kíváncsiság és megemlékezés tekintetével Delany asszony mögé került, hogy engem is láthasson. »Félek«, mondtam susogva, lehajolva hozzá, »királyi felséged nem is emlékszik már reám«. Felelete egy angyali mosoly volt s avval hozzám hajlott, összeszorítván ajkait, hogy megcsókoljon.«

És e szegény ártatlan teremtés elhagyta e világot - de a bánat terhe alatt leroskadtt király már azelőtt olyan állapotban volt, hogy a körülte levő hivatalnokok kényszerítve voltak, hogy felügyelőket rendeljenek mellé s 1810 novemberétől kezdve III. György immár nem volt többé király. Ország, világ tudja betegségének történetét s az egész történet sem képes szomorúbb alakot fölmutatni, mint ezét a szeme és esze világától megfosztott öreg emberét, ki nagy palotája termeit összebarangolja, képzelt parlamentekhez szónokol, álmodott seregek felett szemlét tart és kisérteties kihallgatásokat osztogat. Láttam ez időben készített arcképét; ott függ leányának, a hessenhomburgi örgrófnének egyik termében - windsori könyvek és bútorok s száz meg száz édes emlék közepett, a hercegasszony angol hazájából. A szegény agg király biborban van levéve, hófehér szakála mellére omlik, melyen híres rendének csillaga még most is ott ragyog. Szegény, nem csak vak volt, végre egészen meg is süketült. Minden fényt, minden értelmet, az emberi szó minden hangját, az isten földjének minden gyönyörét, mind, mind elveszté! Néha volt még egy-egy világos pillanatja. A királyné egyszer ilyenkor látni akarta s bement hozzá, ott ült a zongora előtt, dicsőenket zengve s maga kísérve magát. Midőn a dalt elvégezte, letérdelt és fönhangon könyörgött a királynéért, aztán egész családjáért, a nemzetért s végre önmagáért, hogy legyen hozzá kegyelmes az isten, s fordítsa el róla lesújtó nyomorát és ha nem: hogy adja neki a türelemnek lelkét, hogy tovább is hordozhassa. Ekkor könyükbe tört ki és elméje megint elborult.

Micsoda pap képes e históriából erkölcsi tanulságot huzni? minő más szavakkal lehet ezt elbeszélni, mint épen a legegyszerűbbekkel? Rémitőbb, hogysem könyüket fakaszthatna! Ily nyomor gondolata az alázat poráig ver le az emberek és királyok királya előtt, a császárságok és köztársaságok legfelsőbb uralkodója előtt, az élet és halál, szerencse és győzelem kifürkészhetlen osztója előtt! »Oh testvérek«, szólék azokhoz, kik először hallának engem Amerikában, »oh testvérek! kik egyazon édes anyanyelvet beszélitek - oh bajtársak! kik immár nem vagytok ellenségek, nyujtsuk egymásnak megilletődve jobbainkat e királyi hulla fölött, hüvelybe téve a kardot! Mélyen alatt fekszik ő, ki előtt egykor a legbüszkébbek térdre borultak, s ki mélyebbre volt lesújtva, mint a legszegényebb. Meghalt ő, kiért milliók hiába könyörögtek. Trónusától letaszítva, kiméletlen kezektől ide-oda hányatva, gyermekeivel örökös harczban; agg korának vigaszától idő előtt megrabolva - ott csüng a mi Learünk kiszenvedt leánya megdermedt ajkain és fölkiállt: »Cordelia, Cordelia várj egy keveset!«

»Ne gyötörd lelkét. Hagyd, menjen. Nem barátja
Ki e konok világnak kinpadán
Tovább is nyújtóztatja.«¹³

Szt! némuljatok el harcz és visszavonás ez ünnepélyes sir fölött! Harsonák! gyász-indulót harsogtassatok! és te, setét függöny, omolj alá e látványosság büszkesége, kínja, iszonyu tragédiája fölé!

---

¹³ Lear király: 5-ik felv. utolsó jelenet. Vörösmarty fordítása szerint. Ford.

IV. NEGYESEDIK GYÖRGY.

Twiss mulatságos »Eldon életé«-ben olvassuk, hogyan jutott York herceg halálakor az öreg korlátnok az elköltözött király egy hajfűrtjének birtokába, - és hogy oly lelkiismeretes volt a reliquia ugyanazonságának (autenticitásának) kérdésében, hogy neje, Eldon Böske, saját szobájába hívatta a »Hamlet« fodrászbolt segédjét, hogy a fűrtöt külön tincsekre osztsa, melyeket aztán az Eldon család minden tagja viselt. - Azt is tudjuk jól, midőn IV. György Edinburghba ment, egy nála többet érő férfi szállt a királyi hajó fedélzetére, hogy a királyt Scotia részéről üdvözlje és hogy e férfi fölkapva egy poharat, melyből ő felsége ivott, felfogadta, hogy szent ereklyéül őrzi meg örökre családjá számára; evvel aztán zsebre dugta a nagybecsű poharat - haza érve pedig ráült s szerencsésen összetörte. Feltéve, hogy a derék sheriff zsákmánya most is épen ott állna Abbotsfordon, ugyan nem némi szánakozásforma mosolylyal tekintenénk-e rá? Feltéve, hogy a jó protestáns fejedelem oly hajtincse lenne eladó Christie-éknél: *q u o t l i b r a s e d u c e s u m m o i n v e n i e s*? ugyan hány fontot kapnál a felséges hajfűrtért? - Madame Tussand¹⁴ megszerezte György király koronázási öltönyeit - ugyan van-e most csak egy teremtetett lélek is, a ki megcsókolná azoknak a lomoknak szegélyét? A király már harmincz éve aluszik - ugyan nem bámul-e közületek egyik másik, a ki emlékszik rá, hogy egykor hódolva, bámulva éljeneztek?

Eleinte úgy tetszett, hogy nem sok bajomba fog kerülni arczképét lerajzolnom. Ott van kabátja, rendcsillaga, parókája és alóla kivigyorgó ábrázatja. Itt mindjárt ez asztal mellett egy palatáblára úgy le tudnám rajzolni, hogy akárki ráismerhetne. És mégis, miután az ember köteteket végig olvasott róla, miután végig kísérté régi folyó-iratokban és lapokban, miután itt egy bálban, ott egy nagy ebéden, amott a lóversenyen s így tovább látta volna, az ember csak azon veszi észre magát, hogy nem szerzett semmit, épen semmit, csak egy kabátot, egy parókát és egy alóla kivigyorgó ábrázatot, semmit, csak nagy festett képet. Atyja, nagyatyja, férfiak valának. Mindenki tudja, milyenek voltak, mire valának képesek az adott viszonyok közt; hogyha kellett, úgy harcoltak, úgy kiállták a sarat, a mint jó katonákhoz illt. Voltak barátjaik, kiket - a maguk módja szerint - szerettek; voltak ellenségeik, kiket szivökből gyűlöltek; és voltak mindeniknek szenvedélyeik, tetteik, meg egyéniségük. Az egyik György után következő tengerész-király férfi volt; York herceg férfi volt, vaskos, természetes, lármás, élénk, káromkodó, vitéz. De ez a György, ugyan mi volt ez? Végig tekintem egész életét s egyebet sem látok, mint hajlongást, vigyorgást. Megpróbálom s részekre szedem, s egyéb sem marad a kezemben, mint selyem harisnyák, katona-folt, fűző-váll, egy bojtos prémes kabát, egy érdem-csillag és kék rend-szalag, egy csodamód illatszeres zsebkendő, Trufitt egyik legszebb gesztenye-barna, olajtól gőzölgő parókája, egy sor ál-fog és egy rémitő nagy fekete nyakkendő, alsó mellények, még több alsó mellény és aztán - egyéb semmi. Nincs az a gondolat, melyet valaha tisztán kifejezett volna. Adtak ki iratokat az ő nevében - de azokat más írta neki, - küldtek magán-leveleket tőle, de azokat is más írta helyette. Ő odairta a lap aljára nagy kövér betűkkel: »György P«-(rinceps) vagy »György R«-(ex), s abban a szép hitben volt, hogy az egész levelet ő írta. Valamely könyvtáros-segéd, egy szegény író, egy szóval egy *e m b e r* elvégezte e munkát, kijavította a helyesírási hibákat, kisimitgatta a hányt-vetett mondatokat és megtámogatta innen is túl is a tántorgó irkafirkát. Volt-e mégis rajta valami egyéni? a tánczmesteren, a kit utánczolt - nem, a kit fölülmult - a fodrászon, a ki fölfodorította

---

¹⁴ Madame Tussand viasz-alakjai közt Londonban meglátod a világ minden híres zsiványának, emberének, királyának élethű mását. Ford.

haját, a szabón, ki ruháit varrta, volt, - de Györgyön a föld hátán semmi valódit sem tud az ember felfedezni. A külső fele - a felől már bizonyos vagyok - csupa töltelék és szabó-munka; talán van valami belül? de ugyan mi? Jelleméig sehogy sem képes az ember elhatolni, annyi már kétségtelen. Valjon a jövő embereinek nincs jobb dolguk, mint hogy ezt a régi királyi múmiát kibongyolgassák és magyarázgassák? Megvallom, volt idő, midőn azt hívtam, hogy derék egy hajtás lesz üzőbe vennem, nyakon csipnem, leteritnem. De most már igazán röstellem, hogy felüljek, jó kutyákat uszitsak rá, szabad térre kapjak s aztán ezt a szerencsétlen vadat vegyem üzőbe!

1762-ki augusztus 12-én a braunschweigi ház Anglia trónjára jutásának negyvenhetedik évforduló-napján London valamennyi harangja üdvözölve zúgott, hirdetve, hogy III. Györgynek fiu örököse született. A király öt nap múlva »indítatva érzé magát«, hogy egy nagy pecsétet nyílt-parancsot bocsásson ki, melyben Ő királyi Felségét, Nagy-Britannia herczegét Braunschweig-Lüneburg választó-fejedelmévé, Cornwall és Rothsay herczegévé, Carrick grófjává, Renfrew bárójává, a szigetek lordjává, Scócia főkormányzójává, Wales herczegévé és Chester grófjává nevezé ki.

E nagy férfiú születése után boldog-boldogtalan sietett nyakrafőre, hogy láthassa ezt a lellem kedves gyermeket, - és sz. Jakab palotájában, aranyozott porcellán rácsozat mögött, a három fejedelmi strucz-tollal ékitett bölcsőben ott volt a királyi gyermek közszemlére kitéve, hogy gyönyörködtesse a hű alattvalók szemeit. A lábához rakott hódolatnyilvánítások közt egyik legelső volt, a mint olvasom, »egy sajátságos indus íj és nyilak, melyeket a herczegnek atyja new-yorki hű alattvalói küldtek.« Örömet is játszott az eféle semmiségekkel, s egy öreg államférfi, nagy szónok és elméncz - még nagyatyja és édesatyja idejéből - nem is fáradt belé, hogy őt efélékkel mulattassa, mert - szíven feküdvén, hogy hajlott korában is számítson az udvarnál - sokat játszott a kis herczeggel. Mikor ő felsége utána lött játékjával, tette magát, mintha meghalt volna s leesett, s megint felkelt s megint leesett, ismét és ismét meghalva - a gyermek roppant gyönyörűségére. Így hizelegtek neki már bölcsőjétől kezdve, s mielőtt kis lába még lépni tudott volna, államférfiak és udvaroncok törték magukat, hogy megcsókolhassák.

Van egy szép képe ennek a királyi kis gyermeknek, - a mint piros-pozsgás kis fejecskéjét anyja ölébe hajtva aluszik; az anyja pedig vissza van fordulva s egyik ujját ajkán tartja, mintha kérné a körülálló udvaroncokat hogy respektálják a baba álmát. Ettől a naptól fogva haláláig - hatvannyolcz esztendő alatt - azt tartom, többször vették le ő magasságát, mint akárki más teremtetett lelket, a ki csak valaha élt és meghalt, mindenféle egyenruhában és minden lehető udvari öltözetben, hosszú szőke hajjal, beporozva, czopffal és a nélkül; minden elképzelhető kalapban; dragonyos egyenruhában, windsor-egyenruhában, tábornagyi ruhában, scót szoknyácskában és koczkás nyakbavetőben, törrel és széles késsel (sajátságos egy alak!), bojtos frakkban, prémes gallérral, szűk nadrágban és selyem harisnyákban; mindenféle színű parókában, szőkében, barnában, feketében és végre híres koronázási öltönyeiben, melyek képmásába annyira beleszeretett, hogy Európa minden udvarához s minden angol követséghez küldött egy példányt belőle s még ezen kívül számtalan klubnak, városháznak és személyes ismerősének. Emlékszem jól, hogy fiatal koromban nem volt az a vendéglői ebédlő, hol arczképe ne lett volna meg.

A herczeg gyermekkoráról életrajzi adatokat özönnel emlegetnek. Mondják, hogy bámulatos gyorsasággal tanult meg minden nyelvet, őt úgy mint újat, hogy gyönyörűen lovagolt, elragadólag énekelt s igen ügyesen játszta a kis bőgőt. Hogy maga is szép volt, mindenki láthatta, a kinek szeme volt a látásra. Bátorsága is volt, s egyszer, midőn atyjával összeszólalkozott, berontott a királyi terembe s felkiáltott: »Éljen Wilkes, éljen a szabadság!« Annyi esze volt, hogy valamennyi nevelőjét zavarba hozta, sőt az egyiket - Bruce lordot - ki egy görög verset

nem szépen hangsúlyozva idézett, abban a nyomban kiigazította. Bruce lord e megaláztatás után nem maradhatott többé nevelő, hivataláról lemondott s hogy gyöngéd érzelmét kiengeszteljék, azonnal kinevezték earlnek! Soha életemben ilyen csodálatos eredetű előléptetést nem láttam! Bruce lord earllé lett egy vers-mértani botlás miatt, Nelson pedig báróvá a nilusi győzedelmért!

Nagy összegek kedvelői összeszámították a milliókat meg milliókat, melyeknek ez az egyetlen herceg ragyogó létének folytában nyakára hágott. 50000, 70000, 100000, 120000 font évi jövedelmén felül, a parlamentben még három indítványnak lehet nyomára jönni; kifizették 160000 meg 650000 fontnyi adósságait, ezeken kívül pedig még titokzatos külföldi kölcsönöket vett föl, melyeknek bevételeit is zsebrerakta. S ugyan mit csinált ezzel a sok pénzzel? Ugyan mért kellett ezt nekie megkapnia? Ha ez egy gyár-város, vagy egy népes vidéki kerület, vagy egy ötezer főnyi sereg lett volna, akkor sem került volna többre. De ő, ki se nem dolgozott, se nem font, se nem küzdött - ugyan hát mit tehetett, hogy így becéztették?

1784-ben huszonegy éves korában Carlton palotát kapta, melyei a nemzet annyi fényüzéssel szerelt föl, a mennyi csak belefért. A zsebei tömve voltak aranynyal, ő azt mondta, hogy nem elég; szórta ki az ablakon, csak a kabátjai 10000 fontjába kerültek évenként. És a nemzet adott neki még több pénzt, még többet és még többet, annyit, hogy azt a számot ki sem lehet mondani. Olyan szép egy herceg volt, hogy csupa gyönyörűség volt csak reá nézni is, s mindjárt első világba léptekor Florizel hercegnek nevezték el. Hogy a föld kerekiségén nem volt több oly szép herceg, sok férfi, s fájdalom! sok nő is elismerte.

Magam is azt hiszem, hogy nagyon kecsesnek kellett lennie; modorának bájáról annyi bizonyítékunk van, hogy nagy eleganciáját és hatalmas hódító voltát el kell ismernünk. Ő és a francia király testvére, Artois gróf, egy elragadó fiatal herceg, a ki a legpompásabban tánczolt a kifeszített kötelen - (a későbbi szegény, öreg, összeesett, száműzött király, ki György király utódjának vendégszeretetéhez folyamodott, s egy darabig Stuart Mária palotájában lakott) - ők ketten osztottak ifjúságukban Európa első lovagjainak czimén. Mi angolok természetesen a mi lovagunknak adtuk az elsőséget. György haláláig alig is vonta valaki kétségbe ez elismerés helyes voltát, vagy ha igen, lázadónak, árulónak nevezte mindenki. Csak a napokban is olvasgatám North Kristóf gyönyörű »Noctes«-ének új kiadását. A hűséges scót atyafi csupa nagy kezdő-betűs fejezetekben iszik A KIRÁLY egészségére; azt hinné az ember, hogy ő volt az első hős, bölcs, államférfi, emberek és királyok példányképe. Scott Walter volt, kivel a fennebb említettem pohár-törési szerencsétlenség történt. Ő volt a király scót előharcosa, ő toborzotta fel Scótiát számára, ő hozta divatba a loyalitást s dühösen szabdalkozott széles kardjával a herceg ellenei közt. A braunschweigiaknak olyan védőjük nem volt, mint ez a két a Jakab-pártból eredő képviselő, az öreg Johnson Samu, a lichfieldi kereskedő és Scott Walter, az edinburghi ügyvéd fia.

Mit természet és körülmények csak tehettek, mindent megtettek, hogy a herceget örvénybe sodorják. Az apja udvarának rémitő unalmassága, izetlen multságai, badar foglalatosságai, megőrjítő taposó malom volta, az egy huron pendülés kétségbeejtő józansága, egy sokkal kevesebb hevesvérű hercegből is élvehajhász fityfirittyet csináltak volna. A mint a hercegek csak egy kicsit birták szárnyukat, azonnal mind kirepültek az unalom e kastélyából, hol az öreg György király székelt, könyveit vezette, s Händeljén törte fejét, az öreg Sarolta királyné pedig burnótos szelenczéjét kopogatta himző rájája mellett. A bátor, nyakas fiakból nagyjából komoly férfiak váltak, miután kijárták a bolondját, s hűséges alattvalói lettek apjoknak és testvéreiknek, s a nép is szívelhette őket, mert ez nagy készségesen megbocsátja a fiatalok kikapósságát, valahol csak bátorságot és jóakaró természetességet lát.

A gyermek a férfi atyja. Hercegünk világba való léptét oly tettel jelölte meg, mely későbbi életéhez egészen méltó volt. Egy új cipőcsatot talált fel. Hosszusága egy hüvelyk, szélessége

öt hüvelyk volt. »Majdnem az egész lábfejet elborította úgy, hogy mindkét oldalt érte a földet.« Nagyszerű találmány! épp oly kecses és hasznos, mint maga a herceg, kinek lábán ragyogott. Meg van írva, hogy midőn először jelent meg udvari bálban: »kabátja halvány vörös selyemből volt, fehér hajtókára, mellénye fehér selyem, tarkára kihimezve, teleaggatva francia csillengekkel. Kalapját két sor aczél gyöngy - számszerint ötezer - ékítette, szintén aczél gombbal és csattal tűzve fel ujdonat-uj katonai modorban. « Oh te Florizel! Vagy talán triviálisak e részletek? Igen, de életének fontos eseményei ezek voltak. Életirői azt mondják, hogy midőn mint walesi herceg amaz új nagyszerű palotában kezdé meg háztartását, sebtiben azon jártatta esztét, hogy majd ő hogy felkarolja az irodalmat, tudományokat, művészeteket; hogy majd ő milyen írói társaságokat gyűjt maga köré és mily egyleteket alapít a csillagászat, földrajz és fűvészet emelésére. Csillagászat, földrajz, fűvészet? Majd bizony! Francia tánczosnők, francia szakácsok, lovászok, bohócok, liferánsok, szabók, ököl-vivók, vivó-mesterek, porcellán-ékszer- és csecsebecs-árusok - ezek voltak a neki való pajtások. Eleinte adta, hogy milyen nagy barátságban él Burke-kal, Pitt-tel, Sheridan-nal. De hát ugyan hogy állhatták volna meg a kaczagást ilyen férfiak, egy ilyen ficzkó, egy ilyen káposzta-lével töltött fej láttára? Pox beszélhetett vele a koczka-játékról, Sheridan a borról, - de ezeken kívül ugyan mi érdekelhette volna közösen a szellem ez embereit és a Carlton-housei kikent-fent fiatal gazdájukat? Ez a szélhajtó lett volna olyan embereknek, mint Burke és Fox, vezetőjük?! E n n e k az embernek érhetek volna valamit nézetei az alkotmányról, az indiai törvényjavaslatról, a katolikusok egyenjogúságáról - s egyáltalán akár miféle kérdésről, mely fontosabb volt egy mellénygombnál, vagy egy fogolyamadár-mártásnál?! A herceg és a whig-vezetők közti barátság lehetetlen volt. Képmutatás volt az egész, ha ezek adták, hogy tekintetbe veszik, s így ha ő megtörte a köztük levő üres szerződést, ugyan ki hibáztathatja érte? Természetes szövetségesei divat-uracsok és tányérnyalók voltak. Egy szakácscsal vagy egy szabóval tudott beszélni, de a ki egy ilyen tunya, tétlen, közönyös, bolond, szörnyűkép hiú, javithatlan könnyelmű teremtest egy sorba akar nagy államférfiakkal állítani, az már mégis igen nevetséges dolgot akar. Eleinte fel akarták használni, s egy darabig ment is, de meg kellett ismerniük, hogy milyen gyáva, mily végkép szivtelen és alattomos, s készen lehettek elpártolására. Legbensőbb pajtásai seregét csak is evőtársak képezék, s ezekkel is hamar jólakott. Azután ott látjuk kevés általa választott elődi körében, valóságos iskolás gyerekek vagy testőrök középeit, kiknek élénksége csiklandozta képzelmet a kiélt kéjencznek. De hát nem mindegy-e, hogy kik voltak barátai? Hisz úgy is hátat fordított minden barátjának s így nem is lehettek soha igaz barátai. Egy trónörökösnek mindig vannak hizelgői, kalandorok tolongnak körüle, nagyravágyók mindig felhasználják - de a barátság soh'sem jut osztály-részébe.

És az asszonyok, azt tartom, azok is csak oly csalfák és önzők egy ily jellemű ember iránt való magaviseletükben, mint a férfiak. Leporello szerepét vállalnánk magunkra, ha e királyi Don Juan hódításainak hosszú lisztáját terjesztenénk elő s elsorolnók neveit a választottaknak, kiknek György herceg zsebkendőjét rendre-rendre odadobálta? ugyan mi haszna beszélnök el, hogyan üzte, fogta, hagyta el Perditát, s ki következett utánna? Ugyan mi haszna tudnunk, hogy Fitz-Herbert asszonynyal a római katolikusok szertartása szerint meg is esküdött, hogy házassági szerződésüket látták is Londonban, hogy esküvői tanuik nevei ismeretesek? A bűn e neme, melyre im' rátértünk, nem tud semmi újat, az erkölcsök semmi új oldalát feltüntetni. Kicsapongó, szivtelen, hűtlen, gyáva kéjenczek, mióta csak a világ áll, mindig voltak. Ennek az egynek már több kisértetet kellett kiállnia, mint a legnagyobb résznek - s legalább ennyit hadd említsünk meg mentségére.

Elég nyomoruság volt boldogtalan fejének, a mi folyton mindinkább is csalogatta az ördög útján tovább, hogy a mellett, hogy oly szeretetreméltó volt, hogy a nőket megigézte - s a mellett, hogy trónörökös volt, úgy, hogy az egész világ hizelgett neki, még szép hangja is

volt, a mi toronyirányt a korhelység felé vitte, s így valamennyi kedves ördög hizelgett ennek a szerencsétlen Florizelnak: a szenvedélyek, a semmittevés, a hiuság, a részegség, mindnyája zajosan pengetvén czimbalmát hívókául.

Turbékoló érzелgős dalait legelőször Kewpalota falai alatt hallhatjuk, a Themse holdsütte partjain, míg lord Leporello ő nagyméltósága őrt áll, nehogy valaki megzavarja a hangicsálást.

Az ebéd és vacsora utáni dalolás az napság általánosan divatozott. Másként nem képzelhetjük az akkori Angliát, mint hogy az egész mind csupa részint mocskos, részint ártatlan dalokat zengedez, minek óriási mérvű szeszes ital fogyasztás volt folytatása.

Hanem a herczeg e derék, jó torku pajtása is nem sokára abba hagyta a töltögetést és üritgetést, mert csakhamar belátta életmódjának káros voltát, lemondott dalról és kupáról s nagy visszavonultságban, isteni félelemmel szívében, halt meg. A mi a herczeg konyháját illeti, az vonzó egy konyha volt. Az elménczek el is látogattak hozzá s minden tőlük telhetőt megtettek mulattatására. Bámulatos, hogy felvillanyozódik a szellem, hogy csillognak az élczek, hogy megzamatosodik a bor, ha egy nagy férfiú ül az asztal-főn. Scott, a hűséges lovag, a király igaz alattvalója, korának legkitűnőbb elbeszélője, kiapadhatlan bőkezűséggel árasztotta szét régi világ ismereteinek, szívjóságának és humorának kincshalmazát. Grattan csodálatos ékesszólásával, képzeletével és érzelmével adózott. Moore Tamás is leszállt közibök egy darab időre, s legválasztékosabb kis szerelmi dalait csicseregte el, de csakhamar méltatlankodó csiripolással röppent tova s megtámadta a herczeget csőrével, körmével. Bizony nem csoda, hogy ilyen társaságban soká tartott az ülés s a pinczemester bele is fáradt a dugók kihuzgálásába. Ne feledjük el, mi volt akkor a szokás és hogy Pitt Vilmos, miután otthon megivott egy üveg bort, elment az alsóházba s onnan Dundas-szal a Bellamy-clubba s még egynehány dözsölnél derekasan megtette a magát.

Az ember végig lapozza herczegünk életéről egyik kötetet a másik után, kap úgy egy fél tuczat ismeretes históriát - bizony aligha sokkal többet - a melyik az egyikben úgy meg van, mint a másikban. A herczeg jóakaratu volt, közönyös volt, kéjencz volt, s a szíve sem volt rossz. Az egyik história - valamennyi közt bizonyára a legdicséretesebb reá nézve - az, hogy uralkodói helyettes korában nagy igyekezettel kívánta megtudni mind azt, a mit csak a halálra ítelt foglyok mellett fel lehetett hozni, s nagyon a szívében feküdt, hogy - ha csak lehet - megkegyelmezzenek nekik. Cselédeihez nagyon jó volt. Mindenik életrajzában ott van Mollynek, a szolgálónak, históriája; a herczeg tudniillik valami nevetséges ujitásokat akart háztartásában tenni, s midőn e miatt a régi személyzetet elbocsátotta, az épen székeket porozó Molly keserves zokogásba tört ki, mivel olyan gazdától kell megválnia, kinek mindig volt egy jó szava minden cselédjéhez. Egy másik történet a herczeg egyik lovászáról szól, kit rajta kaptak, hogy rozst és zabot sikkasztott el s e miatt a fő-lovászmester elbocsátotta szolgálatából; a herczeg neszét vette a Jancsi esetének, szívére beszélt nagyon szeliden, nagylelkűleg visszafogadta s megígértette vele, hogy soh'sem lop többet - s Jancsi meg is tartotta szavát. Meg más kedvencz története az életrajzíróknak, hogy a herczeg fiatal korában egy katonatiszt elszegényedett családjáról hallott; azonnal kölcsön vett hat vagy nyolczszáz fontot, hosszú szőke haját besimította kalapja alá, s így ismerhetlenné téve magát, elvitte a pénzt az éhező családnak. A haldokló Sheridannak is küldött pénzt, s bizonyosan többször is küldött volna, ha a halál el nem metszte volna földi útját e nagy szellemnek. Ezeken kívül még egy csomó kedves, barátságos, kegyelmes beszélgetését jegyezték fel, melyeket a vele érintkező egyénekhez intézett. Hanem aztán túlfelől husz barátját hagyta cserbe. Egy nap bizalmas, barátságos volt irányukban, más nap elment mellettök s meg sem ismerte őket. Használta, kedvelte, talán a maga módja szerint szerette is őket - s aztán ismét megvált tőlök. Hétfőn ölelte, csókolta szegény Perditát, kedden találkozott vele s rá sem nézett; szerdán a lehető legjobban volt a szerencsétlen Brummell-lel, csütörtökön elfeledte; sőt még meg is csalta egy burnót-szelenczéig,

melylyel adós volt a szegény uracsnak; azután évekkel látta megint: elrongyosodva, elnyomorodva, mikor a tönkre ment divatfi ismét egy burnót-szelenczét küldött neki, tele kedvencz burnótjával, csekély jelöl a megemlékezésnek és hódolatnak, - és a király elfogadta a burnótot, avval előrendelte lovait, elvágtatott s régi pajtására, kegyenczére, vetélytársára, ellenségére, legyőzőjére még csak ügyet sem méltóztatott vetni. Wraxall is jegyzett néhány pletykát fel róla. Midőn a gyönyörű szép, nemesszívű Devonshire hercegnő meghalt - az a kedves hölgy, kit egykor legdrágább hercegnőjének szokott nevezni, s azt mondta, hogy imádja, a mint hogy őt egész Anglia imádta - így szólt: »tehát Anglia legműveltebb nőjét veszítők el.« »Anglia legjobb szívét veszítők el!« mondá a nemes Fox Károly. - Egy más alkalommal, midőn három nemes ember kapott térdszalagrendet, Wraxall így ír: »Egy magas állású személy azt jegyezte meg, hogy soha még nem volt három ember, ki ily jellemző modorban fogadta volna el a rendjelt. Herczeg Á. közönyösen, hidegen, faragatlan módon járult a felség elé, mint egy paraszt; B. lord hizelegve, mosolyogva közeledett, mint egy udvaronc; C. lord fesztelenül, komoly nyugodtsággal lépett föl, mint egy lovag!« Ezek azok a históriák, melyeket a hercegről, a királyról össze lehet gyűjteni, barátság egy szolgálóhoz, nagylelkűség egy lovász iránt, bírálat egy meghajlás felett. Hiában! jobb históriák nem léteznek róla - a mi van, az mind közönséges, triviális, mind csak épen őt jellemzik.

A birodalmak és óriások nagy tusája foly. A bátrak minden nap csatákat nyernek, vesztenek. Elrongyollott, füstös zászlókat, szétzúzott sasokat facsarnak ki a hősi ellen kezéből és az ő lábaihoz rakják, - és ő ott ül trónusán és mosolyog s a vitézség díját nyújtja a diadalmasnak. Ő! - Elliston, a színész, a »Koronázás« című darabban, melyben ő vitte a főszerepet, igazi királynak szokta magát képzelni, könnyűre fakadt s áldást zokogott a népre. Elhiszem, IV. Györggyel is így volt, s ő is annyit hallott már háborukról, annyi embert ütött lovaggá, oly roppant mennyiségű tábornagi egyenruhát, háromszögű kalapot, kakas-tollat, bibort és paszományt viselt, hogy a végén maga is elhitte, hogy volt ő már egynéhány ütközetben s hogy a német légio rémitő rohamát Waterloonál Brock tábornok név alatt ő vezette.

Még csak harmincz éve hogy meghalt, s már kérdezzetik, hogyan tűrhette el őt e nagy társadalom? Vajjon mi most eltűnők? Mily hallgatag forradalom folyt le a jelen évszázad-negyedében, hogy elszakított bennünket a régi időktől és szokásoktól! Hogy megváltoztatta magokat az embereket! Látok most is közöttünk öreg urakat, műveltek, szolidak, hajuk tisztas ösz, unokáikat becéztetik, - és rájuk nézek, és elbámulok, hogy milyenek lehettek egykor! Az az úr, a régi nagy iskolából, midőn a tizedik huszár-ezredben szolgált, s a hercegnél ebédelt, úgy leitta magát minden este, hogy az asztal alá került. Egyik éjjel úgy, mint a másikon, ott ült a koczka mellett. Brookesnál vagy Raggettnél. Ha játéktól vagy bortól fölhevülve egy kemény szót szólt szomszédjához, más nap reggel menthetlenül kiálltak egymásnak, s azon voltak, hogy egyik a másikat lelője. Ez az ur kivitte barátját, Richmondot, a »fekete ökölharczost«, Moulseybe, tartotta kabátját, orditozott, káromkodott és ujjongott örömeiben, míg a »fekete« a hollandus Samu zsidót elébe gyúrta. Ennek az úrnak az is gyönyörűsége szolgált, hogy maga is levesse kabátját és jól elnyújtson egy fuvarost, egy utcai verekedésnél. Ez az úr sokszor hált a pricscsen. Ez az ur, ki a hölgyek elfogadó termében a legfinomabb, a legudvariasabb, a legméltóságosabb, ha ma közöttünk úgy beszélne, a mint férfiak közt szokott fiatal korában, oly káromkodást vinne végbe, hogy a hajunk szála is felállna belé. Nem régiben egy nagyon öreg német urral beszéltem, ki ez évszáz kezdetén seregünkben szolgált. Azóta jószágán lakott, csak néha napján találkozva egy-egy angollal, de nyelvünket - már tudniillik az ötven év előtti angol nyelvet - tökéletesen birta. Mikor ez a magas műveltségű öreg ur beszélni kezdett velem angolul, minden második szava káromkodás volt, - a mint szokta volt (Flandriában ugy káromkodtak, mint a záporosó!) York herceggel, Valenciennes előtt, vagy Carlton-houseban, a kupa vagy a kártya mellett. Olvassátok csak Byron leveleit. A fiatal ember annyira hozzászokott a káromkodáshoz, hogy még barátságos leveleit is ezekkel fűszerezi, s úgy szólván

postán káromkodik. El kell csak olvasni, hogy mit ír a cambridgei ifjúság életmódjáról, a ki-csapongó professorokról, kik közül egyiknek »ugy ömlött a görög a szájából, mint egy részeg helotának«, és kinek kihágásai még az ifjakéit is fölülmúlták. El kell csak olvasni, hogy mit ír Matthew egy még gyerekes urfi háztartásáról Newsteadben, - a körben járó koponya-kehelyről, a barát-csuhákról, melyekben hajnalig szoktak a fiatal tivornyázók ülni, oda illő dalok mellett hajtogatván a bort. »Két vagy három órákor jövünk reggelizni«, írja Matthews »A mulatni vágyók számára vannak víkesztyúk és vitézők is, vagy célzott lövünk pisztolylyal a csarnokban, vagy a farkast kergetjük.« Pompás élet, mondhatom! A nemes fiatal házigazda maga is ír ezekről a dolgokról barátjának, Jackson János ökölharczos úrnak, Londonban.

A herczeg kortársai a szokásokról és mulatságokról mind ilyen csodálatos históriákat beszélnek, Wraxallnál olvashatni, hogy maga a miniszterelnök, Pitt Vilmos is, kitől úgy félt mindenki, szintén így élte világát, nem kisebb jelentésű férfiakkal, mint Thurlow lord, a főkorlátnok és Dundas, a tengerészi kincstárnok. Wraxall beszéli, hogy e három államférfiu Addiscombeból ebédre visszatérve nyitva lelt egy vámsorompót s átvágtatott rajta vám nélkül. A vámszedő azt hívé, hogy utonállók, golyót küldött utánuk, de biz az nem találta őket. Ime, a tengerészeti kincstárnok, a főkorlátnok ő méltósága és a miniszterelnök, mindhárman kétségbevonhatlanul csinyen érve. Eldon azon korbéli Emlékirataiból megláthatod, hogy a törvénybíró csak úgy szerette a bort, mint a képviselő. John Scott már nem, ez már mindig jó gyerek volt - s habár szerette is a port-bort, mégis sokkal jobb szerette a dolgát, kötelességét, illetveit.

Ez az Eldon egy szép históriát beszél el amaz időből. Valami Fawcett nevű ügyvéd ugyanis mindig nagy ebédet szokott adni a törvényszéknek, midőn az északi megyék törvénykezési körjárata helységéig eljutott.

»Egyszer« - beszéli Eldon lord - »hallom, hogy Lee így szól: »Fawcett borát nem hagyhatom itt. Azt tartom, Davenport, maga ebéd után azonnal haza mehetne, s átnézhetné a pör-iratokat a reggel tárgyalandó ügyre nézve.«

»Nem én«, szól Davenport. »Egy pár pör-irat végett hagyjam itt ebédemet s boromat?! Szó sincs róla, szó sincs róla Lee; de már azt nem teszem!«

»Hát akkor mit csináljunk?« viszonzá Lee. »Ki van itt még?«

Davenport: »Hát itt van Scott öcsém.«

Lee. »Akkor hát neki kell mennie. Scott ur, önnek azonnal haza kell mennie, tanulmányozza ez ügyet, mielőtt még este az előleges tanácskozást megtartanók.«

»Ez már aztán szomorú volt rám nézve, de csak elmentem s ott kaptam egy cumberlandi bírót, egy northumberlandit s magam sem tudom még hány embert. Jó későn aztán Lee is eljött, de olyan részegen, mint csak lehetett.«

»Ma este nem tanácskozhatom, - le kell feküdnöm« - dadogá s avval odább állott.

Ekkor jött Davenport Tamás uram s hangosan kiáltá:

»Wordsworth ur (azt tartom Wordsworth-ot mondott, annyit tudok, valami Cumberlandi név volt), ma este nem tarthatunk tanácskozást; 'sz láthatja, milyen részeg Scott ur; ma lehetetlen tanácskoznunk.«

»Szegény fejem! kinek ebédem is nagyon vékonyka volt s minden borom odaveszett: én voltam olyan részeg, hogy nem lehetett tanácskoznom! No de a pörünket el is vesztők s az oka mindennek a Fawcett ügyvéd ebédje volt. Kértünk aztán új tárgyalást s a bíróság dicséretére legyen mondva, Lee és Davenport uraimék meg is fizették az első tárgyalás minden költségeit. Tudtomra ez volt az egyetlen ilyen eset, hanem biz ők még is megtették. Mondom

új tárgyalást kértünk (ugy tetszik, az alatt a szín alatt, hogy a tanács nem volt egészen eszén), - s meg is nyertük. Midőn azután a következő esztendőben az ügyre került a sor, az elnök felállt s így szólott:

»Uraim! ebédelt-e tegnap valamelyik önök közül Fawcett ügyvédnél? mert ha igen; ez ügyet elhalasztom a jövő évre!«

»Óriási kacaj tört ki. Hanem ezuttal a mienk volt a győzelem.«

Egy más alkalommal, Lancasterben, midőn az északi megyékbe a szegény Boswell volt törvénykezési körútra kiküldve: »ott leltük őt - mondja Scott ur - a kövezeten, részegen. Vacsoránál gyűjtöttünk egy aranyat az ő, s egy felet a segédje számára« - (a törvénykezési gyülekezet bizonyosan népes volt és Scott urnak nem sokjába került e tréfa) - »s midőn másnap reggel felébredt, elküldtünk neki egy pör-iratot azon utasítással, hogy hivatkozzék, a mint mi nevezők - a *quare adhaesit pavimento*?¹⁵ aktára. A commentárok sem hiányoztak, hogy elhitessék, mily nagy tanulmány volt szükséges arra, hogy a pör tárgyalását vezető elnököt meggyőzzék a hivatkozás helyessége felől.« Boswell az egész város minden ügyvédjétől összeszedte a könyveket, melyekből remélte, hogy kitüntetheti magát, de mind hasztalan. Hanem azért segített magán, a hogy lehetett, hivatkozva azon aktára. A bíró majdnem kővé meredt, a hallgatóság elképedt. A bíró végre így szólott:

»Soha hírét sem hallottam ennek az aktának - ugyan mi lehet a mi *adhaeret pavimento*? Talán tud valaki a jelenlevő törvénytudó urak közül felvilágosítást adni e tárgybán?«

A törvénytudók kaczagtak. Végre az egyik felszólalt:

»Elnök ur, Mr. Boswell mult éjjel *adhaesit pavimento*. Jó darab ideig meg sem tudtuk mozditani. A végén hazavittük, lefektettük s bizonyosan erről és a kövezetről álmódott.«

A hamis öreg urat az ilyen tréfák vidítják föl. Midőn Lincoln püspököt eltették a Sz. Pál esperességéből, beszéli, hogy tanácsot kért egy tudós barátjától, névszerint Hay Vilmostól, hogyan költöztethetne el egynehány üveg kitünő finomságu klaret-bort, melyet ott nem hagyna sokért.

»Bocsánat, méltóságos püspök ur - viszonzá Hay - hány üveggel lehet abból a borból?«

A püspök mondá, hogy hat tuczattal.

»Ha csak annyi - mondá Hay - csak hatszor kell hogy ebédre hívjon méltóságod, s a mennyi csak van, mind elszállitom magam.«

Abban az időben még voltak óriások, de ez a bortréfa nem oly borzasztó, mint volt az, melyet tíz évvel később a francia forradalom hevében, egy Thelwall nevű szónok mondott egy kancsó habzó sörre. Ez lefujta a sör habját, s szólott: »így szeretnék elbánni minden királylyal.«

Immár magasabb személyekhez értünk, kiknek tetteit megtaláljuk följegyezve a félénk kis Burney kisasszony Naplójának pironkodó lapjain, hol egy kék vérű herceg van lerajzolva igazán királyi állapotban. Ugy látszik, hogy a fiatal herceg hangos volta, csete-patéja, dara-bossága, recsegő csizmái és pattogó esküdözései egészen elrémitették a windsori gyöngye idegzetű háztartást és megreszkettettek minden theás-csészét a tálczán. Egy névnapesti bálon, midőn egyik szeretetreméltó kedves hercegasszonyt éppen először vezettek be a nagy világba, úgy volt elrendezve, hogy testvére, Vilmos Henrik herceg tánczolja vele az első menuetet, s ez el is jött látogatóba ebédkor.

---

¹⁵ Azaz: miért ragadt a kövezethez? Ford.

Ebédnél Schwellenberg asszony ült az asztalfőn, gyönyörűen öltözködve; Goldsworthy kisasszony, Stanforth asszony, Du Luc és Stanhope urak is ott ebédeltek s mi még gyümölcsöt evénk, midőn Clarence herczeg belépett.

Épen akkor kelt volt fel a királyi asztaltól s csak arra várt, hogy fogata előállhasson, s haza mehessen és öltözködhessék a bálra. Hogy az olvasó helyes fogalmat nyerhessen magának ő királyi felsége beszédének erőteljességéről, kénytelen vagyok legyőzni bizonyos erős szavak leírása vagy is inkább sejtetése ellen felkelő ellenszenvemet, s azon vakmerőségre vállalkozom, hogy egy királyi tengerészt a maga leplezetlenségében mutassak be.

Beléptekor természetesen mindnyájan felálltunk, a két ur széke mögé állt, a cselédek pedig kimentek a szobából. De megint leültetett mindnyájunkat, visszahívta a legényeket, hogy bort hordozzanak. - Rendkívül magas kedve volt, s a világgal, úgy látszott, nagyon meg volt elégedve. Oda ült az asztal-főre, Schwellenberg asszony mellé, s arcza ragyogott a szépségtől, vigságtól, hamisságtól s az okosság mellett a kedélyességtől.

»Ma volt először, hogy a királylyal születése napján együtt ebédeltem St. Jamesben. Ugyan ittak-e mindnyájan ő felsége egészségére?«

»Nem, királyi felség; de királyi felséged megtétethetné velünk«, viszonzá Schwellenberg asszony.

»De, terr -, meg is tetetem! Hé, te (az inashoz), ad'sza pezsgőt! még egyszer iszom a királyért, s ha mindjárt bele is halok. Biz' úgy! már meglehetősen megtettem a magamét s meg a király is, mondhatom! Azt tartom, még soha ennyire nem gondoskodtak a királyra; jó kedvet csináltunk neki, mondhatom! Megtettünk mindent, hogy kibírja a nagy munkát, mely előtte áll s én magam is többet tettem volna, ha nem lett volna ez a bál és Mari; megígértem, hogy tánczolok Marival; józanon kell maradnom Mari végett.«

A fáradhatlan kis Burney kisasszony egy tuczat lapon végig folytatja a királyi felség társalgásának följegyzését, s »Evelina« okos kis szerzőjéhez nem méltatlan humorral rajzolja a fiatal tengerész-herczeg felhevült állapotának folytonos fokozását; elbeszéli, hogyan ivott a herczeg mindig több, több pezsgőt, hogyan hallgattatta el Schwellenberg asszony ellenvetéseit, megcsókolván az öreg hölgyet s azt mondván, hogy fogja be »pityóka száját« s hogyan n e m maradt »józanon Mari végett«. Marinak erre az estére más tánczost kelle keresnie, mert a királyi Vilmos Henrik a lábán sem tudott megállani.

Akarjátok látni egy más királyi herczeg multságainak képét is? Ott van York herczeg, a félreértések tábornoka, a sereg szeretett főparancsnoka, a testvér, kivel IV. György sok éjet tivornyázott át, s ki addig élte világát, mig ki nem ütötte a halál poczakos teste alól lábait.

Pückler Muskau, a német herczeg »Leveleben« lerajzolt egy dáridót ő királyi felségével, ki a maga virágjában olyan hatalmas egy ivó volt, hogy »ebéd után hat üveg klaret alig okozott csak valamennyire is észrevehető változást rajta.«

»Emlékszem, - mondja Pückler - hogy egy este, igaz, éjfél már meghaladta volt, bevitte vendégeit (ott volt az osztrák követ, gróf Meervelt, gróf Beroldingen, s magam is) szép fegyvertárába. Megpróbáltuk, hogyan tudnánk megsuhogatni egy pár török szablyát, hanem a markunk egyikünknek sem igen tudott már szorítani; e közben úgy esett, hogy a herczeg és Meervelt valami egyenes indus kardokkal megkarczolták egymást, úgy hogy vér is folyt. Erre Meervelt azt akarta megnézni, hogy vajjon vág-e olyan jól ez a kard, mint egy damaskusi, s ketté akarta szelni az egyik viaszgyertyát az asztalon. A kísérlet oly rosszul sült el, hogy mind a két gyertya, gyertyatartóstól, mindenestől, földre hullott és kialudt. A mig mi sötétben tapogatózunk s keressük az ajtót; a herczeg hadsegédje nagy rémülettel kiált fel: »Istenemre herczeg! jól emlékszem, hogy a kard megvan mérgezve.«

»Lehet képzelni, mily kellemes érzelmek lepték meg a sebesülteket e felkiáltásra! A későbbi vizsgálatnál szerencsére kisült, hogy klaret és nem méreg volt az ezredes felkiáltásának okozója.«

És már most van még egy ilyen bachauália-féle történetem, melyben Clarence és York és az állam legelső személye, a nagy uralkodóhelyettes, mind szerepet visznek. A lakoma a brightoni kerti lakban folyt le, s nekem egy olyan ember beszélt el, ki maga is jelen volt az egész jelenetnél. Gilray torzképein és Fox vig pajtásai közt szerepel egy előkelő nemes, Norfolk herceg, a maga idejében köznéven Norfolk lovász, híres asztal melletti hős-tetteiről. A királylyal nem élt jó egyetértésben, mint a többi Whig-párti sem, de mégis olyan kibékülés forma történt közöttük, s mivel Norfolk már öreg ember volt, a herceg meghívta, hogy vacsoráljon és háljon a kerti lakban; az öreg herceg át is jött Arundel kastélyából híres almás-szürke fogatán, melyre még most is emlékeznek Sussexben.

A walesi herceg bámulatosan elmés tervet főzött ki fejedelmi testvéreivel, hogy az öreg embert leitassák. Minden vendégnek ki volt adva, hogy koczintson az öreg herceggel, - a mi különben oly felszólítás volt, melyet az öreg ivó nem szokott visszautasítani. Nem sok idő kellett azonban, hogy észre vegye az összeesküvést ellene; de azért csak üritette egyik poharat a másik után s nem egy vitézt ivott az asztal alá. »Európa első nemes lovagja« végre indítványozá, hogy igyák a szilvóriumot vízes-poharakból. Az egyik királyi testvér egy nagy pohárral töltött az öreg hercegnek. Ez fölállt és kiitta egy hajtásra, s szólott: »No már most hol a kocsim, hadd megyek haza!« A herceg emlékeztette korábbi ígéretére, hogy azon fedél alatt fog hálni, mely alatt annyi vendégszeretettel látták el. Nem - mondá - elég volt már neki az ilyen vendégszeretetből; cselt vetettek ellene, s azonnal el akarja hagyni e helyet, hogy többet soha még a küszöbét se lépje át.

Nem volt mit tenni, szólították a kocsit s elő is állott, de ez beletelt egy fél órába s ez alatt a szilvóriumnak volt ideje, hogy megmutassa igen erős voltát az öreg embernek; a gazda nemes vágya betelt, s a herceg szürke agg feje elkábulva hanyatlott az asztalra. De azért, midőn kocsiját jelentették, a mennyire birta, felétántorgott, belebotorkázott s mondta a kocsisnak, hogy vigye Arundelbe. De a helyett fél óráig kerülgették vele a kerti lak gyep-terét - s a szegény öreg ember azt hitte, hogy haza felé halad. Mikor más nap reggel fölébredt, a herceg brightoni ocsmány házában lelte magát. Most is megnézheted azt az ágy-helyet hat pennyért, zene is van ott minden nap; néha még erőművészek és csodagyógyszerek árusai bérlik ki a lovardát, ott végezvén mutatványaikat és szemfény-vesztéseiket. A fák még ott állnak, s a kavicsos utak is ott nyúlnak el, melyeken a szegény öreg bűnöst kereken hordozták. Mintha látnám a királyi hercegeket, nekipirult arczczal, a mint a csarnok oszlopainak dülöngve nézik az öreg Norfolk vereségét, hanem azt nem tudom elképzelni, hogyan hihattak nemes lovagnak oly embert még azután is, ki e vereséget előidézte?

A »vidor Múzsza« az ivástól most a játékhoz fordul, miben a mi hercegünk szintén nem maradt hátra fiatal korában. Derék galambja volt minden játékosnak, kik abból éltek, hogy őt koppasztották. Azt tartották, hogy Egalité Orleans nem egyszer főzte le. Egy nemes lord, nevezzük Steyne marquishnak, óriási összegekig fejte meg. Mindennapos volt a klubbokban, hol azon időkben a játék általános volt, s mivel tudták, hogy becsületbeli adósságait szenteknek tartotta, míg ő ottbenn játszott, odakünn zsidók állongáltak, hogy utalványait megvegyék. A lófuttatásoknál ép oly szerencsétlen volt, mint a mily nemtelenül viselte magát - noha, isten neki, elhiszem, hogy ő is, lovásza is, Escape - a lova - is, mind ártatlanok voltak az egész dologban, mely akkora botrányt okozott.

Az Arthur, Almack, Bootle és White klubbok voltak azok a helyek, hova az előkelő fiatal emberek jártak. Játék folyt mindenikben, s megbukott nemesek s tönkrejutott szenátorok koppasztották a vigyázatlanokat, Selwyn »Levelei« megmondják, hogy Carlisle, Devonshire.

Coventry, Queensberry, mind e kísértés áldozatai lettek, Fox Károly, egy szenvedélyes kártyás, százezer fontot veszített. Gibbon beszéli, hogy egy ülőhelyében huszonkét óráig játszott, s óránként 500 fontot veszített. Ez a javithatlan játékos azt mondja, hogy a világ legnagyobb gyönyöre - a nyerésen kívül - a vesztes. Mennyi órát, mennyi éjet, mennyi egészséget fecsért el az ördög könyve mellett! Azt is hozzá akartam tenni mennyi lelki nyugalmat - de veszteseit nagyon filozófus módon hordozá. Midőn egyszer az egész éjen át dühösen játszott s - e g y e n kívül - a világ legnagyobb gyönyörét élvezé, ott lelték a diványon, nagy nyugalommal olvasgatva Virgil egyik ecclógá-ját.

A játék azután is soká tartotta még magát, miután a vad herczeg és Fox már rég felhagytak a koczka-pohárral. A divat-uracsok folytatták. Byron, Brummell - hány nevezetes embert említhetnék, kik annak lettek nyomorultjai! 1837-ben azonban egy hirhedett bűnvádi kereset folyt, mely jóformán véget vetett a játéknak Angliában. Egy birodalmi peert csaláson kaptak a whistben s többször vették észre, hogy végrehajtja azt a fogást, mit úgy hívnak, hogy *s a u t e r l a c o u p e*. Klub-pajtásai látták, hogy csal, de azért játsztak vele tovább. Egy új tag is rajta kapta a hamis játékon s megkérdezte egy tapasztalt játszótól, hogy mit csináljon? »Hogy mit csinálj?« - mondá ez - fogadj az ő kártyáira. Minden lehető megtettek, hogy megmentsék. Irtak neki névtelen leveleket s figyelmeztették; de ő csak csalt tovább s végre le kelle rántani álarczát! Az napságtól fogva aztán, hogy ő lordsága gyalázata napfényre került, a játék-asztal elveszté minden varázsát. Mocskos zsidók és iparlovagok csúszkálnak még a lefuttatásokon és korcsmákban s elszédítenek még egyszer másszor egy-egy együgyű birkát a vasuti kocsikban, zsiros kártyákkal - de maga a játék immár trónjáról letaszított istenség, imádói tönkre jutottak, oltárai porba omoltak.

Igy érte meg bukását egy más híres angol intézmény is, a »ring« - az angol ököl-harcz nemes szokása, mely ifjúságomban még majdnem virágjában volt.

A herczeg ifju korában nagy pártfogója volt e nemzeti mulatságnak, épen mint nagybátyja, Cumberland Culloden, ő előtte. - Midőn azonban egyszer Brightonben végig nézett egy ily viadalt, melyben a küzdők egyike nyakát szegte, évdíjt rendelt a küzdő özvegyének, s felfogadta, hogy soha többé ilyen viadalnál meg nem jelenik. »Hanem azért«, olvasom a nemes irányu Egan Piercenél (olyan szerencsés vagyok s nekem is meg van az ökölharcáról írott kisebb műve), »férfias és sajtóságos angol vonásnak tartotta ezt, melynek nem szabad kipusztíttatnia. Ő felsége hálósobájában mindig ott függött egy kép, a kitünőbb küzdőket tüntetve föl a vitéren, hogy emlékeztesse korábbi hajlamára s a való bátorság támogatására; és ha királylyá léte után figyelemre méltó küzdés fordult elő, kívánságára jelentést olvastak fel neki fölöle.« Ez már aztán egyszer gyönyörű képét adja az enyhülést kereső királynak, kényelmesen beburkolózva királyi slafrokjába, méltóságán alólinak tartván, hogy maga olvasson, berendeli a miniszter-elnököt, hogy olvassa föl jelentését a viadalról: hogyan üti ki Cribb a Molyneux szemét, vagy hogyan töpöri le Randall Jakab a másikat.

A miben már az én herczegem csakugyan kitűnt, az a hajítás volt. Egyszer négy s fél óra alatt hajtott el Brightonból Carlton-houseba - ötvenhat (angol) mértföldet. Az akkori fiatalok mind nagy kedvelői voltak e mulatságnak. De a gyors hajítás divata elhagyá Angliát s azt tartom, átíramlott Amerikába. Hová tűntek ifjúságunk mulatságai? Most hallani sem lehet kártyázásról, ha csak obskurus zsebmetszők között, - sem ökölharczról, ha csak a legsöpredékbebb söpredék között. Egyetlen négyfogatu robogott még London parkjaiban végig a tavalý, de e kocsikázónak is nem soká el kell tűnnie. Már a tavalý is jó öreg volt; az 1825-ki divat szerint öltözködött. Nem sok idő kell, hogy Styx partjaira kocsikázzék, hol már várakozik rá a hidas, hogy átszállítsa a már előrement lakmározók közé, kik még György királylyal vívtak, kártyáztak, ittak, kocsikáztak.

A braunschweigi ág bátorsága, melynek a család minden tagja részese volt, Györgynél sem hiányzott, - ez azon pont, melyben minden angol író egyhangulag megegyezik, és mégis, be nem tudom látni, hogyan lehetett volna e szép tulajdon IV. Györgyben is meg? Teljes világi életében pihés dunnákba pólálgatva, tunyán, lomhán, folytonos ivás, evés között egészen más volt neveltetése, mint a milyenben edzett öreg ősei felnővének. Eldődei megismerkedtek nélkülözéssel, háborúval; bátran szeme közé néztek a halálnak s neki vágatva rásütötték pisztolyaikat. Atyja legyőzte a fényüzést és erőt vett a tunyaságon. Ő ellenben az az ember volt, ki soha kísértetnek még ellent nem állott; kinek soha olyan vágya nem kelt, melyet táplált és ki ne elégített volna, - s ha volt benne valami kis erély, azt is szakácsok, szabók, borbélyok, kárpitosok és tánczosnők közt forgácsolta el. Micsoda izmok ne petyhüdtek volna meg ilyen élet mellett - ilyen élet, mely soha tette nem hevült - mely mind csak Capua volt küzdés nélkül, és virág, és lakoma, és hizelgés, meg bolondság!

Midőn III. György a katolikus kérdés meg az indiai törvény-javaslat miatt sarokba szorult, kinyilatkoztatta, hogy inkább visszamegy Hannoverába, mintsem hogy akármelyikben is egy hajszálnyit is engedjen - és megtartotta volna szavát. De mielőtt visszalépett volna, el volt határozva, hogy megküzd minisztereivel és a parlamenttel - s meg is küzdött, s le is győzte őket. És eljött az idő, mikor IV. György is sarokba szorult a katolikus követelések miatt; az előrelátó Peel e párthoz csapott át, a mogorva öreg Wellington is odahajlott - s Peel »Emlékirataiban«-ban elbeszéli, hogyan tartotta magát a király. Eleinte nem engedett; Peel és Wellington benyújtották lemondásukat, s kegyelmes uruk el is fogadta. Sőt abban a kegyben részesíté e két nemest - mondja Peel - hogy kijöttükkor mindkettőt megcsókolta. (Képzeld az öreg vasgyűrű Arthur mérges tekintetét meg sas-orrát, midőn a fejedelem megcsókolja!) De mikor eltávoztak: a király utánok küldött, megadta magát s levelet irt nekik, melyben megkérte, hogy tartsák meg hivatalukat, s megengedte, hogy csináljanak a mit tetszik. Azután Eldonnal volt ő felségének hosszú beszélgetése, melyet Eldon egész terjedelmében közöl »Emlékirataiban«. Mondott egy csomó hazugságot az új katolikus áttértekkel való társalgásáról, egészen tévuttra vezette az agg volt korlátnokot; sirt, óbégatott, nyakába borult s őt is megcsókolta. Tudjuk, Eldon köny-csatornái is nagyon könnyen megeredtek. Vajjon e két forrás egymásba szakadt-e? Igazán nem tudok kevésbbé férfias, tehetetlenebb, szájalomra méltóbb magaviseletet képzelni. S ez lenne a hitnek őre! Ez a vezér egy nagy nemzet válsága közt! Ez a Györgyök bátorságának örököse!

Hallgatóim közül kétségen kívül sokan odautaztak már abba a szép régi városba, Braunschweigba, ama derék, eszélyes, mivel lovag, Malmesbury gróf kíséretében s Karolina hercegasszonyt elhozták epedő férjének, a walesi hercegnek. Az öreg Sarolta királyné nagyobbik fiát egyik unoka-hugával szerette volna összeházasítani, a híres Strelitzi Luizával, a későbbi porosz királynéval, ki a múlt évszázban a szépség és szerencsétlenség szomorú magaslatán Mária Antóniával áll egy sorban. De III. Györgynek is volt egy unokahuga Braunschweigban s ez gazdagabb herceg-asszony volt mint a strelitzi ő magassága - száz szónak is egy a vége: Karolina hercegasszonyt választották az angol trón örökösének hitestársul. Követjük Malmesbury grófot, ki őt felkeresi; minket is bemutatnak felséges atyjának és királyi anyjának; szemtanúi vagyunk az agg udvar estéinek és tánczvigalmainak; bemutatnak magának a szép szőke haju, kék szemű és ingerlő vállú herceg-asszonynak is, ez eleven, fürge életvidor hercegnőnek, ki udvarias angol mentorának tanácsát nagyon kegyesen és barátságosan fogadja. Ha kedvünk tartja, még öltöztetésénél is jelen lehetünk, melyre nézve az angol udvaronczi kéri - tudja ő miért! - hogy kiváló figyelmet fordítson. Milyen csodálatos egy udvar! Milyen különös, sajátságos szokások és erkölcsök szöknek itt szemünkbe! A prédikátor, az erkölcstanító szemével nézzük-e azokat és vészt kiabáljunk a leplezetlen bűnök, az önzés, a romlottság miatt, - vagy pedig csak úgy nézzük, mint szoktuk a báb-színház báb-királyát és báb-nejét s báb-udvaronczeit, kiknek összeütogeti vaskos fejüket, kiket jól elpáhol báb-királyi

botjával, kiket börtönbe küld, báb-poroszloi kíséretében, míg ő maga leül báb-puddingja mellé? Komoly, szomorú, a legsajátságosabb téma akár erkölcsi, akár politikai elmélkedés alapjául; szörnyűséges, torz, nevetséges bámulatos kicsinykedéseivel, illemkedéseivel, szer-tartásaival, festett szégyenpírjával; komoly, mint egy prédikáció és képtelenség, tulzás, mint a Paprika Jancsi báb-játéka!

Malmesbury elbeszéli a hercegnek, Karolina herceg-asszony atyjának életét, ki, épen mint harcias fia, a francziák ellen esett el. Bemutat udvaroncainak, kedveseinek; nejének - III. György nővérének, ennek a mérges, vén hercegnőnek, ki félre vonta az angol követet s régi ocsmány történeteket beszélt el neki, régi ocsmány elköltözött népekről és időkről; ki később, midőn unoka-öccse trónra lépett, Angliába jött, s itt egy kopottas, régi, füstös, elhagyott és izléstelen, de némi tekintetben mégis királyilag bútorzott házban lakott. És elvezet bennünket a herceghez, hogy annak rendi szerint megkérjük tőle leánya kezét, s meghalljuk a braunschweigi ágyuk dörgését, tiszteletet és búcsut mormogva, a mint ő királyi felsége a walesi hercegné tél idején vizutra kél, - és átkelünk az osnabrücki herceg-primás - a mi korai időnk Yorki hercegének - területén, és félre térünk, hogy kikerüljünk a franczia forradalmárokat, kiknek rongyos seregeik előzőlik Hollandiát és Németországot és vigan tiporják maguk alá a régi világot, a »ça ira« dallama hangjainál; aztán hajóra lépünk Stadenél s partra szállunk Greenwichnél, hol a herceg-asszony hölgyei és a herceg hölgyei várakoznak, ő királyi felsége elfogadására.

S mi következik most! Londonba érve, kíváncsian siet a vőlegény, hogy elfogadja menny-asszonyát. »Midőn az első bemutatás volt«, beszéli Malmesbury, a »hercegasszony - a mint illik - le akart térdelni. De a herceg barátságosan felemelte, megölelte, s hozzám fordulva szólt:

» Harris, rosszul érzem magam; kérem, adjon egy pohár pálinkát.«

Én pedig feleltem: »Felség, nem jobb lenne egy pohár víz?«

Erre türelmét veszítve, káromkodva mondá: »Nem - megyek a királynéhoz!«

Mit lehetett várni egy ilyen kezdetű házasságtól - egy ilyen vőlegénytől s ilyen menyasszonytól? Nincs szándékomban, hogy végig hurczoljam önöket e botrány történetén, vagy hogy el-kisérjem a szegény herceg-asszonyt minden kanyargásain; báljain és tánczain, jeruzsálemi és nápolyi útjain, bolondságain, lakomán és - könyein. A mint ügyét a történetben olvasom, én »ártatlanra «-ra szavazok. Nem mondom, hogy részrehajlatlan ítélet lenne ez - de ha történetét olvassa az ember, elszorúl szíve e jólelkű, nemes, sokat kinzott teremtés iránti részvéttől. Ha igaztalanság történt, azzal terheli az, ki gyalázatosan ellökte magától e szerencsétlen asszonyt. Bolondságai daczára szerette, pártját fogta, sajnálta őt Anglia nagy, helyesen érző népe. »Áldja meg az isten! visszatérítjük mi férjét« - mondá egyszer egy kézműves; maga a herceg-asszony beszélte el, sűrűn pezsgő könyvek között, Bury Sarolta asszonynak. De biz' ők nem tudták visszahozni a férjét, mert nem tudták megtisztítani önző szívét. S vajjon a herceg-asszony szíve volt az egyetlen, melyet ő megtört? Önzésbe merülve, hűséges ragaszkodásra és férfias kitartó szeretetre képtelen - immár felülkerekedett az önvádon, immár hozzászokott a hűtlenséghez!

Malmesbury elbeszéli a házasság kezdetének történetét, hogyan botorkázott a herceg a kápolnába esküvőre; hogyan csuklott, míg ki dadogta a hűség-eskü szavait - tudjuk, hogyan tartotta meg! - hogyan üldözte a szegény asszonyt, kivel megesküdött; hova juttatta őt, milyen sebeket ütött szívére; milyen gonoszsággal nyomorgatta: hogyan bánt leányával s milyen volt egész élete. Ő az első lovag egész Európában! Nem lehet maróbb gúny az akkori büszke angol társadalomra, mint hogy ezt a Györgyöt bámulta.

De nem - Istennek legyen hála, különb emberekről is beszélhetünk, s míg szemeink utálattal fordulnak el a büszkeség, hiuság, tehetetlenség e szörny-képétől, láthatnak ez Angliában, melyről az utolsó György azt állította, hogy uralkodik fölötté, olyanokat is, kik valóban megérdemlik a nemes nevezetet - olyanokat, kiknek már nevük hallatára fennen dobog szívé, s kiknek emlékét még akkor is szeretettel őrizzük, midőn ezért a királyi báb-jankóé már rég a feledékenység pókhálói borítják. Veszem a magam-fajtákat, az irodalmi férfiakat. Veszem Scott Waltert, a király hivat, kardját és paizsát, ki úgy küzdött érte, mind küzd az a vitéz fel-földi - saját elbeszélésében - gyáva vezére oldala mellett. Mily derék férfi! Milyen hűséges lélek, mily áldozatkész a jótétben, mily szeretetreméltó ennek a derék Walternak egész élete! Vagy veszek egy más irodalmi férfit, kinek életét még jobban bámulom, - azt a talpig egész embert ki ötven nemes munka-éven át végzé kötelességét, ki egy nap úgy, mint más nap gyűjté a tudományt, ki egy napról másra szegényes jutalomért dolgozott, szűk jövedelméből sok jótétre áldozott, hűséges kitartással állott meg választott hivatása mellett, és kit sem a nép, sem a fejedelem kegye el nem tántoríthattak ösvényéről; - értem Southey Róbertet. Régi politikai látkörének határait már nem csak egy mértföldre hagytuk hátunk mögött, tiltakozunk dogmatismusa ellen, sőt már kezdjük ezt is, politikáját is elfeledni, de remélem, életét nem feledjük el soha, mivel egyszerűsége, erőteljessége, becsületessége, szeretete magasztossá teszik azt. Az Idő és Thalaba egymással való küzdelmében, azt tartom, az első - mely mindent megsemmisít - volt a nyertes. Kehama átka nagyon kevés olvasót rémit el ma már, de Southey magánlevelei egész halom elbeszélő költeménnyel érnek föl és fönmaradnak biztonnal mindaddig miközttünk, míg nemes szívek lesznek, melyek a jósággal és tisztasággal, a szeretettel és egyenességgel rokonszenveznek. »Ha érzelmeid találak az enyémeikkel«, - írja nejének - »nélküled el nem megyek Liszabonba, vagy itthon maradok s el nem válok tőled. Mert noha nem vagyok boldogtalan tőled távol, de boldog sem nélküled. Te éretted csak úgy, mint magamért s a kis Edithért bele nem egyezem a válásba; a köztem és közte való szeretetnek egy évi növekedése - ha isten életének kedvez - már magában is sokkal dicsőbb s eredményeiben sokkal becsesebb, hogy sem a magam vagy magad csekély kellemetlensége kedvéért lemondjunk róla... De lesz még elég időnk, hogy erről nyugodtan beszéljünk - csak, kedves Edith n e m s z a b a d e l v á l n u n k!«

És ez egy szegény író-féle ember volt. »Európa első emberé«-nek is volt felesége, gyermeke. Szerette-e vajjon őket így? Hű volt-e hozzájuk? Feláldozta-e érettk nyugalmát, avagy a vallás és becsület szentelt példáit megadta-e nekik? A nagy angol pazarlót az ég nem részesítette ilyen áldásban. Peel indítványozá, hogy emeljék Southeyt báróságra s a király bele is egyezett. De a költő nemesen visszautasítá a felajánlott kitüntetést, így szólván:

»Van 200 font évdíjam, melyet régi barátomnak, Wynn-nek közbenjárására nyerek s ezen kívül itt van a laureatusi fizetés. Ez utóbbi jövedelmével, a mennyire kifutja, azonnal 3000 fontig biztosítottam életemet, mely összeg egy további biztosítással az egyedüli, a mivel családomról gondoskodtam. Egyebet mindent szorgalmam után kell magamnak megszereznem. Életem fentartásáért írva, életem fentartása az egyetlen, mit így biztosíthattam - mert valami magasabb is lebegvén szemeim előtt, és épen ezért sohasem vadászván a nép kegyét, sem csak a puszta haszonért nem írván - lehetetlen volt, hogy valamit félre is tegyek. Tavaly történt életemben először, hogy már az év kezdetén meg volt, mire folyamában szükségem volt. E körülmények meggyőzhetik önt, mily hozzám nem illő és eszélytelen lenne, ha el akar-nám fogadni e kitüntetést, melyet ön rám nézve oly megtisztelő módon eszközölt ki számom-ra.«

Mily nemes e szegénység, urának gazdagságával hasonlítva össze! Ellenei már azzal is gúnyolódtak, hogy évdíj fogadott el - de gondoljuk meg érdemét és szerénységét, - és azért, ki 100000 fontot kapott évenként s azon felül még 650000 fontot kívánt a parlamenttől!

Collingwood Cuthbert volt amaz idők egy másik hű lovagja - és azt hiszem, mióta becsületes embereket teremtett az ég, ennél különb egy sem volt. Nem mondom, hogy ne lehetne olvasni fényesebb tettek véghezvivőiről, - de ugyan hol olvasunk a kötelesség-teljesítés nemesebb, feláldozóbb, szebb életéről; szelidebb, hivebb szivéről, mint az övé? Azt tartom, hogy a siker ragyogásánál és a szellem csillogásánál száz és ismét százszorta magasabban áll Collingwood szelidfényű dicsőségének magasztos tisztasága. Hősiességén minden brit sziv föllángol ha rá-gondolunk. Szeretete, jósága, kegyessége boldogító érzelmek húrjait rezditik meg keblünkben. Ha az ember olvas róla és nagy bajtársáról, midőn ama győzelmekbe indulának, melyekkel neveik halhatatlan összeköttetésben állanak: hogy felpezsöl a régi jó angol vér és a régi jó angol érzelem, melyet szeretnék keresztyén becsületnek nevezni! Mily igaz emberek valának és mily nagy volt a sziv, mely keblükben dobogott!

»Mi, kedves Coll-am«, írja Nelson Collingwoodnak, »nem táplálhatunk kicsinyes féltékenykedést egymás iránt; mi csak egy nagy dolgot tarthatunk szemünk előtt, hogy találkozzunk az ellenséggel s dicsőséges békét vivjunk ki hazánk számára.« Trafalgarnál, midőn a »Royal Sovereign« egyedül nyomult az ellen egyesült hajó-rajá közébe, lord Nelson így szólt Blackwood kapitányhoz: »Nézzé csak, hogyan viszi Collingwood, ez a derék gyerek, hajóját a tűzbe! Hogy irigylem sorsát!« És Collingwood nemes kebelét is a hősi nagylelkűségnek csak ez a szivverése és ösztöne dobogtatá. Midőn a támadást indítá, így kiáltott föl: »Mit nem adna Nelson, ha itt lehetne!«

A junius elsei ütközet után így ír:

»Néhány napig csak kanyarogtunk, mint a nyomotvesztett, ki azt keresi, mit nem bir megtalálni, e g é s z a k i s S á r i k a s z ü l e t é s e n a p j á i g, midőn nyolcz és kilencz óra közt fölfedeztük a huszonöt sorhajóból álló francia flottát. Utána iramodtunk s mintegy öt (angol) mértföldnyire közelítettük meg. Az éj örökösödéssel és a más napra való készülődéssel telt el - és az én Sáríkához nem egy áldást röpiték gondolatban, ha tán többször meg nem áldhatnám. Virradatkor aztán közeledtünk az ellenséghez, csatasorba álltunk, katonáink sorakoztak s nyolcz óra lehetett, midőn a tengernagy jelt adott, hogy minden hajó támadja meg ellenesét és szorítsa sarokba. Akkor aztán neki! minden vitorlával s oly rohammal, hogy a leghidegebb szivnek is föl kellé hevülnie s a legrettenthetlenebb ellennek is meg kelle rettennie. A reánk eső hajó a harmadik volt a francia tengernagy-hajótól, úgy, hogy a miénknek az ő, meg a szomszédja tüzeit kelle kiállnia, s ki is álltuk egész sortüzüket kétszer vagy háromszor, mielőtt csak egy ágyunkat is elsütöttük volna. Ekkor már közel járhatott tíz órához. Értésére adtam a tengernagynak, hogy nejeink ép ez idő tájt mennek templomba, de hogy azt hiszem, azok a hangok, melyeket mi a francziák füleibe akarunk csendíteni, túlhangoznák a templomharangokéit. «

Ki nem lehet mondani, mily véghetlen jól esik az ember szívének, midőn egy ilyen hős ez egyszerű szavait olvassa. Itt van bátorság és győzelem - de a szeretet még ezeknél is nagyobb, magasztosabb. Itt van egy keresztyén harcos, ki a csata előtti éjet örökösödéssel és a más napra való készülődéssel tölti, miközben drága otthonára gondol és áldás-gondolatokat röpit tova kis Sáríkájának, »ha tán többször meg nem áldhatná«. Ki ne mondana Ament imájára? E rettenthetlen szerető sziv imája bizony áldást hozott hazájára!

Szóltunk egy derék katonáról s egy derék írórul, mint a közelmúlt korszak angol lovagjának példányairól, - ne szólnánk tehát egy harmadikról is, kinek sziv-emelő történetét - meg vagyok győződve - idősebb hallgatóim közül sokan olvasák és édesen emlékeznek rá, ne szólnánk egy derék egyházi férfiúról is, megemlékezvén Heber Reginaldról, az angol férfiak egyik legjelesbikéről? Ezen kedves költő, a kitüntető előnyöknek, szép tulajdonoknak, születésnek, elmeélnek, hirnévnek, jellem-nagyságnak, jólétnek boldog birtokosa - volt szülőte-földjének, Hoderelnek, szeretett lelki-pásztora, ki »jó tanácsot adott hiveinek szorongattatá-

sokban, segedelmet bajaikban, vigaszt megpróbáltatásaikban - gyakran saját életének veszélyeztetésével térdelvén betegágyaik mellett, biztatva, bátorítva, hol szükségét látta; békéltetve a háborúskodókat, bőkezűen segítve a szükölködőket.«

Midőn az indiai püspökséggel megkinálták, először visszautasítá; de később megfontolván (s ügyét oda terjesztvén fel, hol az ily kegyes emberek kételyeiket elő szokták adni), vissza vette tagadó válaszáat s felkészült küldetésére és szeretett gyülekezete elhagyására. »Édes gyermekeim, szeressétek egymást s bocsássatok meg egymásnak« - ezek voltak a végső szent szavak, melyeket siró nyájához intézett. És avval elvált tőlök, talán azt is tudva, hogy soha többé nem látja őket. Épen mint az előbb említett derék embereknél: nála is szeretet és kötelesség volt az élet célja. Boldog ő és boldogok azok kik oly dicsőségesen maradtak hivei e kettőnek!

Nejéhez e kedves sorokat írja útjáról:

Ha itt lehetnél én szerelmem,
S a kicsenyek is énvelem:
Mily édes-nyugodtan haladna
Hajónk a zajgó tengeren.

Szivem úgy vágyik teutánad,
Midőn tikkadt lélegzetem
Enyhületét, a regg szelében,
Keresi a fedélzeten.

S szivem úgy vágyik teutánad,
A pusztákat ha járdalom,
S még inkább kunyhóm mécse mellett,
Még inkább, én jó angyalom!

A lassan mászó nap unalmát
Elűzni könyvemet veszem:
Be, hogy figyeljen, hogy biztasson,
Ah nincs egy ajk, se' fül, se' szem!

De ha az esti s hajnal-csillag
Az Ur előtt térdelve lát:
Érzem, hogy - bár oly távol estél -
Mond'sz értem te is egy imát...

Előre hát! bizton előre!
Bár merre visz el ösvényem:
Hindosztán égő pusztá síkján
Vagy sziklás, zord Almor-hegyen.

Vagy Delhi fényes kapujánál,
S vad Malwah-n át, előre csak!
Mert ah az üdv, ott nyugat földén
Édes reménnyel hívogat.

Mondják, Bombay, sok tornyod fénylik,
S alattad tenger vize zúg:
De boldogabb két sziv még nem volt,
Mint, ha mi ott találkozunk!

Mintha csak Collingwood és Sáríka, Southey és Edith lennének. Szeretete élete egyik részét teszi. S mi is lenne az élet e nélkül? Szeretet nélkül nem tudok embert képzelni!

Mily megindító Heber egyik megjegyzése »Utazás Indiákon« című könyvében - midőn kérdezte egyik városban a bennszülötteket, hogy az indiai kormányzók közül melyiket szereti inkább a nép, s úgy találta, hogy bár Wellesley lordot és Hastings Warrent becsülik, mint a két legnagyobb férfit, kik a világ e részét valaha kormányozták, - de a nép mégis nagyobb szeretettel emlékezik Cleaveland bíróról, ki 1784-ben huszonkilencz éves korában halt meg. A nép szobrot emelt sirján s vallásos ünneppel üli meg emlékét. A szelid Heber emlékét is ily szíves szeretettel őrzi meg hazája.

Cleaveland hát 1784-ben halt meg s a pogányok szeretetteljes emlékezetben tartják hát még most is? Ej, hiszen az 1784-ik év nevezetes a mi barátunk. »Európa első lovagjának« életében is. Hisz ez esztendőben töltötte be huszonegyedik évét s ekkor adott Carlton-house megnyitására egy nagy tánczvigalmat a nemességnek s az uraknak, s elhiszem akkor volt rajta az a halvány piros kabát, melyet fönnebb íránk le. Kíváncsi voltam, hogy valami részletest olvassak e bálról, s felkutattam a régi lapokat, ha valamit kaphatnék bennök. A multság február 10-én volt. Az »Európai gyűjtemények« 1874-diki márcziusi füzetében mindjárt rátaláltam.

»Miután Carlton-house átalakítása bevégzett tény közöljük olvasóinkkal az államtermek leírását, úgy a mint azok e hó 10-én láthatók valának, midőn Ő királyi Felsége nagyszerű bált adott a legfőbb és közép nemességnek..... Az elfogadó-terem mindjárt beléptünkör a nagyság és ragyogás kifejezhetlen eszméjével tölti el keblünket.

»A trón-szék tisztára meg van aranyozva s biborpiros damasztal bevonva; a szék-lábak minden sarkát oroszlány-fej ékíti, az erő és hatalom jelképezésére, a lábakra magukra pedig kigyók tekerőznek, a bölcsesség jelölésére. A trónnal szemben Minerva sisakja áll, az ablakok fölött pedig a dicsőséget nagyszerű dicsfénytől körülvelt Szent György fejezi ki.

»A tulajdonképi remek-mű azonban maga a terem, mely minden ékitményében nagy találékonyságot árul el. Czitrom-sárga atlaszszal van kárpitozva. A függönyök, kerevetek és székek ugyan oly szövethől készültek. A terem tetejét jelképes festmények ékítik: a Gráciák, a Múzsák, Jupiter, Merkur, Apollo, Páris, - s két bágyadt aranyozású csillár függ le róla. Valójában lehetetlen, hogy az ember szavakkal megfelelőleg méltányolni tudja ez ékitményeknek akár rendkívüli tökélyü kivitelét, akár bámulatos tervezetét. Mind ez ékitmények egy-egy pálmafát ábrázolnak, melyek mindenikéből öt-öt ág nyulik ki, gyertyák számára, a fa törzseit pedig egy-egy mezei nimfa szép alakja ékíti fel virág-füzérekkel. A terem közepén szintén egy nagy karos gyertya-tartó áll. Hogy e nagyszerű termet *dans son plus beau jour* láthassa az ember, a kandalló fölötti tükörben kell megnézni. A termék hosszú sora, a diszteremtől egész a tánczteremig, ha az ajtók nyitva vannak, a legnagyobbyszerű látványt nyújtja, mit csak valaha emberi szem látott. «

A »Gentleman's Magazin« ugyan az évi s havi (1784. márczius) számában egy más ünnepély van leírva, hol megint egy más, angol származású ur játszta a főszerepet. Az idézett lap mondja:

»A főkormányzó ő kegyelmessége a parancs értelmében, nyilvános kihallgattatásra bocsáttatott a congressus elébe; miután helyet foglalt volna, egy kis szünet mulva tudatta vele az elnök, hogy az összegyülekezett Egyesült-Államok készek jelentés-tétele kihallgatására - mire fölállott s így szólott:

»Elnök ur! miután azon nagy események, melyektől visszalépésem függött, végre bekövetkeztek, im' megjelenek a congressus előtt, hogy ismét kezeibe tegyem le ama hivatalt, melyet rám bízott, s megkérem, hogy mentsen fel engem ez uttal hazám szolgálatától.

»Függetlenségünk és hatalmi állásunk elismertetése által boldogítva, lelépek a polczirol, melyre csak remegve léptem; de a remegést csakhamar legyőzte ügyünk igazságába vetett

bizodalmam, a felsőbb hatalomnak a nemzet által való támogatása és az ég kegyelme. És most bezárom hivataloskodó életemet, drága hazánk érdekeit a mindenható isten pártfogásába és előljáróit az Ő szent kegyelmébe ajánlva. Bevégezvén a rám kiszabott munkát, visszalépek a cselekvés nagy színpadáról, s szeretetteljes búcsút mondván e fényes testületnek, melynek parancsait oly hosszas ideig hajtám végre, im' leteszem hivatalomat és visszalépek a nyilvános élet teréről.«

Az elnök erre így felelt:

»Uram! miután ön a szabadságnak az Uj Világban fölemelt zászlaját megvédelmezé, miután ön az elnyomóknak és az elnyomottaknak egyaránt üdvös tanítást nyújtott, polgártársainak áldásától kísérve lép vissza, de erényeinek dicsősége azért nem végződik katonai parancsnokságával, hanem élni fog az a késő utókor emlékezetében is!«

És vajjon, melyik volt a ragyogóbb látvány: György herczeg londoni ház-szentelő-ünnepélye, avagy Washington lelépése? Melyik az utókor bámulatára méltóbb nemes jellem: az a csipkéekkel és paszománnyal teleaggatott léhűtő tánczmester, vagy pedig az a hős, ki a mocsoktalan becsület, szeplőtelen tisztaság, törhetlen bátorság és kivivott diadal dicső élete után kardját hüvelyébe bocsátja? Melyik a kettő közül az igazi ember? S vajjon egyáltalán nem az-e az igazi ember, ki dicső cél felé tör, egész élte folytán tiszta marad, becsületét szeplőtelen megőrzi, polgártársai becsülését és családjá szeretetét élvezzi, szerencsáját alázatossággal, szerencsétlenségét bátor kitartással hordozza s jó és balsorsában egyként az igazság részén áll? Mutassatok nekem oly boldog embert, kinek életében meg vannak ezek a vonások, őt becsüljük, mint igaz embert, akármiféle rangu legyen is, - mutassatok egy herczeget, a ki ilyen, s az aztán biztos lehet szeretetünk, hűségünk felől. Britannia szive még most is szeretettől dobog III. György iránt, - nem, mert bölcs és igazságos volt, hanem mivel élete tiszta, szándoka becsületes volt és mivel az istent legjobb belátása szerint imádta. S azt tartom, királyi botjának örökösnoájében¹⁶ bölcsőbb uralkodást s ép oly tiszteletreméltó, tiszta életet ismerünk el, - és meg vagyok győződve: erkölcsének jövődjé festője szives készséggel fogja becsülni e tiszta életet s elismeréssel fogja emliteni e mocsoktalan erényt.

VÉGE.

---

¹⁶ Viktória királynő.